

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Мирјана С. Адамовић

**ПРИДЕВИ СА ПРОСТОРНИМ
ЗНАЧЕЊЕМ У САВРЕМЕНОМ РУСКОМ
КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ У ПОРЕЂЕЊУ СА
СРПСКИМ**

докторска дисертација

Београд, 2017.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Mirjana S. Adamović

**ADJETIVES WITH SPATIAL MEANING IN
CONTEMPORARY STANDARD RUSSIAN
LANGUAGE COMPARED WITH THE
SERBIAN**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017.

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Мирьяна С. Адамович

**ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ С
ПРОСТРАНСТВЕННЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В
СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ
ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ В
СОПОСТАВЛЕНИИ С СЕРБСКИМ**

докторская диссертация

Белград, 2017

Подаци о ментору и члановима комисије

Ментор

Проф. др Предраг Пипер

Редовни професор Филолошког Факултета

Универзитета у Београду, редовни члан САНУ

Чланови комисије

1. Проф. др Срето Танасић
Институт за српски језик САНУ
2. Доц. др Биљана Марић
Филолошки Факултет Универзитета у Београду

Датум одбране: _____

Изрази захвалности

Користим ову прилику да се искрено захвалим свима који су своје знање, искуство и ентузијазам поделили са мном при изради ове докторске тезе.

Неизмерно хвала проф. др Предрагу Пиперу на свим стручним саветима и стрпљењу.

Члановима комисије захваљујем на поверењу које су ми указали.

Придеви са просторним значењем у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским

Резиме

Предмет ове дисертације представља анализа просторних значења једног подсистема просторних придева (деиктичких придева) у савременом руском језику у поређењу са српским.

У раду су обрађене оне категорије придева које сматрамо најрелевантнијим, ослањајући се на претходна истраживања семантичке категорије простора на материјалу различитих лексичких група и врста речи. Анализиран је подсистем деиктичких просторних придева у савременом руском језику у поређењу са српским, уз издвајање сличности и разлика, са циљем да се опише принцип и начин функционисања наведеног подсистема. Приликом анализе, тамо где је то било сврсисходно, разматрани су и парадигматски и синтагматски односи између подсистема придева са просторним значењем и других, сродних подсистема јединица којима се изражавају значења места и правца (пре свега подсистемима заменичких и незаменичких прилога), полазећи од чињенице да се подсистеми са просторним значењем у руском и српском језику често преплићу.

Основне хипотезе се односе на тврдње да је подсистем придева са просторним значењем организован у виду хијерархизованих семантичких опозиција, са опозицијом *интралокализованост/екстралокализованост* као базичном, да већина јединица у том систему означава просторни оријентир у денотираној ситуацији просторне локализације, док су локализатор и објекат локализације означени неким другим деловима реченице (локализатор се често и утврђује из ужег или ширег контекста), да само мањи део јединица у том систему може да има и директивно и

недирективно значење у зависности од контекста, да постоји висок степен сличности не само између просторних придева и руском и српском језику него и између просторних придева, с једне стране, и других сродних подсистема јединица са просторним значењем (на првом месту са прилозима) у оба језика понаособ, с друге стране.

Дакле, у дисертацији смо тежили да опишемо просторна значења подсистема деиктичких придева, да дамо њихов схематски приказ, упоредимо придеве са сличним значењем у ова два језика, али и придеве са сличним просторним значењем у једном језику.

Теоријску основу истраживања чини теорија семантичких локализација која је у истраживању примењена на дати језички подсистем деиктичких придева са просторним значењем што представља још једну у низу проверу њених експланаторних могућности, али и прилику да се она модификује и даље развија у складу са теоријом и методологијом савремених проблемски сличних лингвистичких истраживања.

Семантички просторни деиктички придеви одређени су, с једне стране, обележјима која се односе на оријентациони аспект просторних релација, а с друге стране, обележјима која одражавају директивну страну просторне релације. У раду приликом разматрања оријентационог аспекта датог придевског подсистема употребљавамо следеће термине: објекат локализације, локализатор, оријентир, а приликом разматрања кинетичког аспект – локативност, адлативност, аблативност и перлативност.

Анализирајући групу руских и српских деиктичких просторних придева дошли смо до закључка да су у њиховој употреби у ова два словенска језика сличности израженије у односу на разлике, затим да су придеви датог подсистема вишезначни, али ми смо анализирали само примарна просторна значења. Анализа осталих непросторних значења може постати предмет додатног истраживања и донети уобличење анализе овог придевског подсистема, будући да се пренесена

секундарна значења развијају из примарних просторних значења. Даље, просторни придеви најчешће имају локативно значење 'који се налази ...', нпр. *горњи спрат*, *унутрашњи органи*, *предњи редови*, и сл. Ређи су примери да просторни придев има директивно значење, као што то могу изразити придеви за стране света, нпр. *источни ветар* је 'ветар који долази са истока'. Начелна специфичност просторних придева је да они значе квалификацију по врсти локализованости, а не саму локализованост, због чега долазе у одговору на питања какав? (нпр. рус. *высокий*, срп. *висок*) или који? (нпр. рус. *последний*, срп. *последњи*).

Кључне речи: просторна локализација, придеви, оријентир, објекат локализације, локализатор, деикса, просторни деиктички изрази

Научна област: Лингвистика, Славистика

Ужа научна област: Руски језик

УДК 811.161.1'37:811.163.41'37(043)

Adjectives with spatial meaning in Contemporary Standard Russian language compared with the Serbian

Abstract

The paper has focused on the adjective categories that are considered as the most relevant, relying on the previous research of the semantic category of space based on material of different lexical groups and parts of speech. A subsystem of deictic spatial adjectives in the contemporary Russian language has been analyzed and compared with Serbian counterparts, setting aside similarities and differences aimed at describing the principle and way of functioning of the given subsystem. During the analysis, where we deemed it appropriate, paradigmatic and syntagmatic relations between the subsystem of adjectives with spatial relation and other related subsystems of units expressing the meaning of location and direction have been observed, proceeding from the assumption that subsystems with spatial meaning in Russian and Serbian languages often overlap.

The basic hypotheses refer to assertions that the subsystem of adjectives with spatial meaning is organized in the form of semantic oppositions in hierarchical order, with the opposition inner orientation point vs. outer orientation point as a basic one; furthermore, the majority of units in this system designates spatial orientation point in the denotative situation of spatial localization, while the localizer and localization object are designated by some other part of a sentence (a localizer is frequently determined from the narrow or broad context), and the smaller part of units in this system can have both directive and non-directive meaning depending on the context; additionally, there is a high rate of similarity not only between spatial adjectives in Russian and Serbian, but also between spatial

adjectives, on the one hand, and the other related subsystems of units with spatial meaning (primarily adverbs) in both languages separately, on the other hand.

Hence, we aimed in this dissertation to describe spatial meaning of the subsystem of deictic adjectives, provide their schematic outline, compare adjectives with similar meaning in these two languages, as well as adjectives with similar spatial meaning in one language.

The theoretical basis of this research is comprised of the theory of semantic localization that has been implemented on the given language subsystem of deictic adjectives with spatial meaning in the research, which represents additional verifying of its explanatory possibilities, and also the opportunity for modification and further development in accordance with the theory and methodology of current linguistic research that is similar in terms of its object. Semantically spatial deictic adjectives have been determined, on the one hand, by features referring to the orientation aspect of spatial relations, and, on the other hand, features denoting directive side of spatial relation. During the observation of the orientation aspect of the given adjective subsystem, we utilize the following terms: localization object, localizer, orientation point, and while considering kinetic aspect, we utilize: locativity, adlativity, ablativity and perlativity.

Analyzing a group of Russian and Serbian deictic spatial adjectives we have concluded that in the case of their usage in these two Slavic languages similarities are more distinct in relation to differences, and that adjective of the given subsystem are polysemous, but we have analyzes only primary spatial meaning. The analysis of other non-spatial meaning can become an object of additional further exploration thereby providing the formation of the analysis of this adjective subsystem, given the fact that the figurative secondary meaning is developed from the primary spatial meaning. Furthermore, spatial adjectives most often have locative case meaning 'which is located', for example, the upper floor, internal organs, front row, and the like. There are rare examples of spatial adjectives with directive meaning, as can be expressed by means of adjectives for cardinal points, e.g. east wind is 'the wind coming from the east'.

Specific feature of spatial adjectives is, in principle, that they express qualification in terms of localization, and not the localization itself, due to which they occur in the answer to the question what kind of? (e.g. высокий, in Russian, висок in Serbian) or which one? (e.g. последний in Russian, последњи in Serbian).

Key words: spatial localization, adjectives, orientation point, object of localization, localizer, deixis, spatial deictic expression

Scientific field: Linguistics, Slavistics

Narrow field of research: Russian language

UDC 811.161.1'37:811.163.41'37(043)

САДРЖАЈ

УВОД.....	1
ГЛАВА I	6
ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР.....	6
1. Деикса	6
2. Референцијални оквири	19
3. Теорија семантичких локализација.....	26
ГЛАВА II.....	48
ДЕИКТИЧКИ ПРИДЕВИ СА ПРОСТОРНИМ ЗНАЧЕЊЕМ.....	48
1. Придеви у руском и српском језику	48
1.1 Руски језик.....	51
1.2 Српски језик	55
2. Придеви са значењем просторног односа	63
2.1 Деиктички просторни придеви.....	73
2.1.1 Просторни придеви субјективне деиксе.....	75
2.1.1.1 Придевски заменички просторни квантификатори.....	82
2.1.1.2 Однос просторних придева и других средстава за изражавање локализације у физичком простору.....	84
2.1.2 Просторни придеви опште деиксе	86
Структура семантичке групе просторних придева опште деиксе	87
2.1.2.1 Непосредна локализованост	89
2.1.2.2 Посредна локализованост	96
Импликације за даља истраживања	139

ЗАКЉУЧАК	142
ЛИТЕРАТУРА	146
ИЗВОРИ.....	158
Биографија аутора	161

УВОД

1. „Широта воззрения состоит не в том, чтобы видеть все, а в том, чтобы, например, в науке сознательно стоять на своей точке зрения, не думая, что с нее видно все, признавая законность, необходимость других точек зрения ...”¹

Основни предмет истраживања је сегмент семантичке категорије простора у слици света каква је вербализована и граматикализована у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским у систему једне групе придева са просторним значењем, једном од развијенијих придевских подсистема – деиктичких придева, који је само делимично и недовољно проучен у руском и у српском језику, а није био проучаван на плану поређења та два језика, и који се одликује релативно високим степеном сложености хијерархијски уређених односа у њему, постављених на темељу бинарних семантичких опозиција.

Проблемска област раније није била монографски обрађивана као целина, а само је делимично и недовољно била истраживана у појединим аспектима изражавања просторних односа.

Као задатак у овом раду постављена је анализа једне групе просторних придева која је, до данас, у мањој мери разматрана у руском и српском језику са аспекта изражавања просторних односа. Ради се о подсистему деиктичких придева са просторним значењем у руском језику у поређењу са српским. До сада су у знатној мери у руском и српском језику већ обрађени сродни подсистеми просторних израза са предлозима, заменичким и незамењивим прилозима (ПИПЕР 1978, РИПЕР 1982, 1983, МЕДЕНИЦА 2014) и то на начин који користимо и у нашем истраживању. Полазећи од овога, можемо рећи да се дисертација *Придеви са просторним значењем у савременом руском књижевном језику у поређењу са*

¹Цитата узета из књиге Сухих С.И. Теоретическая поэтика А.А.Потебни. Нижний Новгород: Издательство «КиТиздат», 2001. – стр. 237.

српским одликује иновативношћу с обзиром да наведени подсистем просторних придева до сада није био предмет истраживања нити у науци у савременом српском језику, нити у другим гранама лингвистичке славистике, већ су досадашња проучавања деиктичких просторних придева имала за предмет само поједине придевске парове (нпр. СТЕВАНОВИЧ 2005б, ХЛЕБЕЦ 2002). Дисертацији *Придеви са просторним значењем у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским* научно релевантан карактер даје чињеница да се деиктички просторни придеви одликују високом фреквентношћу употребе и развијеношћу системских односа.

Будући да су предмет разматрања два језика из групе словенских језика као једна од претпоставки се намеће и та да је подударност у употреби групе деиктичких просторних придева у ова два језика већа, него да се ради о поређењу два не тако сродна језика, на пример, руског и енглеског, са једне стране, или енглеског и српског, са друге.

Спроведена анализа би требало да пружи увид у језички подсистем деиктичких просторних придева у руском језику у поређењу са српским кроз опис наведеног подсистема и утврђивање његових принципа и начина функционисања. Приликом анализе, тамо где је то неопходно, размотрићемо и парадигматске и синтагматске односе између подсистема придева са просторним значењем и других, сродних подсистема јединица којима се изражавају значења места и правца (пре свега подсистема заменичких и незамењеничких прилога), полазећи од чињенице да се подсистеми са просторним значењем у руском и српском језику често преплићу.

Основне хипотезе се односе на тврдње да је подсистем придева са просторним значењем организован у виду хијерархизованих семантичких опозиција, са опозицијом *интралокализованост/екстралокализованост* као базичном, да већина јединица у том систему означава просторни оријентир у денотираној ситуацији просторне локализације, док су локализатор и објекат локализације означени неким другим деловима реченице (локализатор се често и утврђује из ужег или ширег контекста), да само мањи део јединица у том систему може да има и директивно и недирективно значење у зависности од контекста, да постоји

висок степен сличности не само између просторних придева и руском и српском језику него и између просторних придева, с једне стране, и других сродних подсистема јединица са просторним значењем (на првом месту са прилозима) у оба језика понаособ, с друге стране.

Требало би овде напоменути и то да је систем просторних придева у нешто већој мери обрађен у руском него у српском језику, на пример, ЖУРИНСКИЙ 1971, КОРОБЕЙНИКОВА 1974, КОРОБЕЙНИКОВА 2002, СТЕРНИН 1973, СТЕВАНОВИЧ 2005а, СТЕВАНОВИЧ 2005б. У српском језику у већој мери бележимо радове који се баве поређењем српског језика са неким другим страним језиком, најчешће је реч о енглеском, на пример, НЛЕВЕС 1983, ХЛЕБЕЦ 2002, RASULIĆ 2004. Имамо и радова посвећених анализи просторних придева у другим језицима, на пример, ЛОБАНОВА 2007, ЧЕКАРЕВА 2014, ЧЕРЕМИСИН 2015. Све ове анализе нуде доста закључака и корисних решења.

Придеви који се могу употребити за означавање просторног односа представљају јако велику групу како у квантитативном тако и у квалитативном погледу и као такви у целини не могу постати предмет овог дисертационог истраживања. Нашу пажњу сконцентрисаћемо на анализу једног подсистема просторних придева – деиктичких придева, где ће за све чланове, без обзира како их даље будемо делили у мање подсистеме бити заједничко примарно просторно значење. Поставићемо јасне циљеве у обрадити, ослањајући се на претходна истраживања. Без обзира на богат значењски потенцијала овог подсистема придева у раду ћемо се бавити првенствено означавањем физичког (географског) простора, а секундарна непросторна пренесена значења могу постати предмет будућег истраживања које би се на ово наставило и пружило могућност за надоградњу и уобличење дате теме.

Када је реч о циљевима овог дисертационог истраживања, тежићемо да:

1. опишемо просторна значења подсистема деиктичких просторних придева у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским;
2. дамо схематски приказ разматране групе придева;

3. размотримо дату групу придева са аспекта теорије семантичких локализација и тиме још једном укажемо на њене експланаторне могућности;
4. упоредимо придева са сличним просторним значењем у ова два језика;
5. упоредимо придева са сличним просторним значењем у једном језику.

2. Када је реч о грађи за истраживање при избору материјала пажња је посвећена заступљености различитих видова употребе језика у погледу стила, регистра, медијума, тако да корпус садржи примере из књижевних дела, стручних публикација, дневне и периодичне штампе. Такође су укључени и примери из речника, граматичких описа и неких ранијих радова посвећених испитиваним лексемама у оба језика. С тим у вези треба напоменути да би проучавање значења на мањем броју наменски конструисаних или парафразираних примера свакако омогућило већу ефикасност и транспарентност у анализи. Ми смо се, међутим, определили за обраду корпуса, у уверењу да се на тај начин стиче бољи увид и функционисање језика у стварној употреби. Приликом истраживања примере за анализу смо ексцерпирани у највећој мери из база које постоје на интернету, али трудили смо се да пронађемо примере из различитих функционалних стилова руског и српског књижевног језика (најзаступљенији су књижевноуметнички, затим публицистички и научни стилови). У највећој мери били смо упућени на електронске корпуре: за руски језик – *Национални корпус руског језика*, а за српски језик – корпус српског језика проф. Д. Витаса, електронска антологија српске књижевности са сајта www.ask.rs. На класичан, традиционалан начин део грађе смо ексцерпирани из књижевних дела познатих руских и српских писаца у оригиналу и преводу, чиме је створена могућност да се провери како се значење одређене синтагме, реченице изражава у руском/српском језику. Поред наведеног, примере смо узимали и из највећих једнојезичних речника. Када смо узимали примере из новинских чланака, часописа и речника код таквих примера смо на другом словенском језику настојали да наведемо сличан или идентичан исказ из истих или сличних извора.

Када је реч о теоријском делу дисертације ту разматрамо теоријско-методолошки оквир анализе која следи у другој глави.

У тој глави посебна пажња посвећена је теорији семантичких локализација и метајезику те теорије (укључујући појмове: објекат локализације, екстралокализација и интралокализација, локализатор и оријентир; локативност и перлативност, адлативност и аблативност, вертикална и хоризонтална локализација, фронтална и латерална локализација, централна и периферна локализација, проксимална и дистална локализација и др.). Такође у теоријском делу на појединим местима приликом анализе теорије семантичких локализација повремено ћемо наводити и неке друге радове где бележимо сличне приступе у проучавању просторних значења, иако су се углавном развијали независно.

Поред овога у теоријском делу разматрамо и сам појам деиксе, различите приступе у њеном проучавању, врсте деиксе са посебним акцентом на просторну деиксу, пре него што пређемо на саму анализу деиктичких придева са просторним значењем.

Терен за наше истраживање припремљен је претходним радовима блиске тематике. Од свих лексичких јединица које означавају просторне односе највише пажње до сада добили су предлози, затим заменички и незамењивки прилози. Ове јединице биле су предмет интересовања у већој или мањој мери у различито оријентисаним лингвистичким истраживањима у српском језику, у руском језику, али и неким другим језицима (енглески, дагестански, кетски), док су остале јединице које могу да означе просторне односе ређе обрађиване.

ГЛАВА I

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

1. Деикса

Проблем деиксе је један од често разматраних проблема у лингвистичкој литератури. Без обзира на тако дугу историју проучавања овог питања, још има питања која треба објаснити или додатно растумачити. Ту спадају проблеми разноврсности деиктичких јединица и њихов међуоднос, као и начини изражавања деиктичких значења у језичком систему.

У овом одељку циљ нам је да укратко издвојимо и систематизујемо карактеристике деиксе имајући у виду разноврсност лингвистичке литературе која се бави овом проблематиком и различите погледе на ову појаву код истраживача.

Главне карактеристике деиксе које ћемо у овом одељку размотрити су везане за упућивање на лице, време и место објекта или догађаја, присуство центра координације, посматрача, релевантност позиције говорника/саговорника или трећег лица у простору, опозиција близу – далеко у простору у односу на објекат или догађај.

Разматрање ове језичке појаве отпочећемо фрагментом монографије Сребрјанске: „«Ни одна проблема не может быть поставлена без привлечения некоторого знака, выполняющего функцию указания» (Пирс, 2001, с. 94)². «Указательность – универсальное свойство языковой системы в целом»

² Реч је о Ч.С., Пирс. Логические основания теории знаков. СПб: «Алтея», 2000.

(Кравченко,1995а, с.5)³. В центре языкового указания стоит дейксис как экстралингвистическое (прагматические аспекты) и лингвистическое (конкретные языковые средства выражения) явление.” (СРЕБРЯНСКАЯ 2005: 8)

У проучавању деиксе⁴ у лингвистичкој литератури евидентирамо известан логички след који чине истраживања деиксе у лексици, граматички, преко истраживања различитих језичких јединица у говорној ситуацији до деиксе у уметничком тексту.

Јединице са деиктичком семантиком се различито именују у лингвистичкој литератури и то као деиктици, деиктичке речи; индекси, индексалне речи; шифтери; код Сребрјанске налазимо да су руски термини следећи: дейктики, указатели, шифтеры, эгоцентрики, эгоцентрические слова, указательное выражение, анафора, катафора, а енглески: deictics, egocentric particles, egocentrics, shifters, indexical, token reflexives, occasional terms. (2005: 13)

У литератури се могу наћи различита одређења деиксе и типологије деиктичких речи на различитим нивоима. Ако погледамо реченицу „Они су седели овде.” Помоћу упућивачких средстава њен садржај се локализује у односу на учеснике, простор и време говорне ситуације. Перфекатски облик глагола у предикату локализује означену ситуацију у прошлост у односу на време говорне

³ Реч је о А.В., Кравченко. Принципы теории указательности: авт. дис ...док. филол. Наук. Москва, 1995.

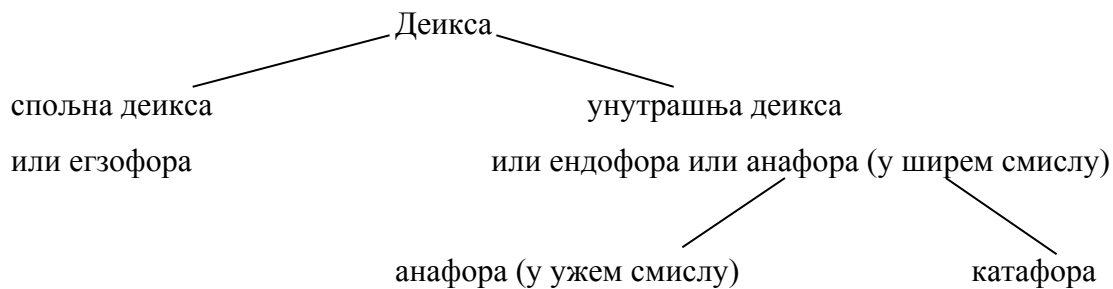
⁴ Појмови деикса, деиктичка реч (деиктик/ци), деиктичка функција (руск. дейксис, дейктическое слово, дейктическая функция), а поред овога и термини упућивање, упућивачка функција, референцијалност и др., данас су јако присутни у лингвистичкој литератури. Појам деикса је, како читамо код Стерњина, први пут уведен у лингвистичку литературу 1934. године, а заслуге за то припадају немачком лингвисти Карлу Билеру. Он је поставио темеље теорије деиксе. Први је у језику издвојио групу речи која пуни смисаони садржај добија тек у конкретној ситуацији и изражава оријентацију саговорника. Како Стернин наводи Билер је „первый из лингвистов, кто употреблял в обозначении указательных слов /местоимений и наречий/ родовой термин дейктический знак“. (СТЕРНИН 1973: 11) „Работы К. Бюлера, заложившие фундамент изучения явления дейксиса. стимулировали лингвистические исследования в этой области. Развернувшиеся исследования дейктических единиц пошли в разных направлениях, но все они в той или иной форме опираются на идеи К.Бюлера, уточняют и развивают выдвинутые им положения.“ (СТЕРНИН 1973: 11)

ситуације, лични облик глагола као и лична заменица упућују на групу лица која искључује говорника, а заменички прилог упућује на место означене ситуације у односу на место на којем се налази говорно лице (у овом примеру место означене говорне ситуације се поклапа са местом на којем се налази говорно лице). (АДАМОВИЋ 2013: 373)

О појму деиксе и деиктичким категоријама може се прочитати у различитим приручницима како у светској литератури, тако и код нас (LEVINSON 1994, GRUNDY 2000: 22–47, СТЕРНИН 1972, СТЕРНИН 1973, АПРЕСЯН 1986, ANTONIĆ 2001, СРЕБРЯНСКАЈА 2005, ПРОСКУРИН И ОРЕХОВА 2008, ПЛУНГЈАН 2011, КЛАЈН 1985, PIPER 1983, КАШИЋ 1999, РАДИЋ-БОЈАНИЋ 2007).

„Деикса је општи термин којим се означавају све оне језичке јединице којима се врши показивање и упућивање”.(ANTONIĆ 2001: 310) Деиктичност, како закључује Предраг Пипер, „има различите термилошке синониме, а ни не тумачи се увек на исти начин, али се њена суштина у свим тумачењима може свести на упућивање на знаковне репрезентанте одређених денотата или непосредно на неке незнаковне елементе објективне стварности” (PIPER 1983: 20). Даље он констатује, разматрајући ову категорију на различитом теоријском материјалу, да се узима као најтипичнија за заменичке речи (1983: 20). Када се пише о деикси обично се имају у виду и узимају као пример заменичке речи. Међутим, деикса је заступљена и међу незамењивим речима, јер је упућивање по својој природи оријентација некога у односу на нешто (или некога), тј. упућивање представља један вид локлаизације (1983: 20). Клајн (1985) констатује да се различити приступи деикси (показивању, указивању) обично свде на анализу заменица (од свих показних речи оне се најчешће истичу у овом контексту). Показне речи могу да се употребљавају тако да укажу на појаве ван исказа или на контекст. Термилошка решења за ове појаве су јако различита. Код Клајна, који у свом истраживању функције и природе заменица следи литературу на енглеском и романским језицима, термин деикса се употребљава за показивање уопште, даље он поделу врши на спољну деиксу или егзофору (упућивање на предмете и појаве ван контекста или упућивање на појмове у мислима, на денотате), и унутрашњу деиксу или ендофору (упућивање на речи у контексту), у оквиру које

даље имамо анафору (упућивање на сегмент претходног текста – антецедент) и катафору (упућивање на каснији текст, тј. на сегмент наредног текста, постцедент). (Клајн 1985:41–42) Код егзофоре, како наводи Клајн, можемо разликовати непосредно физичко показивање, које је обично праћено и гестом⁵, те се назива и остензивна егзофора и упућивање на појам који постоји у мислима које назива ментална егзофора (Клајн 1985:67).

Иако поред физичког простора постоје и друге врсте простора које се метонимијски и метафорички на њега надовезују, нашу пажњу у истраживању концентрисаћемо на физички простор.

Када је реч о упућивању као главној карактеристици деиксе, разликујемо три типа упућивања, које Сребрјанска описује као:

- 1) *ad oculus*, т. е. прямое указание с помощью жестов или указательных слов, относящихся к чувственно воспринимаемым конкретным объектам (непосредно физичко показивање);
- 2) *anaphora*, т. е. указание с помощью вербальных средств в пределах действительного поля или текста (упућивање на речи у контексту);
- 3) *deixis ad phantasma*, т.е. указание на абстрактное место или символическое поле (упућивање на појам присутан у мислима). С напоменом да се овај тип деиксе реализује у уметничком тексту.

Следеће питање које се може поставити када је реч о упућивању је *на шта се то упућује?* Оно у чему се аутори који су проучавали ову проблематику слажу јесте да је реч о упућивању на личности говорника и саговорника, време и место

⁵ Клајн наводи да је гест помоћно средство деиксе. Он се употребљава у дистинктивне сврхе, тако где постоји више могућих денотата, али чим је референција јасна гест се практично никад и не употребљава (Клајн 1985:97)

исказа. Из овога поизилази и традиционална подела деиксе на типове: лична деикса, деикса времена и деикса места, касније се издвајају и социјална деикса, дискурсна деикса, а у последње време се предлажу и нове врсте деиксе: интеракционална деикса, културогена, емоционална (СРЕБРЯНСКАЯ 2005: 19–22).⁶ Сваки од ових типова деиксе карактеришу одређене лексичке и граматичке конструкције. (ПРОСКУРИН И ОРЕХОВА 2008: 126). Када је реч о лексичкој деикси њу чине: заменичка деикса и незаменичка деикса (у оквиру које се издваја деикса у систему предлога, деикса у систему прилога, деикса у систему придева, деикса у систему глагола). Извесну деиксу имамо и у неким граматичким категоријама, на пример, род је деиктичка категорија код именица (указује на принадлежность к определенному сослагательному классу) и анафорска код придева (указује на род существительного, с которым оно согласуется, обеспечивая синтаксическую связанность определяемого и определяющего). (Проскурин и Орехова 2008: 130)

⁶ Левинсон поред личне, временске и просторне деиксе (Person Deixis, Time Deixis, Space Deixis) издваја и Discourse Deixis и Social Deixis – социјални деиксис – као правило, связан со способами выражения категории вежливости в языках мира и их кодировкой в системе местоимений и глаголов. (Levinson 1994) Такође се могу срести и издвајање емотивне деиксе (эмоциональный дейксис – его значение возникает тогда когда „стирается“ ситуативное указательное значение дейктических элементов (близко–далеко) и проявляется функция метафорической близости-удаленности рефрента от говорящего, сопровождающаяся оценочностью).

Код појединих аутора (АПРЕСЯН 1986, УСПЕНСКИЙ 2011) наилазимо на разликовање примарне деиксе (*первичный дейксис*) који представља ситуација *я–здесь – сейчас* и секундарне деиксе (*вторичный дейксис*). По мишљењу Апресяна примарна деикса је деикса дијалога, нормалне комуникативне ситуације, а секундарна деикса, још се означава и као нартивна или деиктичка пројекција, није непосредно повезана са говорном ситуацијом. Апресян наводи да је „то деиксис пересказа, в том числе художественного повествования“. Конститутивна карактеристика секундарне деиксе је „несовпадение места говорящего с пространственной точкой отсчета“ [1986: 275]. Деиктици у том случају имају функцију или анафоре (по Клајну анафоре у ужем сислу), или функцију катафоре. Пример: *Перемещение преступника удалось проследить до Киева; здесь след его потерялся; Он только сейчас понял, какая радость для него этот неожиданный приезд жены*. Наратор често бира произволну тачку координације и на основу ње остварује деиктичку пројекцију. Треба истаћи и то да неки аутори (нпр. ПЛУНГЈАН 2011) не признају секундарну деиксу. Плунгјан тврди да „в нарративах, описывающих вымышленные события, отсутствует категория дейксиса, так как они не могут (и не должны) соотноситься с реальным пространством и временем адресата“ (Плунгян 2011: 347).

Примери:

1. *Я буду сегодня работать дома.* Лична заменица и прилог упућују на елементе комуникативне ситуације (говорника и време говора) у којој се реализује дата реченица, и могу биити интерпретирани само преко те ситуације.
2. *Возьми вон ту книгу и положи ее сюда, на вот этот стол.*
3. *Данное предложение содержит пять слов.*
4. А видит у Б в руке какой-то непонятный предмет. Кивая головой в ту сторону, он говорит: – *Что это такое у тебя в руке?*
5. Полковник и лейтенант стоят перед строем. Полковник (лейтенанту): *Для выполнения задания возьми его, его и его* (указывает нужных солдат). (КИБРИК 1983)

Стерџин на материјалу енглеског језика дели деиктике на личне (који обухватају личне и повратне заменице) и околносне (који обухватају временске и просторне речи). Пипер (1983: 24) за ову поделу каже да иако је исправна са становишта изабраних критеријума (семантичко-синтаксичких), не одражава суштину датих речи као деиктичких речи, јер су се, на пример, заменички прилози *here* и *now* (упућивање на место, односно време говора говорног лица) нашли у истој групи са прилозима *up* и *behind* (упићивање у односу на било који објекат).

Радић-Бојанић (2007) у анализи дискурса електронских ћаскаоница у српском и енглеском језику разматра типове деиктички израза, као и питање деиктичког центра и могуће деиктичке пројекције. *Лична деикса* користи се у ситуацијама када се упућује на лица присутна у разговору или лица која не учествују у комуникацији, али се налазе у видном пољу учесника. Најчешћи деиктички изрази којима се ово постиже су личне заменице, што је наизглед, по Радић-Бојанић, једноставно. Као што се мења деиктички центар сваки пут кад говорник и слушалац замене улоге, тако се мења и ентитет на који се односи 'ја' или 'ти'. 'Ја' је особа која у том тренутку говори, а 'ти' она која слуша, док

следећег тренутка улоге мењају и 'ја' постаје 'ти', а 'ти' 'ја'. Истражујући дискурс електронских ћаскаоница Радић-Бојанић закључује да је и у електронским ћаскаоницама ситуација иста као и у односу на свакодневне разговоре, осим што је у неким ситуацијама отежано тумачење израза ти, јер оно често зависи од правца погледа говорника, чега у ћаскаоницама нема. Овај се проблем решава честом употребом вокатива, којима говорник даје до знања коме је исказ упућен. (РАДИЋ-БОЈАНИЋ 2007: 96). Најчешћа средства која се користе за изражавање личне деиксе су личне заменице првог и другог лица једнине.⁷ Овај тип деиксе је добио у истраживањима и највише пажње. Лична деикса је често повезана и са друштвеном, пошто истовремено указује на особу која учествује у комуникацији и на њен друштвени положај⁸.

За наше истраживање је нарочито битна деикса места, односно *просторна деикса* (руск. *пространственный дейксис*, енг. *Space Deixis*).

Просторна деикса открива на који начин говорници поимају и изражавају своју локацију и локацију људи и ствари на које упућују у својим исказима, па је због тога овај тип деиксе веома интересантан за анализу. Радић-Бојанић у свом истраживању показује да на свесном и намерном нивоу изражавања учесници замишљају ћаскаоницу као простор који деле са саговорницима, те се у складу са тим и изражавају, на пример:

a. <Damned Mali>Is Maz still here?

<Pope_on_a_Rop> BEauTy is not angry.. and is not here.

<Sma> I have to go, but I might be back later

<Poblessavita> gacane, mislis li ti da ja trazim sreću ovdje...aaaaaaaaj jjjjjjjjjj

b. <steker> prica li ovde ko sta mormalno

⁷ Анализирајући дискурс електронских ћаскаоница Радић-Бојанић долази до закључка да је употреба ових личних заменица виша од 70%. Треће лице једнине и сва лица множине много се ређе употребљавају, а један од разлога лежи и у томе да је, у одсуству контакта лицем у лиц, веома отежано одређивање референата тих исказа.

⁸ Најчешће спомињан индикатор друштвене деиксе је разлика између обраћања некоме у другом лицу једнине или множине (у језицима где таква разлика постоји у систему личних заменица)

<daxPFC> idem ja

<daxPFC> docu cu kasnije

(РАДИЋ-БОЈАНИЋ 2007: 97)

Међутим, просторни деиктички центри се могу разликовати за учеснике у процесу комуникације, као нпр. у случају комуникације у електронским ћаскаоницама или када је реч о телефонским разговорима. У овим ситуацијама јавља се опозиција када је реч о просторном деиктичком центру, јер сваки говорник има свој просторни деиктички центар, а заједнички им је онај временски.

Пример:

<policaјac> I KOD MENE PJEVA BAJA

<TANGO-A> dodji maјo kod komsije da ubijemo dosadu zajedno

<Jordan> nadrždana dodji ti do mene pa ces videti koliko sam veliki

(РАДИЋ-БОЈАНИЋ 2007: 97)

У примеру видимо да сваки ћаскач има свој деиктички центар, формиран у односу на стварну, физичку локацију. Слична се ситуација јавља и када су у питању телефонски разговори.

У просторну деиксу сврставамо оне речи помоћу којих вршимо локацију неког предмета, лица или објекта у простору (под локацијом овде имамо у виду и статичку и динамичку) у односу на неки други објекат који представља центар просторне координације⁹. Релативно велики број лексема може имати значење просторне деиксе: заменички и незамењички прилози (овде, ту, овамо, онамо, далеко, близу, лево, десно, доле, горе, напред, унутра, сверно, јужно итд.), придеви (овдашњи, горњи, доњи, источни, западни), именице (овдашњост, унутрашњост, позадина, близина, даљина), комбинацију лексичког садржаја и

⁹ Поред деиктичког постоје и други начини изражавања локације у простору: пре свега изражавање предлошко-падежним конструкцијама, најчешћи и у највећем степену изучен начин (пространственное положение објекта речи изражено предлогом, а центр пространственной координации изражен отдельним називним словом), затим прилошки адвербијали – заменички и незамењички (ряд наречий, которые выражают как пространственное отношение, так и центр координации, причем центр координации выражен эксплицитно, називным словом, входящим в состав данного наречия), након тога долазе придеви са значењем просторног односа и друга средства.

просторних деиктичких својстава имају и глаголи (донети, ићи, доћи) који имају упућивачка својстава назнаке смера према (са)говорнику.

Деиктичке речи су јединице са специфичним лексичким значењем и по мишљењу Стерњина не треба „отрицать наличие у дейктических слов собственного значения. Несомненно, что дейктическое слово приобретает конкретную предметную отнесенность в ситуации речи, как, впрочем, и все остальные слова языка“ (1973: 25).

На пример: значење придева *здесьний (овдашњи)* – ’вблизи от говорящего’ присутно је у датом придеву независно од контекста.

Предмет у односу на кога одређујемо локацију Стерњин означава као центар координације. У терминолошком апарату који користимо у раду, а који се ослања на теорију семантичких локализација и њен појмовни апарат, предмет у односу на који одређујемо положај у простору објекта локализације означавамо термином локализатор. Када је реч о обележју самог центра координације треба истаћи да постоје два гледишта. По првом центар координације је увек говорно лице, и деиктичка реч карактерише објекат у односу на локацију говорног лица. По другом деиктичка реч може своју упућивачку функцију да реализује у односу на било који објекат у одређеној ситуацији, а не само у односу на говорника. Центар координације може бити лице или објекат у овом случају, које је присутно у говорној ситуацији али није сам говорник.

Полазећи од овога можемо говорити о субјективној и општој деикси. Код субјективне деиксе центар координације је говорник – субјекат говорног акта, а код опште деиксе центар координације представља лице или предмет које није говорник. Како Стерњин закључује у свом истраживању, у првом реду базираном на проучавању прилошких деиктичких речи, већина деиктичких речи¹⁰ може се груписати у општу деиксу.

¹⁰ дейктические слова – это слова, дающие относительную характеристику чувственно воспринимаемых в речевой или воссозданной ситуации объектов или событий и осуществляющие одновременно семантическое указание на центр координации /субъект или объект/ относительно которого характеризуется данный объект или событие. (СТЕРНИН 1973: 43)

Деиктичко означавање простора може се изразити и придевима. Када је реч о енглеском језику Стерњин наводи да се најчешће у деиктичком значењу могу употребити: *distant, next, remote, upper, lower, right, left, right-hand, left-hand, outer, inner, bottom, interior, far-off, far-away, internal, external*.

Примери:

There was a drowsy hum of very *distant traffic* (Man, 94);

The *upper rooms* ... were patrolled now by black slaves (Dur., 148);

His rooms in Sloane Street, on the *top floor* ... were not those of a Forsyte (Man, 97);

Little Jon sat down on the *bottom step*. (Let, 26);

I spoke of the pressures. Let us divide them into *internal* and *external*. (Dur., 473).

Даље, Стерњин закључује: „Приведенные примеры показывают, что прилагательные могут осуществлять дейктическое обозначение пространства. Они осуществляют семантическое указание на ситуативный центр координации и характеризуют положение предмета речи относительно этого центра.“ (СТЕРНИН 1973: 149–152)

Деиктички придеви, како то истиче Стерњин, поседују извесну тенденцију да образују устаљене изразе са именицама. Ако се неки такав придев употребљава са одрђеном именицом и добија статус устаљене синтагме, која почиње да означава један појам: *lower lip, upper lip, back seat* /в машине/ и т.д. У том случају деиктичност придева нестаје, нестаје упућивање на центар координације, а деиктичко значење постаје својеврсна унутрашња форма такве устаљене синтагме. У другим случајевима, деиктични придеви увек се јављају у деиктичкој функцији, неутрализација њиховог деиктичког значења у синтагматском ланцу није могућа.

У нашем истраживању предмет анализе биће просторни придеви. Как би анализа целокупног овог придевског система и квалитативно и квантитативно превазилазила обим једног дисертационог истраживања овај систем ћемо поделити на два подсистема. Критеријум по којем бисмо просторне придеве у

руском и српском могли поделити на деиктичке (= упућивачке) (*овдашњи, задњи, близак, леви, десни...*) и недеиктичке (*градски, приобални...*) јесте начин означавања просторних денотата: упућивање или непосредна номинација. Тако да ће предмет наше анализе је подсистем деиктичких просторних придева у руском језику у поређењу са српским.

Даље ћемо у анализи подсистем деиктичких просторних придева делити на мање подсистеме, а прва подела се заснива на томе да деиктички просторни изрази обухватају просторне изразе субјективне деиксе и просторне изразе опште деиксе. Просторни изрази субјективне деиксе имају за локализатор учесника у говорној ситуацији (пре свега, говорника), неки од тих израза су, на пример, *овде* 'на месту где сам ја', *онде* 'на месту које је далеко од мене', *тај, тамо* и сл., док просторни изрази опште деиксе могу али не морају упућивати на такав локализатор и ови изрази обухватају подистеме предлога, префикса, незамењеничких прилога и придева, неки од тих израза су, на пример, *близу, северно, далеко* (у *далеко од мене* локализатор је говорник, али у *далеко од куће* није).

Према овоме подела деиктичких просторних придева је следећа:

А) Просторни придеви субјективне деиксе

У комуникативној ситуацији у односу на просторни положај говорника може се утврдити референција придева ове групе (КАШИЋ 1999: 484): *овдашњи, онамошњи, тамошњи*.

Б) Просторни придеви опште деиксе

У односу на ситуацију и на положај говорника и објеката у простору могуће је одредити значење ове групе придева (КАШИЋ 1999: 484): *спољашњи, унутрашњи, горњи, доњи, леви, десни, западни, источни, предњи, задњи* и др.

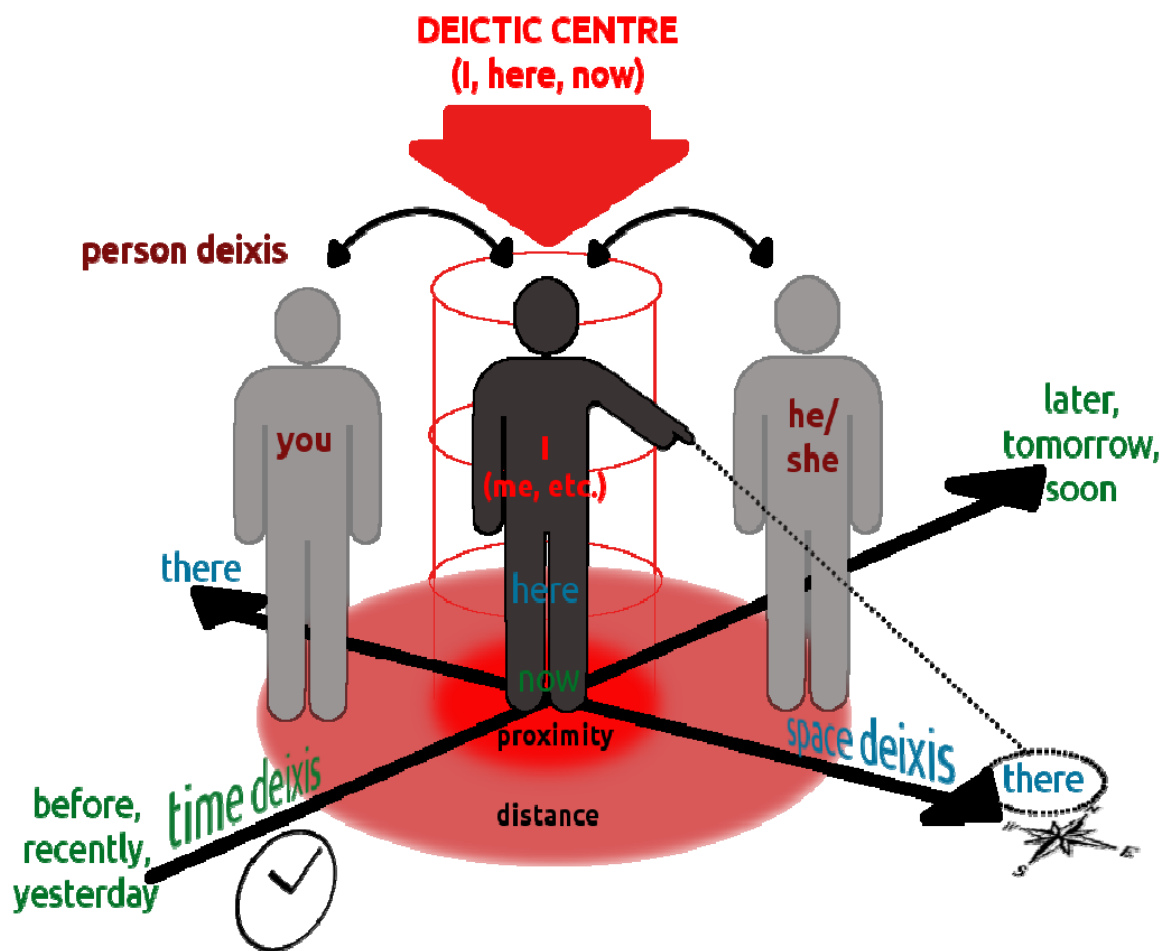
Ово је предмет анализе у следећој глави нашег рада.

Месни¹¹ придеви чија се референција одређује и на основу положаја говорника и на основу положаја објеката у говорниковом окружењу поред

¹¹ Термин месни придеви среће се у појединим граматикама српског језика

деиктичких својстава имају и елементе ванјезичког садржаја (то важи и за одговрајуће прилоге за место од којих су многи месни придеви и изведени). Елементи ванјезичког садржаја преовлађују над деиктичким својствима код именица изведених од месних придева и прилога за место који имају својства просторне деиксе. Тако се за именице овдашњост, близина, даљина, позадина, левица, десница, унутрашњост, спољашност, како наводи Кашић, може рећи да имају деиктичка својства, али да такође имају и лексички садржајван конкретне комуникативне ситуације. Тај садржај се на основу употребе у конкретним комуникативним ситуацијама пренео и на општи план језичког садржаја ових лексема. (Кашић 1999: 484)

Дакле, *деикса* као језичка појава у лингвистичкој литератури се разматра у радовима великог броја истраживача, различито се именује, приступа јој се из различитих углова и разматрају се различите језичке јединице са упућивачким значењем. Опште што се може извести из свих различитих приступа и разматрања је то да је реч о језичкој појави којом се ентитети из ванјезичког света повезују са језичким изразима чије тумачење искључиво зависи од конкретног контекста. Она се у језику реализује помоћу *деиктичких израза*, који се деле на *проксималне* (који упућују на место и време ближе говорнику) и *дисталне* (који обележавају место и време даље од говорника), тј. оба се дефинишу у односу на деиктички центар. Како се у току комуникације мењају често улоге говорника и слушаоца, које најчешће нису фиксно везане за једну особу, тако се мења и *деиктички центар*, који се обично дефинише као 'овде' и 'сада' тренутног говорника. У случају када се говорников деиктички центар пројектује према саговорнику долази до *деиктичке пројекције*, чији је најчешћи пример порука на телефонској секретарици *I'm not here right now* (Радић-Боланић 2006). Деиктички изрази се деле на личне, просторне, временске (ова три типа деиксе сви аутори издвајају), поред њих у литератури се још могу срести и следећи типови: друштвена деикса, дискурсна... Подела се заснива у односу на врсту ентитета на који упућују.

Слика 1 (преузета са: <https://en.wikipedia.org/wiki/Deixis#/media/File:Deixis.png>)

са:

2. Референцијални оквири

За анализу биће нам потребно да претходно размотримо оквири референције. О референцијалним оквирима можемо доста прочитати у LEVINSON 2003, ВОHNEMEYER 2011, JACKENDOFF 1996, МАЈИД et al 2004, RASULIĆ 2004, ТОПОЛОЊСКА 2008, АШИЋ И СТАНОЈЕВИЋ 2008.

Генерално, реч је о геометријским репрезентацијама простора помоћу којих вршимо локализацију. Практично, оквири референције омогућавају оријентацију у простору која је услов за спацијалну локализацију јер их чине просторне координате неопходне за ситуирање објекта локализације, а то су вертикална, фронтална и латерална оса. У МАЈИД et al наилазимо на сличну констатацију „Frames of reference are coordinate systems used to compute and specify the location of objects with respect to other objects” (2004: 108), док Бонмајер даје следеће одређење: „Spatial frames of reference are cognitive coordinate systems that partition space into distinct regions. These regions may serve as search domains for the interpretation of spatial relators in language and cognition. People compute FoRs in order to define and interpret linguistic and cognitive representations of the location and orientation of entities and of their direction of motion”(2011:). У раду посвећеном предлозима *испред* и *пред* у српском језику Ашић и Стојановић истичу да „Ванделоаз (Vandeloise, 1986)¹² поменути просторне осе схвата антропоцентрично, будући да се оне одређују у односу на тело посматрача које поседује одређене анатомске и физиолошке одлике” (АШИЋ И СТАНОЈЕВИЋ 2008: 131). Тако је вертикална оса паралелна са правцем усправног човековог тела, а придеви који илуструју локализацију објекта по овој оси јесу, на пример *горњи* и *доњи*. Фронтална оса је паралелна са правцем погледа, а придеви који илуструју локализацију објекта по овој оси јесу *предњи* и *задњи*. Латерална оса сече под правим углом вертикалну и чеону осу, а придеви који илуструју локализацију

¹² Реч је о Vandeloise C. L’espace en français, Paris:Minuit, 1986.

објекта по овој оси јесу *леви* и *десни*. Даље Ашић и Станојевић констатују да „наша концептуализација простора није обавезно, нити искључиво антропоцентрична. Доказ за то је постојање језика који не користе осе људског тела за локализацију предмета (на пример, целтал, амероиндијански који се говори у Мексику, и гугу јимитир, један од језика Аборигина у Аустралији)” (2008: 131).

Сазнање да оквири референције нису универзални, будући да варирају од језика до језика навела је истраживаче да дефинишу и неке друге оквири референције поред антропоцентричног. У литератури (нпр. LEVINSON 2003, ВОHNEMEYER 2011, МАЈИД et al 2004) се најчешће разликују три референтна оквира: *интринсични референтни оквир* (Intrinsic FoRs), у чијем је центру објекат (те се заснива се на објекту инхерентним деловима); *деиктички или релативни референтни оквир* (Relative FoRs), у чијем је центру посматрач (те се овај оквир заснива на тзв. телесним осама посматрача, односно он је антропоцентричан); и *апсолутни референтни оквир* (Absolute FoRs), који се заснива на фиксираним правцима (то су апстрактније просторне координате, као што су стране света). Дакле овде имамо „egocentric coordinate systems” и „two distinct types of allocentric ones: those based on object-centred coordinates, and those based on absolute coordinates like north/south/ east/west” (МАЈИД et al 2004: 108).

Ево неколико примера оквира референције по МАЈИД et al 2004:109:

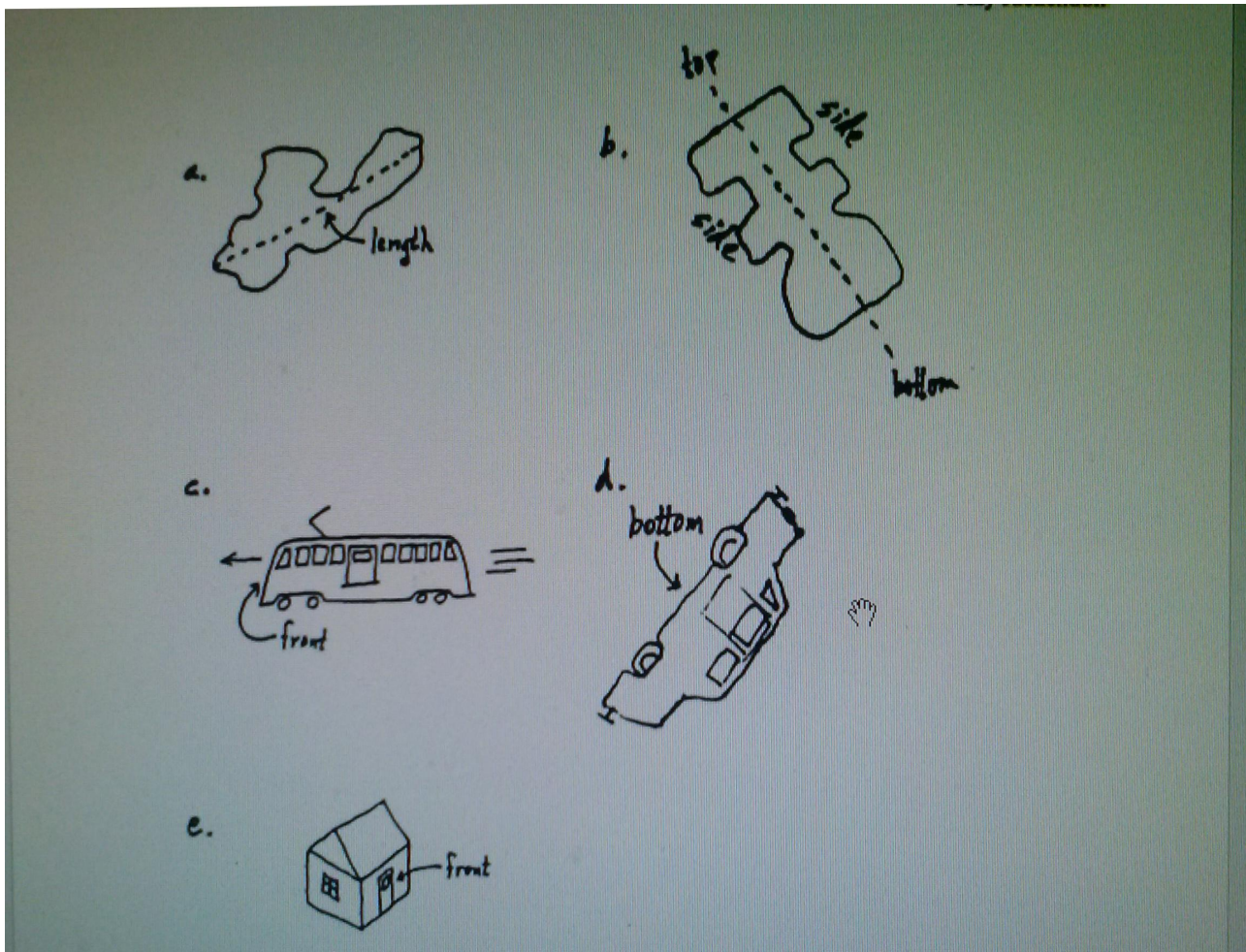
- 1) *Вилушка је испред кашике. /The fork is at the nose of the spoon./* (интринсични оквир референције)
- 2) *Вилушка је северно од кашике. /The fork is to the north of the spoon./* (апсолутни оквир референције)
- 3) *Вилушка је лево од кашике. /The fork is to the left of the spoon./*(са становишта говорног лица, релативни оквир референције)

За интринсични и апсолутни оквир референције карактеристична је инваријантност релације између предмета локализације (а то је, у нашим примерима, виљушка) и локализатора (тј. кашика у нашим примерима) при промени перспективе посматрача, тј. при ротацији посматрача за 180 степени у односу на локализатор. За разлику од интринсичног и апсолутног оквира референције, релативни оквир референције не допушта ову промену перспективе посматрача. С друге стране, за разлику од интринсичног оквира референције, апсолутни оквир допушта ротацију локализатора око своје осе (за 180 степени), будући да у случају ротације само пример 2) задржава исту истиносну вредност. У вези овога Ашић и Станојевић наводе следеће: „Пошто у српском језику није на снази апсолутни оквир референције, у даљем тексту ћемо се позивати само на интринсични и релативни оквир референције при анализи значења пројективних предлога *пред* и *испред*” (2008: 132)

Овде бисмо поменули и још једну класификацију референтних оквира. Ради се о класификацији коју даје Реј Џекендоф (1996: 15–18), сматрајући да је ствар много сложенија од малопре поменута три оквира референције, и наводи да је могуће разликовати 8 референтних оквира као начина одређивања оса објекта.

Прва четири референтна оквира односе се на својства самог објекта (Џекендоф их означава као *four intrinsic frames*), а то су:

- 1) *геометријски оквир* – на основу геометријских својстава објекта одређује осни вокабулар: нпр. дужина објекта изједначава се са највећом диманзијом (Слика 2, фигура а и б – овде оса симетричну фугуру дели на два једнака дела);
- 2) *оквир кретања* – одређује употребу осног вокабулара на основу правца кретања: тако је *the front of a tram* она страна која се креће напред (Слика 2, фигура с);
- 3) *оквир каноничке оријентације* – на основу перцептивних и функционалних својстава ентитета дефинисаних гравитацијом условљена је употреба осног

Слика 2

a и **b** – геометријски оквир; **c** – оквир кретања; **d** – оквир каноничке оријентације; **e** – оквир каноничког сусрета

вокабулара и то када је ентитет у свом нормалном положају када оптимално функционише: тако the bottom of the car остаје bottom/доњи део и када је ауто преврнут и стоји на крову (Слика 2, фигура d);

4) *оквир каноничког сусрета* – укључује функционална својства и на основу њих је условљена употребасног фокабулара: тако је the front of a theatre/предња страна тамо где се улази (Слика 2, фигура e).

Овде би требало ставити напомену да је у оквиру каноничке оријентације употреба осног вокабулара у ствари изведена од осе гравитације у замишљеном нормалном положају објекта (Слика 2, фигура d). Слично томе осе у оквиру каноничког сусрета изведене су од хипотетичке позиције посматрача у оквиру каноничког сусрета (Слика 2, фигура e).

Два референтна оквира – геометријски оквир и оквир кретања – су комплетно независна од директног или индиректног утицај простора у коме се објекат налази.

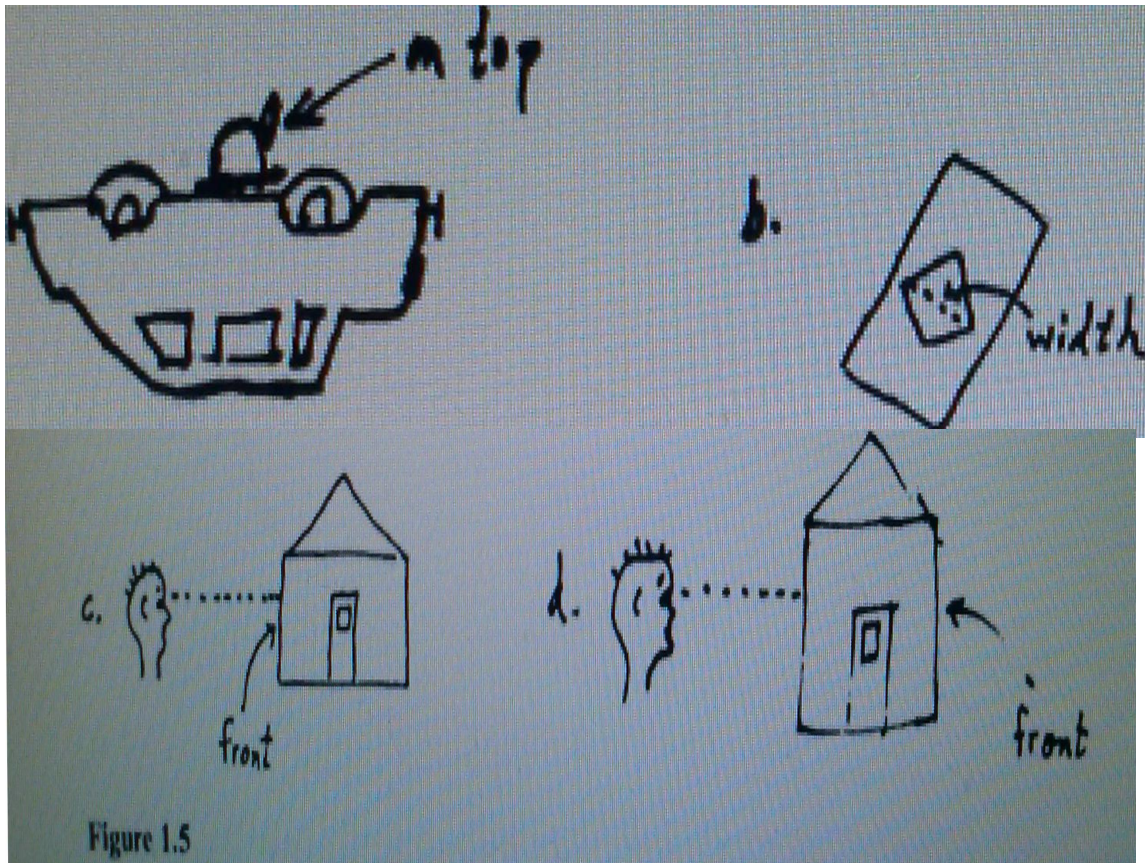
Преостала четири референтна оквира односе се на својства средине, односно простора у коме се објекат налази:

5) *гравитациони оквир* – условљен је правцем деловања силе теже, без обзира на каноничку оријентацију самог објекта: тако у случају преврнутог аутомобила доњи део постаје горњи (Слика 3, фигура а);

6) *географски оквир* – намеће објекту осе засноване на кардиналним правцима (север, исток, запад, југ или неки сличан систем). Он је хоризонтални пандан гравитационом оквиру;

7) *контекстуални оквир* – употреба осног вокабулара за посматрани објекат условљена је према неком другом објекту коме припада: на пример слика на страници књиге на којој је приказана геометријска фигура. (Слика 3, фигура б) Левинсон на следећи начин објашњава ову ситуацију: „The page has intrinsic side-to-side axis that determines its width, regardless of orientation. The figure on the page inherits this axis, and therefore its width is measured in the same direction” (LEVINSON 1996: 17).

8) *оквир посматрача* – употреба осног вокабулара за посматрани објекат условљена је стварним или хипотетичким посматрачем, па је у том случају предња страна ентитета она која је окренута посматрачу (Слика 3, фигура с). Левинсон ову ситуацију означава као orientation-mirroring observer frame.

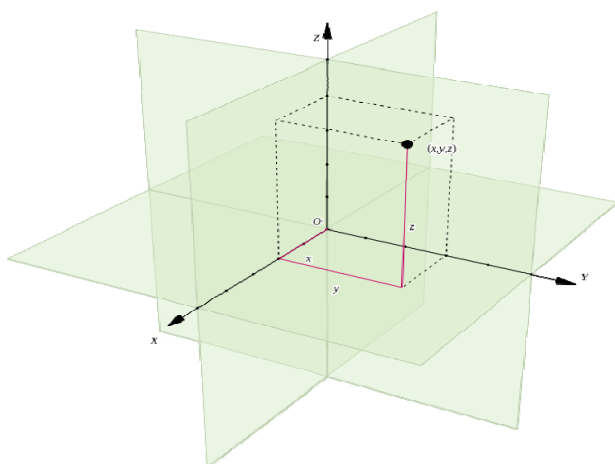

Слика 3

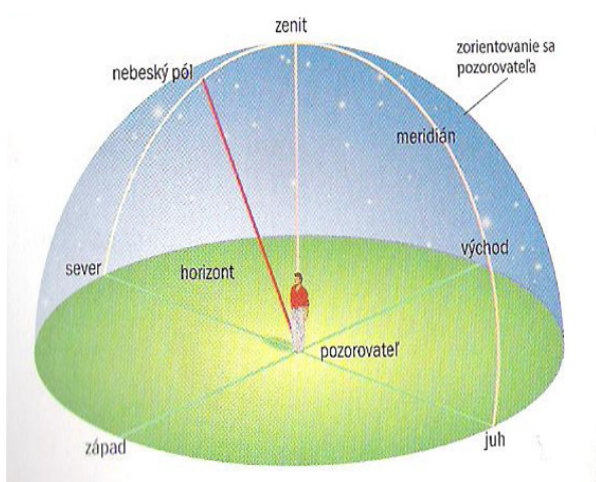
а – гравитациони оквир;

б – контекстуални оквир;

с – оквир посматрача;

Слика 4 (преузета са: <http://matematikazaponeti.blogspot.rs/2015/03/dekartov-koordinatni-sistem.html>)

Слика 5 (преузета са: <http://mozgovna.pravda.sk/fyzika-a-chemia/clanok/19345-co-sa-ukryva-na-oblohe>)

3. Теорија семантичких локализација

1. Велики број савремених лингвистичких истраживања посвећен је питањима везаним за опис семантичке категорије простора, али и истраживањима појединих њених аспеката, а разлог за то је, по речима Лобанове, што „вся человеческая деятельность, как и само биологическое существование человека, протекает в пространстве и во времени. Пространственные отношения представляют собой фундаментальные отношения, с которыми в первую очередь сталкивается человек как биологическое существо, как только он начинает осознавать себя и познавать окружающий мир. Познавая мир, человек обнаруживает все материальные объекты, а также их части и элементы как определенным образом расположенные по отношению друг к другу и образующие некие устойчивые конфигурации” (ЛОБАНОВА 2007а: 8). Приликом проучавања односа човек – простор најпре имамо однос човека и његовог окружења, тј. физички простор који се и анализира у овом истраживању. Како би одразио објективну стварност језик користи одређени скуп лексичких, морфолошких, синтаксичких и фразеолошких средстава.

Топоров у раду *Простор и текст* пише о два схватања простора: по Лајбницу и по Њутну. По Лајбницу се простор схвата као „објектно-заполненное пространство”, тј. „как нечто относительное, зависящее от находящихся в нем объектов, определяемое *порядком* сосуществования вещей”, а њутновско схватање простора је „пустое пространство“, тј. „как нечто первичное, самодостаточное, независимое от материи и неопределяемое материальными объектами, в нем находящимися“. (ТОПОРОВ 1983: 228) Јаковљева закључује да се у лингвистичким истраживањима простор представља, у ствари, синкретично, што подразумева узимање у обзир и оних особина физичког простора – физико-геометричког (њутновског) и особина простора, условно речено, семиотичког – семиотичког (Лајбницовог). Овај закључак је сличан оном који налазимо код Кубрјакове да је простор „среда всего сущего, окружение, в котором все происходит и случается, некая заполненная объектами и людьми «пустота»” (КУБРЯКОВА 2004: 465).

Важна је и чињеница да у руском и српском језику, као и у другим словенским и многим несловенским језицима, категорија простора обухвата развијене подсистеме језичких јединица различитих нивоа, заступљене у свим реченичним члановима и у скоро свим врстама речи, а скоро сви изрази са просторним значењем, који се већином одликују и релативно високом фреквентношћу, имају семантички потенцијал означавања непросторних односа, на пример *висок/низак* (*човек – мисао*), *дубок/плитак* (*река – филозофија*), *широк/узак* (*улица – погледи*), што све даје категорији простора посебан статус у систему семантичких категорија. Конфигурација категорије простора у природном језику испољава се у начину на који је простор у слици света неког језика семантички рашчлањен помоћу просторних придева и других просторних израза (прилога, предлога, именица, глагола), при чему су у различитим језицима поједине просторне димензије осмишљене са различитим степеном подробности и са различитим степеном могућности означавања истог аспекта просторног односа различитим језичким средствима.

Иако су облици и изрази са просторним значењем, како Пипер (2014) наводи, вековима били предмет лингвистичке пажње, и обрађивани у различитим теоријско-методолошким оквирима, когнитивнолингвистичка проучавања дала су таквим истраживањима нов замах, који још не губи на снази. Досадашња проучавања семантичке категорије простора односила су се на важније аспекте те категорије – или у једном језику, или у светлу упоредних истраживања или су имала теоријске и општелингвистичке циљеве. У когнитивнолингвистичким и теоријски сродним истраживањима тежиште пажње се ставља не толико на саму категорију простора, колико на начине транспонована просторних критеријума у непросторне сфере¹³, првенствено коришћењем механизма метафоре и метонимије, мада ни структура семантичке категорије простора у појединим

¹³ Пипер (1983, 1988) сматра да се из чињенице што се просторним терминима изражавају непросторна значења не би смео изводити закључак о дијахронијском првенству просторних значења, уз врло обазриву констатацију да „many language phenomena are structured on principles best formulated in spacial terms” (Piper 1988: 255). Ако простор има првенство, објашњење можемо тражити и у томе то што га снажно подржава нејезичка когниција, јер је просторна организација морала постојати знатно пре језика.

језицима, или посматрана на упоредном плану, још увек није исцрпно проучена, нити су исцрпене све методолошке могућности њеног описивања и објашњавања.

У овој делу размотрићемо теоријско-методолошки апарат теорије семантичких локализација, будући да ћемо теоријски оквир ове засебне лингвистичке теорије користити у анализи деиктичких просторних придева. Такође ћемо и указати на могуће везе са истраживањима неких других аутора где бележимо сличне приступе у проучавању просторних значења, иако су се углавном развијали независно.

У књизи *Језик и простор* (Пипер 2001¹⁴) изложена је ауторова теорија семантичких локализација (ТСЛ) као посебна лингвистичка теорија.¹⁵

Концептуални апарат ТСЛ обухвата како појмове у вези са оријентационом страном у локализацији (нпр. интралокализација и екстралокализација, хоризонтална и вертикална локализација, проксималност и дисталност и др.), тако и оне тако и оне који се односе на усмереност промене места у простору (аблативност, адлативност, перлативност) или одсуство усмерености (локативност), укључујући ту и неке друге појмове, као што је елементарни ситуативни оквир семантичке категорије простора (локализатор, објекат локализације и оријентир) које ћемо у наставку детаљније размотрити.

„Упоредо са постепеним изграђивањем ТСЛ ишла је и њена некад више, некад мање експлицитна примена у теоријској и дескриптивној лингвистици, што је најразвијенији облик добило у моделирању система заменичких прилога, и заменичких речи уопште, као речи са категоријалним значењем, чији систем, посматран у целини, представља природни модел система семантичких категорија (Piper 1983; Пипер 1988)” (Пипер 2014: 277) присутних у одређеном језику.

¹⁴Књига *Језик и простор* је први пут објављена 1997. године, а 2001. године је изашло и друго, проширено издање.

¹⁵ Ова теорија је произашла из пера лингвисте П. Пипера најпре кроз теоријско уобличавање основне идеје, кроз примену у типологији категоријалне семантике у словенским језицима, разраду општелингвистичке стране ТСЛ, примену у различитим проблемским областима до заокруживања првобитне теоријске конструкције и именовања *теоријом семантичких локализација* (Пипер 1977/1978, Пипер 1983, Пипер 1988, Пипер 2001).

Када се погледају граматичка истраживања о српском и другим словенским језицима Пипера види се у великом броју њих ова теоријска основа чији су темељи постављени пре више од три деценије научном расправом посвећеној предлозима са просторним значењем (ПИПЕР 1977) којом је отворена тема простора у језику и која се и данас развија у истраживањима и других лингвиста који на различитом језичком материјалу проверавају њене експланаторне могућности, примењујући главне принципе ове теорије у обиму и облику саобразном конкретним циљевима истраживања. Главне принципе ТСЛ прихватили су и многи други аутори, развијају је и примењују или су већ применили у различитим истраживањима, на пример, Павловић у монографији о детерминативним падежима (2000), Антонић у монографији о временској реченици (2002), Поповић у реферату о семантичкој структури метатекстуалног хронотопа (2003), Станковић-Шошо у монографији насталој на основу текста магистарске тезе о топосу пута у српским народним бајкама (2006), Меденица у докторској дисертацији о незаменичким просторним придевима (2014), Николић у монографији о категорији степена у српском језику у поглављу о применљивости ТСЛ у проучавању категорије степена (2014).

На основу овога можемо закључити да се ТСЛ може посматрати и као један од у српској лингвистици примера изграђивања релативно засебног теоријског система уз његово континуирано дограђивање и примењивање у решавању различитих лингвистичких проблема на грађи различитих језика, пре свега словенских (PIPER 2001: 62).

Основна својства простора произилазе из његове природе. Карактеришу га тродимензионалност (дужина, ширина, висина), симетрија, квалитативна и квантитативна бесконачност. Та својства свој израз добијају у људском мишљењу и језику. Језик је повезан са мишљењем и са њим се и развија, а такође поседује и мноштво начина за изражавање просторних односа. У системима многих, као пише Пипер, ако не и свих природних језика постоје језички подсистеми чије се јединице употребљавају за денотирање просторних односа. То могу бити предлози, послелози, прилози, придеви, именице, глаголи, заменице¹⁶. Са

¹⁶ Чак и бројеви могу упућивати на просторне односе (ПИПЕР 2001: 12).

становишта језичких нивоа просторна значења налазимо и код структурно једноставних јединица као што су морфеме (нпр. префикси и суфикси), али и у компликованијим граматичким структурама (нпр. просте реченице са адвербијалима места и правца, сложене реченице са зависним клаузама места и правца). (ПИПЕР 2001: 12)

У руском језику, као и у српском језику, изражавање просторних значења долази у одговору на питања *Где? Куда? Откуда?* и изражава се на више начина, од којих су најважнији синтаксички: падежне и предлошко-падежне конструкције у адвербијалној функцији (нпр. *выходить на улицу*) или, ређе у атрибутивној функцији (нпр. *выход на улицу*), и зависне реченице са просторним значењем, нпр. *Книга там, где ты ее оставил*. Просторна значења изражавају се и глаголима одређеног или неодређеног кретања, што је ближе морфолошкој проблематици (нпр. *идти – ходить, ехать – ездить ...*), именицама категорије *nomina loci*, тј. називи места (нпр. *побережье, пастбище, площадь* и сл.) као и другим лексичким и творбеним подсистемама: именицама са просторним значењем, нпр. оним које значе стране света (*север, восток, юг, запад*), глаголима са просторним префиксима (нпр. *отойти, подойти, уйти, прийти, перейти, выйти, прийти* итд.), придевима са просторним значењем (нпр. *внутренний, внешний, верхний, нижний, передний, задний, средний, поверхностный, глубинный* итд.), заменичким прилозима (нпр. *туда, оттуда, здесь, тут, там, везде* итд.), различитим незамењивим прилозима (нпр. *наверху, наверх, сверху, извне, вокруг, вниз, снизу, внизу, внутри, изнутри, посреди* и сл.). (ПИПЕР, Стојнић 2002: 270–274).

Тако семантичка категорија простора у српском и руском језику нема развијен морфолошки израз. Њени граматички облици, како истиче Пипер су морфосинтаксички и синтаксички, а изван граматике просторна значења су или лексичка (пре свега, прилошка, придевска, глаголска), или творбена (пре свега, у оквиру глаголске и именичке префиксације или творбене категорије *nomina loci*, нпр. *про-лазити, пре-лазити; про-лаз, пре-лаз; играл-иште* итд.) (ПИПЕР 2011: 65). Дакле, када је реч о лексичким јединицама које формирају систем просторних израза оне припадају језгру лексичког система неког језика и означавају пре свега просторне односе; на језичком плану, оне припадају различитим класама речи, а

на појмовном плану обухватају различите аспекте простора (облик, величина, место, промена места, итд.)

Када је реч о фреквентности и заступљености језичких средстава којима се изражавају просторна значења предлошки адвербијали (= предлошко-падежне конструкције са адвербијалном функцијом) представљају најразвијенији подсистем језичких средстава којима се изражавају просторна значења у српском и другим словенским језицима, после њих ту су одмах по фреквентности и прилошки адвербијали (заменички и незаменички)¹⁷. Синтаксички облици семантичке категорије простора налазе се и на нивоу прости реченице, нпр. Књига је на столу, и на нивоу сложене реченице, нпр. Књига је тамо где си је оставио (ПИПЕР 2011: 65).

Човек у својој активности не може без представа о локацији предмета, о њиховом заузимању простора, обиму и величини. Сви објекти у природи, односно ентитети¹⁸, су лоцирани један у односу на други.

Пипер (1977–1978, 2001) сматра да би просторни однос могао бити дефинисан као одређивање места једног објекта у простору путем утврђивања његовог односа према другом објекту. Да бисмо такав однос описали што прецизније, неопходно је разликовати објекат локализације, локализатор и оријентир (ПИПЕР 1977–1978). На пример, полазећи од објашњења које нуди Пипер, у реченици *Свеска је у торби*, именица *свеска* означава објекат локализације, именица *торба* – локализатор, а предлог *у* означава оријентир који је у овом случају – унутрашњост ташне. У реченици *Свеска је на столу* именица *свеска* је објекат локализације, именица *сто* је локализатор, а предлог *на* нам указује да је у питању површина стола, те је оријентир у нашем примеру површина локализатора. Оријентир може бити и неки простор изван локализатора

¹⁷ Прилози са просторним значењем представљају разгранат и сложен лексички подсистем у свим словенским језицима, што уосталом нија особина само словенских језика. Због тога прилози места и правца могу да послуже као добра илустрација начина на који се семантичка категорија простора реализује у једном развијеном лексичком подсистему чије јединице имају релативно високу фреквентност (ПИПЕР 2001:83).

¹⁸ Термин предлаже Ланакер (LANGACKER 2013: 98) као општи термин који би се односио на ствари, односе, димензије, количине, положаје и друго. Ентитет одређујемо, лоцирамо, описујемо и дефинишемо у односу на неки други ентитет.

одређен неким његовим делом, нпр. *Свеска је иза торбе*, где је оријентир простор одређен задњом страном локализатора означен у тој реченици предлогом *иза*. Овде је за пример узет локализатор (торба) који је по својим физичким одликама најближи (као прототипичан) идеалном локализатору у просторној релацији – паралелопипеду, тј. физичком телу са јасно израженим странама, спољашњошћу и унутрашњошћу. Локализатором ћемо у просторном односу сматрати сваки конкретан објекат који представља ограничени део простора. Појам локализатора обухвата, дакле, не само физичка тела него и део простора обухваћен телом или телима, нпр. канал, тунел, јама и сл.

Ентитет који се просторно одређује је објекат локализације, ентитет којим се просторно одређује објекат локализације је локализатор, а однос у простору између објекта локализације и локализатора је оријентир. У том аспекту просторног одређивања објекта локализације највећу улогу у његовом одређивању у односу на простор има оријентир, те се такав однос може назвати *оријентационим односом*. Два најопштија типа оријентира су *спољашњи оријентир* (продужени локализатор, тј. део простора одређен неким делом локализатора помоћу којег се локализује неки трећи део простора) и *унутрашњи оријентир* (инхерентни део локализатора)¹⁹. Ова опозиција се може представити и као опозиција непосредна – посредна локализација. Непосредна локализација је одређена било унутрашњошћу локализатора, било његовом површином. За посредну локализацију релевантан пре свега критеријум нивоа/положаја објекта локализације у односу на локализатор, тако да можемо говорити о хоризонталној локализованости – фронталној или латералној и вертикалној локализованости – горња или доња страна локализатора. Тамо где је објекат локализације у нивоу локализатора релевантна опозиција је локализованост предњом или задњом

¹⁹ Термини које користи Пипер у енглеском језику видимо у раду *Language in space and space in language* (PIPER 1988). Аутор за три елемента кључна у одређивању просторног значења користи следеће термине: „(1) the object of localization, (2) the localizer (the means of localization) and (3) the actualizer of the relationship between (1) and (2), for witch the term orientation point seems suitable“ (PIPER 1988: 248). Тако аутор као пример наводи реченицу *The letter is in the box*, где реч *letter* представља the object of localization (објекат локализације), *box* представља the localizer (локализатор), а предлог *in* представља orientation point (оријентир), који је, у овом примеру, унутрашњост (interior) кутије. За два типа оријентира користе се термини *inner and outer orientation point*.

страном, односно локализованост бочном (левом или десном) локализатора. Тамо где је објекат локализације изван нивоа локализатора опозиција је горња/доња страна локализатора. За посредну локализованост релевантан је и квантитативни критеријум – број локализатора/страна локализатора или степен растојања. Растојање између локализатора и објекта локализације, које конкретизује оријентир, може бити мање или веће, што у терминима теорије семантичких локализација означава као проксималност и дисталност.

Када је реч о лексичком начину изражавања оријентира оба типа „најпотпуније су представљени, системом предлога, префикса, послелога и прилога са просторним значењем” (Пипер 2001: 22), овом средствима додајемо и придеве са просторним значењем који су и предмет нашег проучавања.

Сва три елемента ситуације означене изразом са значењем локализације не морају истовремено бити изражена у површинској структури реченице. У реченици *Рајсферилус је позади* изостављено је именовање локализатора (то може бити неки комад одеће: обично хаљина, мајица). Локализатор се у овом и сличним случајевима утврђује преко контекста или ситуације у којој је реченица употребљена. Локализатор се најчешће „крије у контексту” када су реченице са незаменичким прилозима у питању. Пошто оријентир може бити и део локализатора, природно је, како Пипер наводи (2001) што се оба елемента у односу локализације понекад означавају синкретички. Тако у реченици *Иван зашел внутрь* имамо објекат локализације (*Иван*), али тек након што из контекста сазнамо да је локализатор реч *дом*, можемо прецизно да одредимо однос између објекта локализације и локализатора, тј. оријентир, а то је у овом примеру *унутрашњост куће*. (Меденица 2014: 58) Може бити изостављен, како наводи Пипер (2001), и сам објекат локализације, нпр. у реченици *У Кини сада свиће* где објекат локализације није конкретно-просторне природе (свитање) и у реченици није добио именички облик.

Такође, можемо говорити и о хијерархији конститутивних елемената локализације. О хијерархији оријентира можемо говорити са синтагматског и парадигматског становишта. На пример, у реченици *Десни џеп споља/са спољне стране јакне се опарао, али се да средити* имамо два оријентира – *десни* (придев

у улози оријентира) и *споља* (прилог)/*са спољне стране* (именички израз са фрагментизатором *страна*, изражава исто што и прилог). Или, на пример, у реченици *Пас трчи преко моста* објекат локализације пас је локализован, али тако да је при томе релевантна промена његовог односа према крајњим, граничним тачкама оријентира, тако да поред основног оријентира имамо и уже оријентире – оријентир 1 о оријентир 2 – граничне делове оријентира у односу на које се локализованост датог објекта локализације схвата као локализованост у процесу мењања, а не као стабилна. Исти ентитет (објекат) у зависности од комуникативних потреба говорника, може бити носилац различитих функција. На пример, у ланцу просторних локација *Бранка живи у стану број 9 на последњем спрату* – *стан* означава локализатор за објекат локализације *Бранка*, али је истовремено и објекат локализације за локализатор *последњи спрат*.

Локализатором ћемо у просторном односу сматрати сваки конкретан објекат који представља ограничени део простора. Појам локализатора обухвата, дакле, не само физичка тела него и део простора обухваћен телом или телима, нпр. канал, тунел, јама и сл. Меденица (2014: 58) наводи да је веома је важно напоменути да локализатор није ограничен на предмет, већ то може бити и Земља, правац, стране света, вертикална оса итд. Тако је у исказу *Скрени десно* локализатор (Л2) један од правца/латерална оса (лево, десно). Оријентир је профилисао да је у питању лева страна. У реченици *Погледај доле* локализатор (Л2) је вертикална оса без које не бисмо могли да одредимо где је конкретан оријентир – горња страна. У оваквим примерима можемо да издвојимо примарни и секундарни локализатор. Секундарни локализатор у ова два примера указује на правац и вертикалну осу, без којих не бисмо могли да одредимо положај објекта локализације у простору.

Поред односа објекат локализације – локализатор – оријентир, релевантан нам је и податак о томе да ли објекат локализације мења свој однос према локализатору, тј. да ли објекат локализације мења место у простору. У случају да га мења, неопходно је утврдити какав је смер његовог кретања у односу на локализатор

Различити просторни односи реалних физичких објеката, односно ентитета могу се уопштити у два типа односа: статичка и динамичка локализованост једних објеката у односу на друге. Чињеница да се просторна семантика реализује као локализација (статика), или као кретање (динамика) пружа нам могућност да сва језичка средства која учествују у изражавању просторне локализације представимо:

У концептуализацији просторних односа ова опозиција се у ТСЛ означава као опозиција директивност – недирективност. Наиме, објекат локализације може да се креће у односу на локализатор и може да буде непокретан. Даље, кретање објекта локализације може да се манифестује: а) као удаљавање од локализатора (тј. аблативност – *Пас силази са моста*); б) као приближавање локализатору (тј. адлативност – *Пас се пење на мост*); или в) као кретање по одређеној путањи (перлативност – *Пас трчи преко моста*)²⁰. Одсуство промене односа између објекта локализације и локализатора називамо локативност, нпр. *Пас је на мосту*. Локативност у ширем сислу не искључује промену места у простору, али не значи директивност (нпр. *Он скаче у месту*). (Пипер 2014: 288) Локативност у ширем смислу не мора да буде означена глаголима мировања, већ и неким другим глаголима, чије особине не утичу на разматрани исказ. Тако реченице *Мјач*

²⁰ Термини које користи Пипер у енглеском језику видимо у раду *Language in space and space in language* (PIPER 1988) за ову опозицију су: *static/dynamic aspect*, а конкретно: *The man is on the bridge* (locativity), *The man is coming onto the bridge* (adlativity), *The man is going off the bridge* (ablativity), *The man is going across the bridge* (perlativity).

находится внутри и *Там внутри кто-то прыгает* означавају локативност. (МЕДЕНИЦА 2014: 66).

Просторни придеви који су предмет нашег истраживања најчешће имају локативно значење ‘који се налази ...’, ређи су примери да просторни придев има директивно значење. За разлику од придева до сада темељно изучени просторни предлози и прилози (ПИПЕР 1977–1978, ПИПЕР 1978, РИПЕР 1983, МЕДЕНИЦА 2014) имају богате могућности изражавања директивности. Најшире могућности изражавања имају просторни предлози. На пример предлог *између* има значење локализованости помоћу најмање два локализатора (нпр. *Дете седи између мајке и оца*), али у контексту може да има и значење адлативности (нпр. *Дете је село између мајке и оца*), у примеру *Дете је протрчало између мајке и оца* имамо значење перлативност, а ни аблативно значење, иако ретко, није искључено (нпр. *Дете је устало између мајке и оца*) неки предлози су искључиво аблативни (нпр. из *с/а/*, од), неки предлози су искључиво адлативни (нпр. до, *к/а/*, према, пут, *уз/а/*, *низ/а/*), неки су искључиво перлативни (нпр. кроз, преко, мимо). Слично су организована и значења просторних прилога али постоји тенденција губљења специјализованости појединих предлога и прилога за изражавање појединих директивних значења, тако да многи учествују, у зависности од контекста, у изражавању како локативности тако и неког вида директивности: прилози *внутрь* и *внутри* строго обележавају једно од два значења: адлативно значење и значење локативности, док се у српском језику исти прилог (прилог *унутра*) користи и у адлативним и у локативним конструкцијама, у зависности од глаголског значења; прилози *влево/вправо* и *налево/направо* према кинетичком аспекту имају као централно адлативно значење, а као периферно значење локативности; прилози *слева/справа* покривају три значења. Прилошка перлативност (изван система заменичких прилога, нпр. овуда, онуда) среће само по изузетку, нпр. *Прешли су преко* (али не *Прошли су *кроз*).

У овом аспекту просторног одређивања објекта локализације највећу улогу у његовом одређивању у односу на простор има податак о кретању/мировању, односно смеру кретања у односу на локализатор, те се такав однос може назвати *кинетичким односом* (Пипер 1977–1978, 2001).

Разматрана група придева је углавном неутрална у погледу опозиције директивност-недирективност, која се пре свега изражава употребом различитих падежних облика именице уз коју стоје.

Из овога видимо да је у ТСЛ укључена теорија бинарних опозиција и да се примењује где је то могуће тако да иако не представља новину у лингвистици и даље пружа велике могућности у описивању и објашњавању, у нашем случају, семантичке категорије простора у једном језику и два или више језика, односно у опису парадигматских односа у појединим (под)системима или у њиховом поређењу.

2. На сродност ТСЛ с неким од основних појмова когнитивне лингвистике, данас доминантан правац у лингвистици, експлицитно је упућено указивањем на рефлекс когнитивне оријентације као психички корелат принципа наткатегоријалне локализације у ТСЛ (више у Вољводић 1998²¹). Међутим, посматрана у својој развојној линији, ТСЛ је почела да се уобличава независно од когнитивне лингвистике, ако не и пре ње. Почетна блискост ТСЛ у њеним почецима (који још нису могли имати статус теорије) са правцем који је касније назван когнитивна лингвистика може се видети у раду о психолингвистичким основама опозиције унутра/споља као могућем конститутивном фактору система семантичких категорија (Пипер 1984). Додирне тачке ТСЛ са радовима од којих је део ушао у корпус основне литературе из когнитивне лингвистике показане су у раду 1988б. У раду у којем је на позадини прегледа основних верзија локалистичких интерпретација језичких факата скициран основни појмовни апарат теорије семантичких локализација, али у закључку у вези са проучавањем просторних метафора у језику, изнето и уверење „This world open up the perspective for localism to develop from a linguistic theory into a broader epistemological one” (Piper 1988b: 258).

Тако је, почевши де се оформљава паралелно са когнитивном лингвистиком и независно од ње, ТСЛ временом постала једна од теорија блиских когнитивној лингвистици, ако не и једна од теорија која припада кругу шире

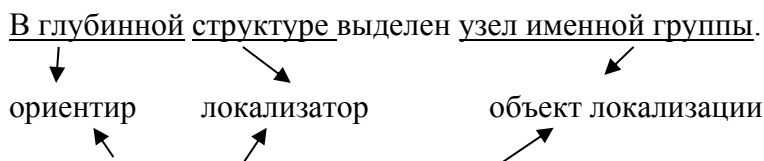
²¹ ВОЉВОДИЋ 1998: Дојчил, Вољводић. „Predrag Piper, Jezik i prostor, Beograd: Čigoja štampa (Biblioteka XX vek, 91), 1997.” *Јужнословенски филолог* LIV (1998): 204–213.

схваћене когнитивне лингвистике. О вези ТСЛ са когнитивнолингвистичким проучавањима детаљан преглед је дат у МЕДЕНИЦА 2014: 6–53, где аутор на крају пише да „након детаљне анализе и поређења Когнитивне граматике, Когнитивне семантике и ТСЛ, долазимо до закључка да ћемо у нашем раду користити термине који су разрађени у оквиру теорије семантичких локализација. Теорија семантичких локализација се чини најпрецизнијом и најразвијенијом теоријом од свих размотрених у раду у погледу анализе која нам је неопходна” (МЕДЕНИЦА 2014: 37).

Ми се нећемо детаљно на овом задржавати, само ћемо поменути оно што и Пипер (нпр. 2001, 2014) истиче као додирну тачаку са једним од темељних принципа когнитивне лингвистике а то је метафоризација простора, јер се у когнитивнолингвистичким и теоријски сродним истраживањима тежиште пажње видљиво ставља не толико на саму категорију простора, колико на начине транспоновања просторних критеријума у непросторне сфере, првенствено коришћењем механизма метафоре и метонимије. Поред овога навешћемо и то да је ТСЛ и једна верзија „антропоцентричних виђења у којима централно место имају човек, односно лице или биће” (Пипер 2014: 277), јер је човек једним важном страном свога бића део простора и ступа у разноврне односе са другим деловима простора (отуда у говорној ситуацији стално мењање улога локализатора, објекта локализације и оријентира). Одсуство морфологизације семантичке категорије простора, карактеристично за многе, ако не и све језике, може се објаснити врло раширеном морфологизацијом семантичке категорије лица, а информација о лицу је врло често и информација о локализатору, односно објекту локализације или оријентиру, због чега за додатно спецификовање чисто просторних релација није неопходна још једна морфолошка категорија (простора) јер су за то довољна морфосинтаксичка или лексичка средства (нпр. предлошко-падежне конструкције, прилози и сл.). (ПИПЕР 2006: 25)

Поред физичког простора, о локализацији можемо говорити и када је, на пример, реч о лингвистичком простору, простору уметничког текста (где се простор и време обједињују термином хронотоп).

О локализацији можемо говорити и када је реч о лингвистичком простору (Пипер 2001: 157–180), нпр.:

Исто као и : Внутри дома раздавалась музыка.

Код лингвистичке локализације такође можемо говорити о локализацији у нивоу локализатора: латерална локализација - *левая/правая валентность*; фронтална локализација – *переднее/заднее поле в грамматике зависимостей*). За означавање малог или великог растојања на замишљеној вертикали у простору лингвистике користе се термини у чији састав улазе придеви *высокий* и *низкий* (нпр. *стиль*).

Када је реч о хронотопу текста (детално о томе у ПИПЕР 1990, ПИПЕР 2001: 186–235, ПОПОВИЧ 2003, СРЕБРЯНСКАЯ 2005) треба истаћи да текст као сложени језички знак реферише истовремено о више категоријалних ситуација (персонална, просторна, временска и др.), док је, са друге стране, текст истовремено и сопствени денотат, о чему реферише посебним метатекстуалним средствима, нпр.: *наводно, то јест, другим речима, тачније речено, на пример* и сл. У комплексу тих метатекстуалних средстава врло јасно се издвајају она која реферишу о просторним и временским или о просторно-временским димензијама текста, што се најчешће означава хронотопом текста (или, прецизније, метатекстуалним хронотом). Хронотоп текста, који одређује суштинске релације између просторних и временских локализација у тексту, као и њихов однос са реалношћу” (ПОПОВИЧ 2003: 198) остварује се независно од тога да ли је у одређеном тексту поетска функција доминантна или није, како преко анафоре, конекције, глутинације и уопште граматичких средстава кохезије текста, тако и помоћу низа специјалних метатекстуалних лексема и конструкција, као што су, на пример, *пре свега, најзад, на крају, и последње, претходно, даље, напред, и један и други, прво.... друго.... треће.....* и сл. Ни поетски текст очигледно не искључује метатекстуални хронотоп.

Како је хронотоп у основи локализација – просторна и/или временска, основано је претпоставити да механизам хронотопа функционише у бити на сличан начин на који и изван категоријалног комплекса текста функционишу категорије времена, простора, компарације, посесивности и друге које се заснивају на категоријалној ситуацији локализације, која укључује као конститутивне факторе – просторни, временски или неки други локализатор, објекат локализације и оријентир (односно конкретизатор релације између локализатора и објекта локализације), а као променљиве категоријалне величине укључује локативност или директивност (аблативну, адлативну или перлативну), – обележја којима је дата локализација одређена с обзиром на могућност динамичког односа међу елементима категоријалне ситуације. Локализација текста, локализација текстом или локализација у границама текста може се остваривати или (I) преко његових формалних просторно-временских својстава, или (II) кроз структуру његовог садржаја. (PIPER 2001: 188)

Текст може бити посматран са та два становишта. У првом случају (унутрашња локализација) то може бити или интратекстуална локализација, тј. локализација елемента текста у односу на неки други његов елемент, сегмент или блок, као, на пример, заменичком анафором у *То је све* заменица упућује на претходни део текста, или у целини или у његовом закључном сегменту, док је у катафорском упућивању као, на пример, у реченици *Размотрићемо и ово* објекат локализације је део текста који следи. Поред критерија према опозицији „испред” / „иза”, односно „пре” / „после”, могу бити релевантни и неки други, нпр. „проксималност” / „дисталност”, упор.: *И у овом и у оном случају узрок је био исти*, или *И у првом и у другом случају узрок је био исти*, где прва заменица, одн. редни број упућује на ближи, а друга на даљи антецедент и сл. (PIPER 2001: 189)

Пример:

- ❖ Уследиле су полемике и консултације око тога да се косовска тачка *с првог помери на последње место* како би се добило време за усаглашавање. (ВРЕМЕ 1: 33)

У овом примеру је несумњиво да имамо просторно зачење. Наиме реч је о локализацији текста – означено се место може посматрати као место на листи (дневном реду). Али анализирајући пример видимо да се просторно значење комбинује са значењем временске локализације (да се о одређеном питању не расправља на почетку, већ на крају седнице).

Слични изрази, а у зависности од контекста, могу реализовати и значење вредносног рада, као у примеру: *То ми је сада задња тачка дневног ред.* (ЧУТУРА 2012: 173)

„За разлику од такве просторно-временске, антериорно-постериорне интратекстуалне локализације могућна је, иако није граматикизована, и таква у којој учествују подтекстуалне целине истог текста чији хронотоп може бити у тексту експлициран лексемама као што су: *предговор, поговор, пролог, епилог, поднаслов, наднаслов, међунаслов, антрфиле, уводник, потпис, анекс, прилог, индекс, фуснота, наводи* итд., дакле у целинама које у свом општем називу садрже локализацију у односу на основни део текста.” (PIPER 2001: 189)

Поред интратекстуалне локализације може се говорити и о спољашњем хронотопу текста (интертекстуална локализација) кроз који се текст као целина одређује (а) према другим текстовима, о чему реферишу такви називи текстова као *увод, превод, извод, препис, натпис*; (б) према ситуацији у којој функционишу, нпр.: *исписница, натпис, упутница, доставница, епитаф*. Као и у случају код интратекстуалне локализације субтекстова према основном делу текста, и интертекстуално-ситуативна локализација може бити експлицитна, тј . номинално присутна у тексту или имплицитна, када је на основу структуре текста утврђују учесници у комуникацији. Поред тога, неке јединице хронотопа могу имати и више од једне функције, нпр. *увод* у интратекстуалној функцији (обично 'део књиге') и у интертекстуалној функцији (нпр. *Увод у лингвистику* као наслов уџбеника у односу на *Општу лингвистику*). (PIPER 2001: 190)

Когнитивисти користе различите називе за појмове који подразумевају два члана која су у односу, а које ми називамо објектом локализације и локализатором. Ти термини устаљени и међу српским когнитивистима, с тим да је

Adjective

(Langacker 2013: 116)

Приликом поређења прилога и придева (*work fast /fast worker*) Ланакер констатује да је разлика у томе што прилог преноси фокусну истакнутост на саму активност, док је придев преноси на учесника.

Хрватски когнитивиста Белај, по угледу на Ланакера, за исте појмове користи термине трајектор и оријентир (*trajector* и *landmark*), оријентир који припада ТСЛ-а, који означава реченични елемент (нпр. предлог, везник) којим се успоставља однос између ОЛ и Л, и који у когнитивној граматичи нема еквивалента означава као детерминатор локализације (БЕЛАЈ 2009: 46), док Талми два основна члана локализације назива *figure* и *ground*²³ и дефинише их на следећи начин:

The general conceptualization of Figure and Ground in language

The Figure is a moving or conceptually movable entity whose site, path, or orientation is conceived as a variable the particular value of which is the relevant issue.

The Ground is a reference entity, one that has a stationary setting relative to a reference frame, with respect to which the Figure's site, path, or orientation is characterized. (TALMY 2000: 184).

Сви ови термини су углавном проистекли из анализа просторних односа изражених предлозима, што значи да означавају експлицитно присутне учеснике просторног односа. У језичкој реализацији просторног односа, основа у односу на коју се фигура издваја за примарни фокус може бити експлицитна, као што је случај са предлошком реализацијом, или имплицитна, као што је случај са

²³фигура је мањи ентитет, покретнији, замишљен као геометријски једноставнији, изражитији, са каснијом појавом на просторној сцени и у свести, основа је обично већи ентитет, у већој мери фиксиран, замишљен са већом геометријском сложености, смештен у другом плану, раније постојећи на сцени или у памћењу (Talmy 2000: 183)

придевском реализацијом, те би инсистирање у нашој анализи на имплицитном присуству основе, односно локализатора по терминологији теорије семантичких локализација, у великом броју случајева само непотребно компликовало ствари. Због овога се и Раулић у свом, истраживању определила за опширније и неутралније решење термилошко решење које покрива различите врсте просторних конфигурација које изражавају посматране лексеме: *profilisani entitet* – ентитет издвојен за примарни фокус и *referentni entitet* – у односу на који се профилисани ентитет издваја и који може бити експлицитан или имплицитан. (RASULIĆ 2004: 45)

Када је реч о литератури на руском језику и приступу категорији простора и изражавању просторног значења такође срећемо различита термилошка решења за исте или сличне појаве. Тако Невска користи термине локум (који одговара локализатору у теорији семантичких локализација) и објекат локализације и разликује следеће видове статичких и динамичких просторних односа: Локация – статические пространственные отношения между локумом и объектом локализации. Делокация – прекращение отношений локации, т.е. при делокации објект перемещается 'от' или 'из' ориентира. Адлокация – установление отношений локации между объектом и локумом. Адлокация указывает на то, что објект перемещается к локуму или внутрь локума. Транслокация – перемещение објекта по локуму или вдоль него – по трассе движения (НЕВСКАЯ 1998: 229–232). Сличан опис просторних значења налазимо код Севолодове и Владимирског (2009). Они истичу да се просторни однос генерално може описати као положај неког предмета или догађаја у простору у односу на неки просторни оријентир, тачније *локум*. Локум је по ауторима простор или предмет у односу на који се одређује положај предмета (догађаја) и карактер њиховог узајамног односа који може бити статичан или динамичан. Динамика се реализује кроз опозицију: путања (*трасса движения*) са једне стране, а коначно (*финиш*) / полазно (*старт*) одредиште са друге: *идти лесом – в лес – из леса; идти мимо леса – к лесу – от леса*. Ако упоредимо разматрану теорију са теоријом семантичких локализација, можемо закључити да су веома сличне и по питању прецизности и детаљности описа просторних односа.

Још ћемо навести и то како Гак (1996, 2010) посматра семантичку категорију простора. Према Гаку просторни однос у реченици може се представити основном формулом: $S(O) + V + r + L$ (ГАК 2010: 319) Према овој формули обавезне компоненте које су укључене у обележавање просторних односа су: S – објекат локализације (локализуемый объект), V је карактеристика кретања или мировања која је изражена глаголом²⁴, r представља оријентир тј. просторни однос (пространственное отношение) који повезује S и L , а L локализатор (локализатор). Ова формула у себи садржи све основне елементе и од ње полазимо када је реч опису просторног односа. Међутим, јако често се ова основна формула за прототипично изражавање просторних односа може модификовати.

Гак (1996: 21) истиче да примарни облик изражавања просторних односа укључује локализатор, који врши синтаксичку функцију прилошке одредбе за место. Секундарни облици изражавања се јављају у случају када локализатор врши синтаксичку функцију која иначе није карактеристична за њега. Дакле, секундарни облици изражавања се формирају у случају када локализатор уместо прилошке одредбе за место врши функцију директног објекта, субјекта, предиката или атрибута. Локализатор може вршити синтаксичку функцију атрибута. Тада локализатор може бити атрибут уз A (овај се модел првенствено реализује у синтагми). Како Гак истиче Гак (1996: 23) ово се најбоље може видети приликом замене односне клаузе придевом: сражение, которое произошло под Бородином – сражение под Бородином – Бородинское сражение. Просторно значење овде долази уз квалификацију објекта („пространственное значение совмещается здесь с определением, квалификацией объекта” ГАК 1996: 23)

Гак дели посебне просторне односе на три групе, у зависности да ли указују на положај једне супстанције у односу на неку другу у облику тачке (тродимензионални простор), линије (раван) или круга (полукруг, сфера). Гак

²⁴Карактеристиком мировања одређујемо положај предмета (стоять, лежать, висеть итд.), а под карактеристиком кретања подразумевамо начин кретања (ехать, идти, лететь итд.). (Меденица 2014: 50)

(1996: 10) наводи да се локализатор L може сагледати као једна супстанција или неколико распарчаних.

Када је локализација представљена у облику тачке (или тродимензионалног простора), позиције можемо да поделимо на четири пара:

а) „внутри“ – „вне“; „внутри“ касније можемо конкретизовати: „в средине“, „в одной из частей“ итд. Значења „внутри“ и „вне“ се неутрализују у позицијама „на грани“, „по краям“;

б) „спереди“ – „сзади“;

в) „сверху“ – „снизу“;

г) „возле“ – „в отдалении“; удаљеност и конкретан правац се изражавају уз помоћ „рядом“, „около“, „сбоку“, „на расстоянии“, „справа“, „слева“, „к северу“ и др.

Када је локализација представљена у облику линије, издвајају се четири могуће позиције:

а) „сквозь“, „через“: линија на којој се налази предмет A је унутар локализатора L;

б) „по поверхности“: A се налази на хоризонталној равни L;

в) „вдоль“ : A се налази на линији која пролази по вертикалној равни L или њеној близини;

г) „мимо“: A се налази на линији која се налази ван L.

Када је локализација представљена у облику круга или његовог дела, могуће су две опције у зависности од односа између A и L:

а) „вокруг“: A се налази на кругу, центар које је L; са том позицијом је повезана позиција „посреди“;

б) „через“: A је позициониран на кругу који се налази на вертикалној равни у односу на L; „через“ се дели на две позиције: „по ту сторону“, „по эту сторону“.

Када је локализатор L или неколико распарчаних супстанција издвајају се позиције „между“ и „среди“.

Просторни однос између објекта локализације и локализатора истиче Гак (1996: 12) у руском језику може бити изражен предлозима, флексијама, глаголима, глаголским префиксима, а у случају када локализатор има посебан

карактер, просторни однос може бити изражен и прилогом, док придеве не помиње.

Сви горе наведени термини уз одређене нијансе изражавају суштински исту појмовну дистинкцију између ентитета који се локализује и ентитета у односу на који се посматрани ентитет локализује.

Ми ћемо у истраживању користити термилошки систем у складу с ТСЛ, а који је успоставио Предраг Пипер.

Иако се може довести у везу са когнитивном лингвистиком, ТСЛ се не развија из когнитивне лингвистике, већ се, као независна и засебна, развија паралелно са њом. На тај начин ТСЛ постаје теорија која је веома блиска когнитивној лингвистици, па ове две теорије између себе деле како теоријске претпоставке и закључке, тако и методолошки апарат и достигнуте резултате. (Николић 2014: 40)

ГЛАВА II

ДЕИКТИЧКИ ПРИДЕВИ СА ПРОСТОРНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

1. Придеви у руском и српском језику

Просторни придеви које у раду разматрамо као и остали придеви по дефиницији су „одредбене, несамосталне речи, које стоје уз именице да по нечему одреде оно што те именице значе: да означе какву особину тога, или покажу коме то припада, чему је намењено, од чега је то, за које је време или за које је место везано, или штогод слично” (СТЕВАНОВИЋ 1981: 247).

Научници су у подели врста речи полазили од формално-граматичких и синтаксичких принципа, а неки су у обзир узимали и лексичко-семантичке аргументе. Подела речи на врсте, како то успешно објашњава у својој монографији Марић, најчешће је вршена у складу с комбинацијом ова три наведена приступа. У зависности од природе језика чија се класификација врши превагу би некад носио један од принципа у односу на други (МАРИЋ 2012: 26). За словенске језике као флективне с веома развијеном морфологијом, по природи ствари, како Марић наводи, класификација је вршена у складу са формално-граматичким приступом.²⁵

Придеви се први пут као самостална врста речи помињу одвојено од именица у руским граматикама 1831. године код А. Х. Востокова. Они су до тада заједно са именицама и бројевима, због блискости деklinација именских речи, улазили у широку категорију имена. О момента када се издваја придев као врста речи (много касније у односу на именице и глаголе) заступљен је у свим класификацијама врста речи.

²⁵ Б. Марић овде помиње класификацију Ф. Ф. Фортунатова, која одступа од традиционалне, јер он дели речи према типовима промене на оне које се деклинирају, на оне које се конјугирају и на непроменљиве речи. (МАРИЋ 2012: 27)

Кад је реч о српској лингвистици и првим класификацијама врста речи подела на самосталне (главне, пунозначне²⁶) и несамосталне (непунозначне) врсте речи (према значењу и функцији) среће се од самих почетака класификовања речи. А. Белић за придеве каже да ближе одређују именице и да без именице коју одређују нису потпуни; то је условило и развитак моћије код придева²⁷: они чине целину са именицом (БЕЛИЋ 1958: 13), те их он (у својој семантичкој подели врста речи на самосталне и несамосталне врсте речи) укључује у несамосталне врсте речи, као речи које упућују на именицу²⁸, говоре нешто о њој, приписују јој некакво својство (у руском *признак*).²⁹ Друго Белићево запажање драгоцено за наш рад тиче се поделе унутар придевских речи на праве и неправе (БЕЛИЋ 1958: 35–44). Праве придевске речи имају јединствено значење, функције и специфичног су придевског гласовног склопа, немотивисане су и непродуктивне. Неправе придевске речи су мотивисане и продуктивне. Оне посредно одређују појам у самосталној функцији преко именице (*београдски, лажљив, уморан*) (МАРИЋ 2012: 25).

У проучавању придева у лингвистичкој литератури на српском и руском језику срећемо различите приступе. Овој врсти речи пажњу су у својим истраживањима посвећивали Вољф (1978), Апресјан (1995), Харитончик (1986),

²⁶ Термини самосталне врсте речи и пунозначне врсте речи не бисмо потпуно могли изједначити, јер први упућује на синтаксичку са појмовном самосталношћу, а други се односи на лексичко значење речи. У непупнозначне врсте речи обично се сврставају речи које имају чисту граматичку функцију: везници, речце, предлози.

²⁷ Придеви имају синтаксички, тј. конгруентни род, који зависи од рода именице уз коју стоје.

²⁸ Вежбицка, разматрајући разлике у значењу између именица и придева, констатује да ако именице категоризују стварност, придеви врше дескрипцију исте. (ВЕЖБИЦКАЈА 1999: 91–99)

²⁹ Белић истиче да обична дефиниција придева да значе какву особину или припадање није довољна. Нпр. Најобичнији придев *београдски* – у значењу „београдске врсте“, „београдског начина“ не би ишао у ту дефиницију; још мање *јучерашње* време или *тамошње* прилике. У последња два примера именице се одређују према времену или месту, дакле – према моментима који су изван именице, а не значе уједно ни однос по припадању (БЕЛИЋ 1958: 35).

Журински (1971), Стевановић (2005), Гортан-Премк (1994), Драгићевић (2001)³⁰, Коробејникова (1974, 1981, 2002) и др.

Ова лексичко-граматичка класа се не среће у свим језицима. Плунгјан наводи да се могу издвојити три основна типа језика: глаголски језици – у којима су придеви део класе глагола, именски језици – у којима су придеви део класе именица и адјективни језици – који имају самосталну класу придева (Плунгјан 2003: 243). У именским језицима придеви се употребљавају у атрибутој функцији и једино синтаксичка зависност од друге именице прави диференцијацију између именица и придева (Плунгјан 2003: 243).

У типичне адјективне језике, рецимо, спада енглески језик у коме се придеви налазе на подједнакој удаљености и од глагола и од придева: немају глаголске категорије вида и времена, за разлику од глагола, а за разлику од именица, немају категорију броја (али зато имају категорију степеновања) (Марић 2012: 37).

У традиционалним класификацијама врста речи коришћено је одређење да придеви означавају особину. Овакво одређење је у радовима врло често наилазило на критику због своје уопштености. Односни придеви не изражавају квалитет на начин на који то чине описни о чему пише Павлов (1960)³¹.

³⁰ Драгићевић је показала је због чега се значењски системи придева знатно ређе испитују од значењских система именица. Наиме, значења придева као и именица формирају одређене системе. Међутим, за разлику од именица, придеви су несамосталне одредбене речи којима се одређују именице. Основна им је функција конкретизација именице у којој стоје и њихово се значење не може свести на конкретан објекат.

³¹ „различие между относительным и качественным прилагательным заключается преимущественно в том, как прилагательное выражает свойство определяемого – непосредственно или путем указания на отношение к другому предмету” (Павлов 1960: 66)

1.1 Руски језик

У руским граматикама се најчешће среће одређење придева уз помоћ синтагме „непроцесуална особина³²“

Виноградов (1972) одређује придеве на следећи начин „ имена прилагателные – это грамматическая категория, формирующая и объединяющая слова, которые означают признак предмета (качественный, относительный или указательно-определятельны) и которые являются определяющими имена существительные и обычно согласуемыми с ними в роде, числе и падеже частями речи³³“ (ВИНОГРАДОВ 1972: 151).

Белошапкива о придевима пише следеће: „Имя прилагательное как часть речи формирует словоформы, имеющие значение признаковости. Это свойство словоформ тесно связано с их синтаксической характеристикой: к прилагательным относят лишь те лексемы, которые обозначают признак предметов, а потому способны определяют существительные и не способны определяют глаголы....Традиционно в морфологии рассматривается вопрос о семантических разрядах прилагательных. В зависимости от того, называется ли признак непосредственно: *синий, чистый, быстрый, скупой, глупый* или через отношение к какой-то иной субстанции: *городской, бабушкин, пятый, двигательный*, прилагательные делят на качественные и относительные. (БЕЛОШАПКОВА 1989: 443 – 448)“

Како се истиче у *Руски језик* (ПИПЕР, СТОЈНИЋ 2002) придеви (*имена прилагательные*) су врста речи које значе особине, одговарају на питања *какой? который?* или *чей?*, у реченици имају функцију атрибута или именског дела предиката, највећим делом су променљиви и имају категорије рода, броја, падежа, живог или неживог, а многи и категорије степена поређења као и дугог или кратког облика. Придеви обично значе непроцесуалне особине (нпр. *новый, молодой, красивый*), а мањи број придева има процесуалност као саставни део лексичког значења (нпр. *быстрый, внезапный, медленный*), али у таквим

³²Непроцессуальный признак

³³ Род, број и падеж упућују на синтаксичку везу придева са управном именицом и не изражавају никакво додатно лексичко значење. (ВИНОГРАДОВ 1972: 151)

случајевима значење процесуалности није граматикализовано, као што је то случај са глаголима. (ПИПЕР И СТОЛНИЋ 2002: 111)

Када је реч о класификацији придева према значењу у руском језику „једни придеви означавају неку особину путем именовања лица, предмета или појма који ту особину има или за који је та особина карактеристична. Придеви који означавају особине непосредно зову се описни придеви, а придеви који означавају особине посредно зову се односни придеви” (ПИПЕР И СТОЛНИЋ 2002: 116). О односним придевима сазнајемо да имају основу изведену од неке именице, тако да такви придеви не означавају особине непосредно него посредно, преко именице која им је у основи (нпр. *школа – школьный*). (ПИПЕР, СТОЛНИЋ 2002: 133)

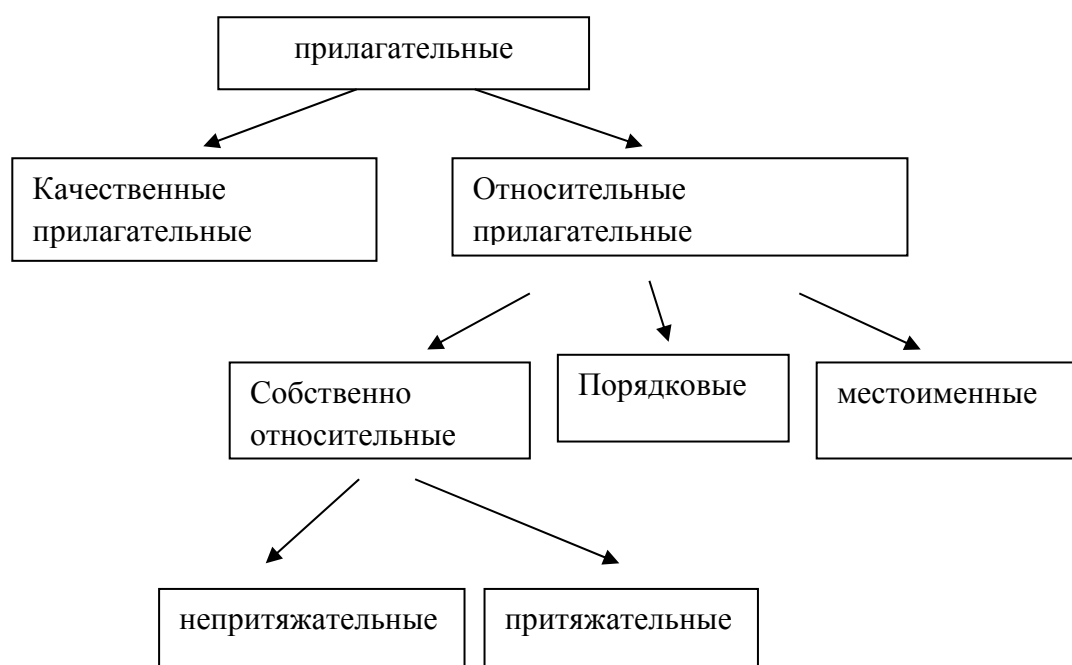
У овој граматици срећемо следећу поделу односних придева на: 1) праве односне придеве, нпр. *морской, небесный, звездный*; 2) присвојне придеве, нпр. *отцов, мамин, бабушкин*; 3) односно-присвојне придеве, нпр. *рыбий, птичий, лисий*.

Прави односни придеви изражавају особину која проистиче из односа према неком објекту (*машинный*), радњи (*спасательный*), апстрактном појму (*грамматический*), материјалу (*каменный*), броју (*двоной*), месту или времену (*городской, зимний, верхний*). (ПИПЕР, СТОЛНИЋ 2002: 133)

У *Граматици руског језика* Маројевић у оквиру придевских реч (придева у ширем смислу) издваја поред глаголских придева, придевских заменица, редних бројева и придеве у ужем смислу (*имя прилагательные*). Ову групу придева у ужем смислу дели на три групе: на описне, односне и присвојне. (МАРОЈЕВИЋ 1994: 75) Даље о односним придевима наводи следеће: „Односни придеви (односителне прилагателне) показују: а) однос према лицима и животињама, припадност или својственост категорији лица или животиња (односно-присвојни придеви): *лисий, бабий, отцовский, голубиный*; б) однос према материјалу (градивни придеви): *кожаный, деревянный, железный, золотой, дубовый*; с) однос према предмет, апстрактном појму, појави и сл.: *школьный, научный, трудовой*; д) временске односе: *вчерашний, ежегодный, летний*; е) просторне односе: *здешний, городской, ленинградский* (МАРОЈЕВИЋ 1994: 75–76).”

У *Граматници руског језика* (ГАН 1980) придеви се одређују као „часть речи, обозначающая непроцессуальный признак предмета и выражающая это значение в словоизменительных морфологических категориях рода, числа и падежа. Прилагательное обладает морфологической категорией степени сравнения и имеет полные и краткие формы (ГАН 1980: 540)”. Класификацију придева коју налазимо у овој граматници представимо схематски:

Схема 1 (ГАН 1980: 540)

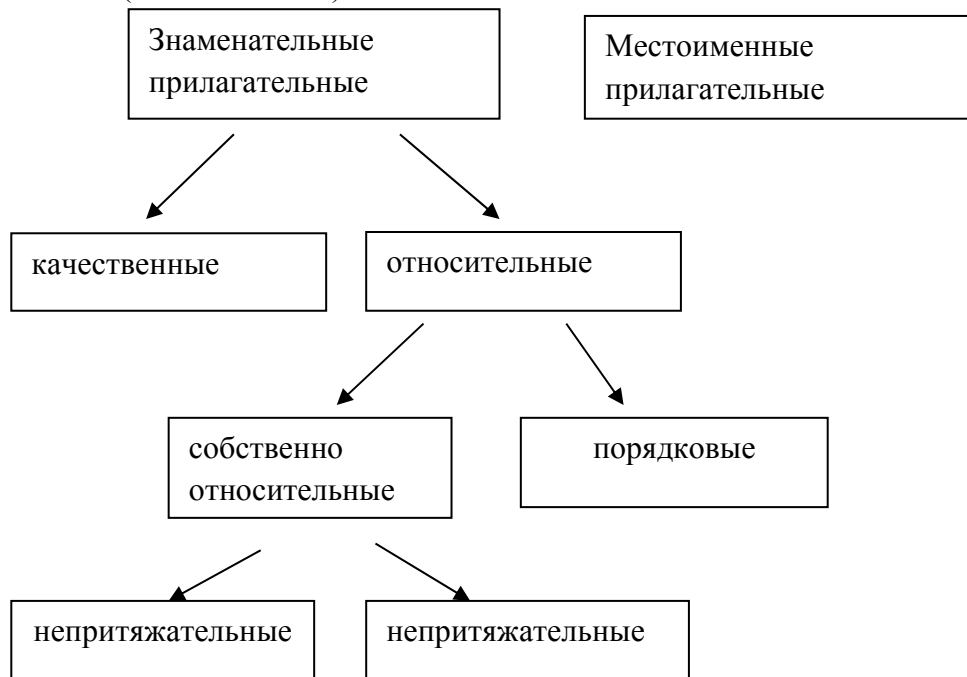

Када је реч о класификацији придева у овој граматници имамо два принципа класификације: 1) „по карактеру самог називаемога признака” и 2) „по карактеру означенија признака”, односно да ли је реч о инхерентном својству или се пак на њега само упућује.³⁴ По првом принципу класификације у Граматници АН СССР придеви се деле на две лексичко-граматичке групе – на

³⁴Т. е. получае ли признак в слове свое лексическое выражение или на наличие признака только указывается, но сам признак не называется (ГАН 1980: 540).

описне (руск. качественные) и односне (руск. относительные) придеве. А по другом принципу подела се врши на знаменательные и местоименные. И ову поделу приказано у схеми која следи:

Схема 2 (ГАН 1980: 540)

1.2 Српски језик

Бавећи се прегледом приступа придевима у граматицама српског језика од Вука до данас³⁵ Ломпар (2004, 2006) налази да је најфреквентнији термин за ову врсту речи придев/придјев. Врло често се поред овог термина употребљава и термин латинског порекла адјектив, који у преводу значи „додатак“. Управо према том значењу од глагола придевати/придијевати (што значи додавати) настао је и придев/придјев. Сасвим ретко, наводи Ломпар, и то код старијих граматичара срећемо терминолошке синтагме као што су : „прилагателно име“ код Вука и Даничића, или „придавно име“ код Бабукића.

Када је реч о самом дефинисању придева Ломпар на основу анализираних граматика закључује да се заснивају на типичном придевском значењу, а то је исказивање својства неког појма. У неколико граматика даје се морфолошки аспект, док се синтаксички, који се тиче типичних функција придева у реченици, по правилу изоставља. Ломпар нуди заједнички модел дефинисања за све граматике:

придеви	показују	особину	именице
---------	----------	---------	---------

Ломпар анализирајући приступе придевима у сербокroatистичким граматицама од Вука до данас (називе, дефиниције и класификације), долази до закључка да би једна обухватна дефиниција придева у српском језику требало да садржи у себи и морфолошки, и семантички, и синтаксички аспект, и предлаже допуну постојећих дефиниција. По овој аутроки једна допуњена дефиниција могла би бити формулисана овако: „Придеви су речи којима се означавају својства³⁶ појма означеног именицом (*леп, црвен, дрвен, Милошев, јутарњи*). Спадају у *променљиве* врсте речи које се мењају по *роду, броју, надежу, виду* и имају степен поређења. Придеви у реченици могу имати различите функције, од којих су најважније *атрибут* и *предикатив*. (ЛОМПАР 2004: 24).”

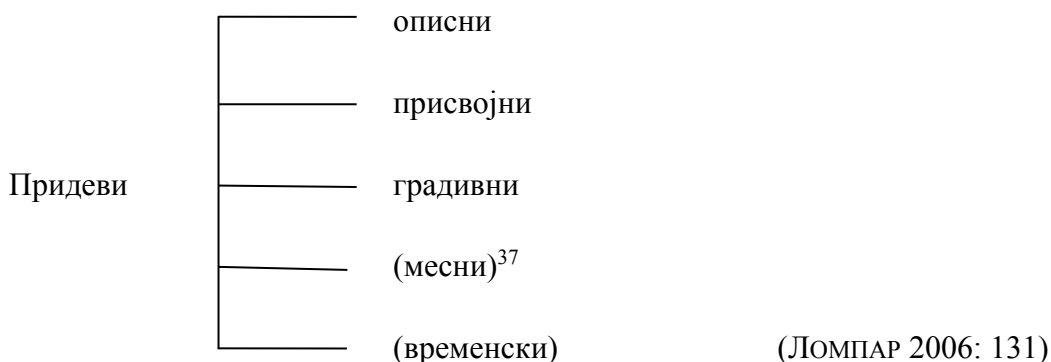
³⁵ Анализирано је 23 граматике.

³⁶ Ауторка својство схвата у најширем значењу, које у себе укључује и однос између два појма као својеврсни квалитет.

Јако нам је значајан преглед подела придева на врсте, који Ломпар даје, да бисмо видели како се то придевска подгрупа која нас интересује третира у српским граматикама. Највећи број анализираних граматика даје трочлану класификацију придева на: описне, присвојне и градивне.

Овој трочланој подели придеви поједини аутори у својим граматикама додају и још две групе придева, а то су месни и временски (нпр. СТАНОЈЧИЋ-ПОПОВИЋ 2000). У граматички Станојчић-Поповић уместо термина месни придев дата група придева је означена као придеви просторног односа и наводи се да означавају на које се место односи појам означен именицима уз коју придев стоји: *доњи, горњи, тамошњи, десни, овдашњи* (СТАНОЈЧИЋ-ПОПОВИЋ 2000: 91).

Уопштена подела придева на подврсте, као заједнички пресек за све анализираних граматике, коју Ломпар нуди, изгледа овако:

Ипак, у једном броју граматика уочава се тенденција да се подела придева сведе на две групе, и то на два начина:

- 1) У првом случају придеви се класификују на описне и присвојне, и то тако што се под описним подразумевају, поред описних (у ужем смислу), и градивни, месни, временски, док у само присвојни придеви издвојени у посебну групу.

³⁷ Месне и временске придеве Ломпар издваја у загради јер се наводе у мањем броју граматика у односу на претходне три врсте.

- 2) Други начин подразумева двочлану поделу придева на: описне и релацијске. Сада су описни (у ужем смислу) посебна група, док се под релацијским подразумевају све друге придевске подврсте. (ЛОМПАР 2004: 24)

Овај други начин поделе придева срећемо и у *Нормативној граматици српског језика*: „Једни придеви означавају особину непосредно (нпр. *стари храст*), док други то чине посредно, именујући карактеристичну црту која једну појаву повезује са неком другом (нпр. *храстова даска*). Придеви који непосредно означавају особине јесу описни придеви, а придеви који означавају особине посредно јесу односни придеви“ (ПИПЕР 2013: 121–122). Када је реч о односним придевима у овој граматици се наводи: „Односни придеви имају основу која је увек изведена од основе неке друге речи, најчешће именице, нпр. *море – морски, љубав – љубавни, степен – степенаст*, због чека такви придеви не означавају особине непосредно него посредно, преко речи која им је у основи, и те особине се схватају као трајне. Односни придеви деле се на три групе: 1) прави односни придеви, нпр. *градски, речни, гласовни*; 2) присвојни придеви, нпр. *мајчин, очев...* 3) односно-присвојни придеви, нпр. *мачји, птичји, сврачји*“ (ПИПЕР 2013: 121–122). Када је реч о правим односним придевима за њих се даље наводи да „изражавају особину која проистиче из односа према неком објекту (нпр. *бродски*), материјалу (*дрвени*), радњи (*течни*), апстрактном појму (*мисаони*), месту (нпр. *тамошњи*), времену (нпр. *тадашњи*), броју (нпр. *двоструки*) и сл., и имају промене као описни придеви, али немају категорију придевског вида ни степене поређења“ (ПИПЕР 2013: 121–122).

Даринка Гортан-Премк у свом раду посвећеном типовима и врстама речи (ГОРТАН-ПРЕМК 1994) придеве класификује на описне и градивне са једне стране, а са друге издваја релационе. У релационе придеве ауторка убраја посесивне, месне и временске, истичући да ова група придева именује какав однос именице уз коју стоје према каквом другом именичком појму³⁸ Релациони придеви су најчешће мотивисани релационим прилозима:

³⁸ Ови се придеви могу преобликовати на следећи начин → онај који се односи на (ЛОМПАР 2004: 24)

овде —→ овдашњи (ГОРТАН-ПРЕМК 1994: 123)³⁹.

Семантичку класификацију која се тиче опште поделе придева према њиховој инхерентној лексичкој семантици имамо у СТАНОЈЧИЋ 2000 (90–91) где се полази од тога да су „придеви несамосталне одредбене речи које се стављају уз именице да означе особине бића, предмета и појава означених дотичним именицама: млад човек, млада жена, лепо дете; зелен аутомобил, висока планина; лепо време, велика олуја” и издвајају се: описни (квалитативни) придеви (*висок, црвен, добар, храбар*), присвојни (посесивни) (*очев, сестрин, Марков, школски, човечји*), градивни (*златни, пешчани, оловни, свилени*), придеви временског односа (*данашњи, ондашњи, летошњи, прошлогодишњи*), придеви просторног односа (*доњи, десни, тамошњи, овдашњи*), придеви других односа (намене, нпр.) (*сточна пијаца, здравствена књижица*).

Све ове поделе у основи имају семантички критерију, на основу чега можемо издвојити два основна значења код придева:

- 1) Квалитет (особина) у ужем смислу именичког појма; ови придеви се могу преобликовати на следећи начин —→ онај који поседује особину;
- 2) Релација (однос) према именичком појму; ови придеви се могу преобликовати као —→ онај који се односи на (ЛОМПАР 2004: 24)

У овом истраживању предмет нашег интересовања јесу придеви просторног односа посматрани на синтаксичко-семантичком нивоу. Ова врста придева се као посебна, према резултатима анализе Ломпар, издваја само у седам од двадесет три анализираних граматике. Називи који се употребљавају за ову групу су: месни придеви (употребљава се и аналогон латинског порекла локални), придеви који што одређују по месту и придеви просторног односа.

³⁹ Стевовић анализирајући прилоге наводи да се од прилога не граде друге речи и да је сасвим усамљена појава изведених придева од неких прилога за место и време. Позната семантичка група придева, као што су тамошњи, овдашњи и сл. (помоћу суфикса -шњи). Ова извођења придева, како Стевовић наводи, претпостављају претходно извесно супстантивизирање ових прилога, јер се само тако може разумети грађење придева од њих (СТЕВОВИЋ 1974/1975: 81)

„Придеви просторног односа – они су придеви који означавају место (простор) на које се односи појам означен именицом уз коју придев стоји, на пример: *доњи, горњи, десни, леви, овдашњи*”. (СТАНОЈЧИЋ 2010: 137)

Као што из ове дефиниције видимо употребљавају се појединачни примери за илустрацију.

Овде ћемо пренети и табелу примера коју Ломпар даје на основу анализе свих оних граматика у којима се просторни придеви издвајају као посебна придевска врста:

Месни придеви	
Примери који се јављају у две или више граматика	<i>овдашњи, тамошњи, десни</i>
Примери који се јављају само у једној граматици	<i>доњи, горњи, речни, обалски, небески, леви</i>

Уз табелу Ломпар даје и свој коментар: „Примере као што су *речни, обалски* или *небески* требало би наводити у контексту ако се жели нагласити њихово месно значење. У противном, навођени без контекста, они су двосмислени, јер могу означавати и квалитет и припадање. У сваком случају, не могу бити репрезентативни примери за овако издвојену врсту придева. Да бисмо прецизно илустровали значење места, требало би одабрати оне придеве који у основи имају заменичке прилоге или прилоге са тим значењем.” (ЛОМПАР 2006: 148) По мишљењу Ломпар репрезентативни примери би били следећи:

Месни придеви
<i>овдашњи, тамошњи, десни, доњи, предњи</i>

Оно што бисмо још истакли тиче се напомене коју Ломпар наводи а односи се и на просторне придеве. Ради се о уобичајеној пракси да се месни и временски

придеви одвајају у посебну групу. „Сматрамо да за то нема ваљаног разлога, јер то да ли они означавају место или време, за граматичко понашање ових придева није важно. Требало би их објединити у једну групу (можда и са заједничким именом, на пример „прилошки придеви“) и нагласити да се ради о придевима који показују однос именичког појма према месту, времену, намени, количини или нечем сличном. У прилог овоме ишло би и то што се они понашају исто и када су у питању граматичке категорије (не разликују вид и немају компарацију).” (ЛОМПАР 2004: 25)

Опис синтаксичких особина придева тиче се превасходно службе коју придеви имају у реченици. По правилу се издвајају четири функције: функција атрибута, односно адноминалног детерминатора, функција лексичког језгра копулативног предиката, функција предикативног атрибута, односно актуелног квалификатива, а има придева који се појављују у некој од именичких функција (*сит гладном не верује*). Гортан-Премк разматрајући релационе придеве истиче да „сви придеви имају способност вршења функције реченичног члана, али како је функција речи у непосредној зависности од семантичког садржаја, релациони се придеви у реченици нешто другачије понашају. Наиме, придевске су службе атрибуцка, апозитивна, атрибуцко-прилошка и предикатска, а релациони придеви могу само прву од њих вршити” (ГОРТАН-ПРЕМК 1994: 121–122)

Описујући улогу придева као атрибута из именицу у именичкој синтагми Зника закључује да је „*pridjev dijete koje pokazuje kakva mu je majka*” (2016: 135), док Стевовић наводи да су придеви „продужена рука именичке предметности, другим речима, придеви са функцијом особине предмета улазе у сферу и план именичке предметности и чине синтагму са именицом, и остварују јединствену називну функцију...придеви су зависне речи и не долазе без управне речи именице” (СТЕВОВИЋ 1974/1975: 83)

Морфолошка својства придева, везана за деклинабилност, компарацију и придевски вид, граматике исцрпно описују. Род придева, пише Пипер је парадигматска категорија. Сваки придев има засебну подпарадигму за мушки, женски и средњи род у оба броја, с ретким изузецима, нпр. трудна. У именским групама облике рода, броја и падежа придева конгруенцијски контролишу

категоријални облици именица. Аниматност придева је такође парадигматска категорија својствена свакој придевској речи. Као што се разликују парадигме мушког, женског и средњег рода и парадигме једнине и множине, тако се разликују и аниматне и инаниматне придевске парадигме, супротстављене само обликом акузатива мушког рода у једнини. Категорије степена поређења и одређеног и неодређеног вида у мањој су мери граматикализоване него претходне, јер нису обавезне за све придеве, него само за један њихов део (за описне придеве, уз неке изузетке). (ПИПЕР 2009: 446)

Иво Прањковић покушао је да семантичку поделу придева изведе из угла њихових валенцијских и рекцијских карактеристика. У тексту Спојидбена својства именских ријечи (1993: 46–55) овај аутор наводи да је основно својство придева да се њима обележава својство (особина предмета), то се обележавање може „конкретизовати” на више начина: семантички, синтаксички и морфолошки. Позивајући се на Сомерфелта и Шрејбера (К. Е. Sommerfeldt i Н. Schreiber), каже да семантичка конкретизација јесте особина придева да означавају неки реалитет који се у нашој свести одражава као својство. С обзиром на то да ли је иманентно стварима или није, то својство може бити „унутрашње” или „спољашње”. Придевима који означавају „унутрашње” својство преноси се обавештење о квалитету предмета који се обележава, нпр. бела хаљина. Такви се придеви називају квалитативним. „Спољашње” својство се темељи на саодносу једног предмета према другоме, нпр. *јучерашње новине*. Придеви који означавају такву врсту својства називају се релацијским.

Оно што бисмо на крају овог кратког прегледа историје проучавања придева као врсте речи и подела унутар ње само желели да напоменемо јесте чињеница да је од момента издвајања придев као врста речи (иако много касније у односу на именице и глаголе) заступљен у свим класификацијама врста речи. Ако је и долазило до неких недоумица оне су се односиле на помућивање слике о јединствености значења дате врсте речи. Тако када је реч о односним придевим у систему придева као врсте речи њихово је присуство проблематизовало истицање особине, квалитета као најдубљег значења ове класе речи. Значења придева као и именица формирају одређене системе. Међутим, за разлику од именица, придеви

су несамосталне одредбене речи којима се одређују именице. Основна им је функција конкретизација именице уз коју стоје и њихово се значење не може свести на конкретан објекат, те је то и један од разлога зашто се значењски системи придева ређе испитују од значењских система именица.

2. Придеви са значењем просторног односа

У систему⁴⁰ средстава за изражавање просторних односа придеви заузимају значајно место, упућујући на својства, карактеристике објеката, важне за просторну оријентацију носилаца језика (облик, величина, простирање, положај у простору у односу на неку референтну тачку).

Као што смо навели „придеви просторног односа – они су придеви који означавају место (простор) на које се односи појам означен именицом уз коју придев стоји, на пример: *доњи, горњи, десни, леви, овдашњи*”. (СТАНОЈЧИЋ 2010: 137)

ПрП били су предмет истраживања код многих истраживача: разматрани су са аспеката синонимије и антонимије (нпр. НОВИКОВ 1973, КОРОБЕЙНИКОВА 2002), лексичка спојивост и употреба ПрП (ЖУРИНСКИЙ 1971), њихова организација у семантичком систему у једном језику или на плану поређења (НЛЕВЕС 1979, НЛЕВЕС 1983, ХЛЕБЕЦ 2002, СТЕВАНОВИЧ 2005а, СТЕВАНОВИЧ 2005б), њихово место у изражавању просторних значења у систему средстава на нивоу једног језика (ПИПЕР 2014).

Група ПрП је јако велика у квантитативном смислу те као таква у целини не може бити предмет овог истраживања због просторне и временске ограничености.

ПрП у чијој семантичкој структури имамо конкретизовано просторно обележје са придодатом семом односа на место (на пример у руском *городской, подземный, приморский, стенной, морской, уличный, деревенский; подорожный, побережный, поволжский, поречный, подворный, поквартирный, покомнатный, предгорный, преддиванный, предыконный, предалтарный*, у српском *градски*,

⁴⁰ Под системой понимается единое целое, доминирующее над своими частями и состоящее из элементов и связывающих их отношений. Совокупность отношений между элементами системы образует ее структуру. Правомерно говорить поэтому о структуре системы. (СТЕПАНОВ 1995: 15–16)

подземни, приморски, зидни)⁴¹ искључићемо из наше анализе. У таквим придевима на основу података које налазимо у речницима за оба језика основно значење се одређује у односу према нечему конкретно назначеном у самој основи датих придева (сви ови придеви су махом изведени од именица). За примере као што су *речни, обалски* или *небески*, као што смо и видели, Ломпар каже да би их требало наводити у контексту ако се жели нагласити њихово месно значење. У противном, навођени без контекста, они су двосмислени, јер могу означавати и квалитет и припадање (ЛОМПАР 2006: 148).

Примери:

На површини воде грање *обалних* топола саткало је мрежасту сенку. (РСКЈ: *Пол. 1959.*)

Вода *небеска* тече и натапа ораницу. (РСКЈ: *Крл.*)

Командир подводног диска сердился на новых владельцев Рэсси: Испортить такую машину, пустить ее разыскивать затопленные сокровища... Мы тут бродим по дну *морскому*, изучаем океан...И вдруг какой-то лохматый Рэсси показывает, что можно обойтись на глубине без подлодок, дисков, скафандров. [Евгений Велтистов. Рэсси – неуловимый друг (1971)]

У нашој анализи бавићемо се другим подсистемом ПрП чији чланови имају примарно просторно значење.

⁴¹ На пример: *преддиванный, предыконный, предалтарный* означавају локацију са 'лица', односно чеоне стране (руск. фасадная сторона), *предгорный* означава локацију ентитета означеног именицом коју придев као атрибут одређује у простору тако да је посматрачу ближа од планине.

Следећи Коробејникову и њену анализу (1974) придеви са примарним просторним значењем означавају основна својства категорије простора: једну просторну димензију – дужину, ширину, дебљину, дубину и висину (руск. протяженность в пространстве) и посредну локализацију елемената физичког света (руск. расположение в пространстве относительно чего-либо).

На основу овога просторне придеве могуће је поделити на 2 групе:

1. придеве са основним значењем простирања, тј. руск. 'имеющий протяженность в пространстве' (у руском високий – низкий, широкий – узкий, глубокий – мелкий, длинный – короткий, толстый – тонкий; большой – маленький, просторный – тесный; крупный – мелкий; у српском дуг/дугачак – кратак; широк – узан/узак; висок – низак; дубок – плитак; дебео – танак; велики – мали; простран – тесан; крупан – ситан);
2. придеве са основним значењем положаја, тј. руск. 'расположение в пространстве относительно кого/чего-либо' (РУС здешний – тамошний, тутошний (стилски маркирано као народски), близкий – далекий, ближний – дальний, верхний – нижний, передний – задний, внешний – внутренний, продольный – поперечный, правый – левый, боковой, наружный, центральный, соседний, средний, крайний, смежный, промежуточный; СРП овдашњи, овамошњи – тамошњи – онамошњи, близак – далек, горњи – доњи, предњи – задњи, спољашњи – унутрашњи, уздужни – попречни, десни – леви, бочни, крајњи, централни, суседни, средњи,

Поред ових побројаних придева у другу групу укључићемо и следеће придеве: у руском *северный, южный, восточный, западный, северо-восточный, юго-восточный, северо-западный, юго-западный*; у српском *северни, источни, западни, јужни, североисточни, северозападни, југоисточни, југозападни*, ту би се могли наћи и стилски маркирани придеви које ћемо само споменути (у руском *вертикальный, горизонтальный, перпендикулярный*; у српском *дијагоналан, вертикалан, хоризонталан*).

Дакле, имамо прелиминарну класификацију једног подсистема придева са просторним значењем. Прву групу, како наводи Коробејникова, карактерише

„признак пространственности как внутренне им присущ” (нпр. *высокий – низкий*); а придеви друге группе „определяются только по отношению к какому-либо объекту” (нпр. *передний – задний* у значењу ’расположенный спереди или сзади чего-либо’)

Примери:

1. Руски језик:

- ❖ Между двумя плотными, почти обнимающими друг друга сторонами леса, в узком, но глубоком ложе течет воршинская вода. [РНК: В. А. Солоухин. Капля росы (1959)]
- ❖ Возле *высокой* сосны дорога разветвлялась на три рукава. [РНК: Виктория Токарева. Кошка на дороге (1984)]
- ❖ Была высокая вода, мутная, лодка стояла у самого берега. [РНК: Василий Голованов. Остров, или оправдание бессмысленных путешествий (2002)]
- ❖ После *просторных*, сосредоточенно тихих лабораторий института здесь казалось невыносимо шумно и тесно. [РНК: Даниил Гранин. Искатели (1954)]
- ❖ Майор сидел в *дальней* комнате, глубоко провалившись в панцирную сетку кровати. [РНК: Виктор Ремизов. Воля вольная // „Новый мир”, 2013]
- ❖ Левый – это не тот, кто от меня слева, а который сидит с *левого* борта. [РНК: Дмитрий Каралис. Раки (2002–2003)]
- ❖ Глеб ... решил возвращаться к церкви и к выходу с кладбища по *боковой* дорожке – чтобы не попасться навстречу гробу. [РНК: Алексей Иванов. Комьюнити (2012)]
- ❖ Солдаты двигались в *глубоком* снегу, среди воя метели пламени ураганом рвущихся снарядов. [РНК: А. Н. Толстой. Хождение по мукам/ Книга первая. Сестры (1922)]
- ❖ На горизонте ни одного паруса, на *левом* берегу.. горы, сады, башни, дома. (РАН: Чех.Расск. неизв. чел., 96)

- ❖ В театре они заняли центральную ложу, известную под именем „губернаторской”. [РНК: К. А. Федин. Первые радости (1943-1945)]
- ❖ Противоположный берег оврага поднимался стремительнее и круче. [РНК: В. А. Солоухин. Владимирские просёлки (1956-1957)]
- ❖ Приходилось оттирать лицо и руки *мелким* песком. [РНК: К. Г. Паустовский. Повесть о жизни. Время больших ожиданий (1958)]

2. Српски језик:

- ❖ Додаде им три *дебела* режња сланине. [ХЛЕБЕЦ 2002: 227]
- ❖ На једноме плавоме јастучету, у *левом* крилу прозора, седела је остарија дама, седе косе, у *широкој* цицаној хаљини. [НУШИЋ 1966: 25]
- ❖ Рефлектор је бацао *узан* сноп светлости. [ХЛЕБЕЦ 2002: 219]
- ❖ Ишли су *танком*, кривудавом стазом. [ХЛЕБЕЦ 2002: 229]

Сви ови придеви као примарно значење имају просторно значење., али карактер изражавања просторног значења је различит. Тако, придеви *высокий – низкий, глубокий – мелкий, широкий – узкий, длинный – короткий* означавају суштинско својство простора – његову дводимензионалност (руск. двумерность), простирање по вертикали или хоризонтали (руск. протяженность по вертикали и горизонтали). Придеви *большой – маленький, крупный – мелкий, толстый – тонкий, просторный – тесный* означавају друго својство простора – тродимензионалност (руск. трехмерность), обим (руск. объемность).

Дакле, реч је о придевима чија се примарна значења односе на једну просторну димензију – дужину, ширину, дебљину, дубину и висину.

Док, с друге стране, код придева *близкий – далекий, ближний – дальний, верхний – нижний, внешний – внутренний, наружный, передний – задний, продольный – поперечный, правый – левый, боковой, соседний, смежный, средний, центральный,*

промежуточный, противоположный, крайний просторно значење није представљено у чистом облику већ посредно у односу на неки ентитет⁴² лоциран у простору⁴³.

На тај начин имамо бинарне опозиције:

(1) обозначение пространства непосредственно, безотносительно к чему-либо (*высокий - низкий, большой – маленький*) у оквиру које имамо ужу опозицију

(1.1) протяженность в пространстве – обозначение пространства в его двумерности (*длинный – короткий, глубокий – мелкий, широкий – узкий, высокий – низкий*) и

(1.2) пространственная объемность – прилагательные, передающие трехмерность пространства (*большой – маленький, крупный – мелкий, толстый – тонкий, просторный – тесный*).

и

(2) расположение в пространстве относительно чего-либо – обозначение пространства опосредованно, относительно каких-либо предметов (*близкий – далекий, ближний – дальний, верхний – нижний, внешний – внутренний, наружный, передний – задний, продольный – поперечный, правый – левый, средний, центральный, промежуточный, боковой, смежный, противоположный, крайний, соседний*).

⁴² Као што смо већ истакли ентитет је општи термин који би се односио на ствари, односе, димензије, количине, положаје и друго. Ентитет одређујемо, лоцирамо, описујемо и дефинишемо у односу на неки други ентитет.

⁴³ Пространственность в них отображена более разнообразно, чем в прилагательных, передающих двумерность и трехмерность пространства. (КОРОБЕЙНИКОВА 1974: 43 – 46)

Представимо ово једном табелом:

Табела 1

Придеви са примарним просторним значењем (подгрупе)	Просторно значење	Карактер изражавања просторне локализације		
		простирање	обим	положај, у односу на неки ентитет
1.1	+	+	-	-
1.2	+	-	+	-
2	+	-	-	+

Истраживање унутрашње структуре наведене групе придева и њихових међуодноса даје основа да их разматрамо као једну посебан подсистем у систему придева са једне стране, а са друге у систему средстава за изражавање семантичке категорије простора.

1. Све чланове чланове дате групе повезује припадност једној врсти речи – придевима;
2. Све чланове групе повезује исто примарно значење – просторно значење;
3. Већина чланова разматраног подсистема ПрП ступа у бинарне односе, тј. образује бинарне опозиције привативне и еквиполентне природе;
4. Већина чланова овог подсистема ПрП на основу речничких података има старо, општесловенско порекло (СРЕЗНЕВСКИЙ 1893), што сведочи о њиховој стабилност у језику, о томе ћемо кратко касније навести примере.

Подела овог подсистема просторних придева на две подгрупе заснована је не само на семантичким обележјима, већ и на разликама у унутрашњој структури ових подгрупа и на односима међу њима. Даљом анализом и код придева прве и код придева друге групе можемо формирати нове мање подсистеме чији чланови ступају у нове бинарне опозиције, уже од претходних. Тако, на пример, код простирања можемо издвојити опозицију простирање по хоризонтали

(*длинный/короткий, широкий/узкий*) – простирање по вертикали (*высокий/низкий, глубокий/мелкий*), када је реч о обиму имамо опозицију упућивање на општу величину (*большой/маленький*) – упућивање на величину саставних елемената (*крупный/мелкий*), када је реч о положају ту можемо издвојити различите опозиције горе – доле, лево – десно, центар – периферија и др.

Како наводи Коробејникова, прва подгрупа придева представља центар у односу на другу групу⁴⁴. Аргументе који се наводе за потврду тога преносимо у целини:

- 1) „прилагательные первой подгруппы способны реализовать и основной компонент значения прилагательных второй подгруппы;
- 2) прилагательные первой подгруппы образуют строгие антонимические пары;
- 3) прилагательные первой подгруппы не допускают синонимических замен внутри своей подгруппы;
- 4) прилагательные первой подгруппы характеризуются неограниченной лексической сочетаемостью.” (КОРОБЕЙНИКОВА 1974: 46)

За овај однос центра и периферије потврду можемо наћи и екстралингвистички: ако узмемо једну тачку А у простору (тачка као одсуство димензије) и повлачимо је по вертикали (*высокий – низкий, глубокий – мелкий*) добијамо линију. Ако је окренемо по хоризонтали и померамо добијамо површину (*широкий – узкий, длинный – короткий*), а ако ту површину померамо настаје простор, односно објекат, што имплицира простор (*большой – маленький, толстый – тонкий*). Кретањем тачке А хоризонтално или вертикално настају друге тачке различите

⁴⁴ „прилагательные с пространственным значением занимают неравноправное положение: одни из них составляют как бы центр, пространственное значение в них представлено наиболее отчетливо, другие расположены на периферии, так как пространственное значение в них ослаблено, хотя все же всегда выступает как ведущее” (КОРОБЕЙНИКОВА 1974: 42 – 46)

удаљености од тачке А, лоциране изнад, испод, слева, здесна у односу на тачку А. На тај начин протежност, односно простирање рађа и обим и положај у простору.

У *Материалы для словаря древнерусского языка* Срезневског фиксирани су: *ближний, далекий, дальний, верхний, нижний, внешний, внутренний, левый, передний, средний, угловой, крайний*.

Примери:

- ❖ Превознесея во всей Руси и въ инья *далекія* земли (СРЕЗНЕВСКИЙ 1893 : т.1, 625 – Псков. I л. XIV в.)
- ❖ Дуръновеской земли *краинои* наволокъ (СРЕЗНЕВСКИЙ 1893: т.1, 1312 – Новъ. купч. . XIV- XV вв.)

Придеви *правый* и *левый* били су познати и у староруском језику, али се *правый* није употребљавао у просторном значењу. О томе нам сведочи Срезњевски у *Материалима* где се издвајају следећа значења овог придева: 1) прямой; 2) правильный, верный; 3) достоверный; 4) настоящий, истинный; 5) согласный с православным вероучением; 6) неизменный, верный; 7) твердый; 8) искренний; 9) чистый, непорочный; 10) праведный, святой; II) справедливый; 12) правый, невиновный; 13) относящийся к определению прав; 14) относящийся к судебному рассмотрению, да би се на крају навело: пространственное значение: *правый въ противоположность лъвому, десной* (СРЕЗНЕВСКИЙ 1893: т.2, 1352–1354). Дакле у просторном значењу се употребљавао придев *десной* (од *десница*).

Примери:

- ❖ Изволи бо *левою* роукою срамяща держаши и *десною* роукою оустне стисноути (СРЕЗНЕВСКИЙ 1893: т.2, 69 – Георг. Ам. 161.).
- ❖ Единъ о *десня* тебе, и единъ о *лъвья* тебе (СРЕЗНЕВСКИЙ 1893: т.П, 70 – Мр. X. 37. Мст. ев. д.Ш7 г.).

У староруском ни придев *задний* није имао просторно значење, већ: 1) будущий и 2) прежний

Примери:

- ❖ Се порядися Тѣшата съ Якымомъ про складѣство про первое и про *задънее* (СРЕЗНЕВСКИЙ 1893: т.1, 910 – Рад. зап. д. 1299 г.)
- ❖ -*Задъняя* оубо забывая, а на *прѣдъняя* простирался (СРЕЗНЕВСКИЙ 1893: т.1, 910 – Панд. Ант. XI в. л.103. –).

Тако да можемо рећи да су се неки придеви из ове групе у староруском семантички разликовали од ПрП савременог руског језика.

На крају овог одељка још једном ћемо посебно истаћи да су разматрани придеви вишезначни, али ми анализирамо само примарно просторно значење. Анализа осталих непросторних значења може постати предмет додатног новог истраживања и донети уобличење анализе ових ПрП.

2.1 Деиктички просторни придеви

У одељку ћемо да:

1. опишемо просторна значења подсистема деиктичких просторних придева у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским;
2. дамо схематски приказ разматране групе придева;
3. размотримо дату групу придева са аспекта теорије семантичких локализација и тиме још једном укажемо на њене експланаторне могућности, анализирајући деиктичке просторне придеве у оквиру следећих опозиција:
 - а) оријентир је унутрашњост/ван граница локализатора-садржатеља,
 - б) оријентир је одређен левом/десном страном локализатора,
 - в) оријентир је одређен предњом/задњом страном локализатора,
 - г) оријентир је одређен горњом/доњом страном локализатора,
 - д) оријентир је ван граница локализатора.
4. упоредимо придева са сличним просторним значењем у ова два језика;
5. упоредимо придева са сличним просторним значењем у једном језику.

Деиктички просторни придеви које ћемо у раду обрадити у руском и српском језику обухватају просторне придеве субјективне деиксе и просторне придеве опште деиксе, што ћемо приказати у табели:

Деиктички просторни придеви

Просторни придеви субјективне деиксе	Просторни придеви опште деиксе
Придеви у руском језику: <i>здеишњи, тутоишњи, тамоишњи,</i>	Придеви у руском језику: <i>близкий – далекий, ближний – дальний, верхний – нижний, внешний – внутренний, наружный, передний – задний, продольный – поперечный, правый – левый, средний, центральный, промежуточный, боковой, смежный, противоположный, крайний, соседний, параллельный, высокий, низкий, глубокий, неглубокий, мелкий;</i>
Придеви у српском језику: <i>овдашњи, овамошњи, тамошњи, онамошњи, тамошњи, свудашњи, посвудашњи, посвудан</i>	Придеви у српском језику: <i>близак – далек, горњи – доњи, спољашњи/спољни – унутрашњи, предњи – задњи, уздужан – попречан, леви – десни, средњи/средиишњи, централни, бочни, супротан, крајњи, суседни, паралелни, висок, низак, дубок, плитак.</i>

Просторни придеви субјективне деиксе увек имају за локализатор учесника у говорној ситуацији (пре свега, говорника), а просторни придеви опште деиксе могу али не морају упућивати на такав локализатор.

2.1.1 Просторни придеви субјективне деиксе

У овом одељку размотрићемо заменичке придеве са просторним значењем у руском језику у поређењу са српским.

Ова група придева се може довести у везу са осталим заменичким речима⁴⁵ које се користе за обележавање просторног односа (личне и показне заменице, заменичке прилоге).

У то су придеви *овдашњи, овамошњи, ондјешњи, онамошњи, тамошњи, свудашњи, посвудашњи, посвудан* српском језику; *здесьний, тутотшний, тамотшний* у руском језику.

Корпус је представљен делима руских писаца и преводима тих дела на српски језик, делима савремених српских писаца и њиховим преводима на руски језик, новинским чланцима и чланцима из стручне и научне литературе на српском и руском језику, као и материјалом ексцерпираним из електронских корпуса руског и српског језика.

У ситуацији денотираној придевом из овог подсистема деиктичких придева локализатор је говорно лице јер се просторно одмеравање врши у односу на њега, при чему је релевантан линеарни аспект односа између локализатора и објекта локализације изражен у виду дистанце која међу њима постоји. Заменички придеви *овдашњи/тамошњи, здесьний/тамошний* у основи опозиције је степен

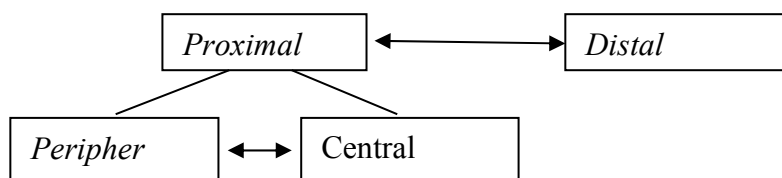
⁴⁵ Заменичке речи представљају језгро синсемантичних јединица и супротстављене су аутосемантичким јединицама (о аутосемантији и синсемантији више у Гулыга 1967). Сви придеви су сматра Коробејникова синсемантични (1981), али синсемантија није иста код свих подсистема придева. „Значение относительных прилагательных в меньшей степени зависит от контекста, так как оно прежде всего определяется словообразовательными связями” (Вольф: 1978, 10). Качественные прилагательные в большинстве своем содержат в значении, наряду с номинацией того или иного явления действительности, еще и оценочный компонент (Вольф: 1978, 6), т.е. кроме наименования признака денотата, они еще оценивают его, и этим обуславливается тесная связь их семантики с семантикой определяемого существительного. Синсемантију речи одређују три фактора: 1) зависност од ситуације, тј. екстралингвистичких услова; 2) зависност од контекста претходног или оног који следи, тј. од језичких јединица, које се налазе изван реченице у чијем је саставу и синсемантичка јединица; 3) веза са речју или зависном реченицом која се слаже са датом синсемантичком јединицом, тј. валентност. Дакле, разликујемо 1) ситуациону синсемантију; 2) контекстуалну синсемантију; 3) валентну или синсемантију спојивости.

удаљености између локализатора и објекта локализације схваћених конкретно-просторно.

Заменички придеви са просторним значењем у оба разматрана језика организовани су у систем бинарних опозиција који карактерише претежно међујезичка подударност. Два члана система, или два подсистема одређених семантичких скупова налазе се у опозитивном односу на основу присуства или одсуства одређених семантичких обележја у семантичким структурама опозита. Семантичку структуру једног заменичког придева са просторним значењем, чини комбинација обележја карактеристична само за дати придев или синонимски ред придева. Придеви које разматрамо увек се односе на оријентир као конкретизатор односа између објекта локализације и локализатора.

Ови придеви изражавају степен удаљености између ОЛ и Л.

У основи система дистинктивних обележја који се односе на локализатор јесте критериј говорног лица, при чему је релевантан линеарни аспект односа између локализатора и објекта локализације изражен у виду дистанце која међу њима постоји. (PIPER 1988: 20) На положај објекта локализације упућује придев. У том погледу објекат локализације може да се налази у (1) домену говорне ситуације (*Proximal*), или да се схвата као нешто (2) изван тог домена (*Distal*). На објекат локализације у домену говорне ситуације односи се ужа опозиција, којом су обухваћена обележја (1.1) *Central* – објекат је у домену говорног лица и (1.2) *Peripher* – објекат је изван домена говорног лица.

Локација у домену говорног лица (*Central*) остварује се у српском придевима *овдашњи* и *овамошњи*. Код придева *овамошњи* у основи видимо прилог *овамо* којем се може приписати кинетички аспект са адлативним значењем, тј. динамичност усмереног типа, приближавање локализатору (Пипер 1988: 23–24),

али придев нема значење смера кретања ка домену говорног лица, већ означава локативност и централност.

Овде бисмо заменичке придеве могли да упоредимо са сродном групом заменичких прилога као једним од подсистема у оквиру прилога са просторним значењем. У систему одговарајућих заменичких прилога односи су уређени према принципу: „место – кретање „у правцу” – кретање „из правца” (упор. руски *там – туда – оттуда, здесь – сюда – отсюда*, српски *онде – онамо – оданде, овде – овамо – одавде*)” (ПИПЕР 1978: 70)

Из овога можемо закључити да је систем прилога много богатији и квантитативно и квалитативно у оба ова језика у односу на систем заменичких придева са просторним значењем.

Опозиција *овамошњи – онамошњи* функционише као просторна опозиција дефинисана према говорном лицу: *овамошњи* указује на предмет који је близу говорног лица, а *онамошњи* на предмет удаљен од говорног лица (разуме се, оцене као близу и далек имају релативан карактер). Однос *овамошњи – тамошњи* своди се као и у случају овај – тај на опозицију првог и другог лица: *тамошњи* указује на предмет који је на дохвату другом лицу, који је дакле дефинисан према другом, не првом лицу.

Примери:

- ❖ Тамошњи фармацеути [су га] непрестано оптуживали месвој власти. [РСКЈ: Срем.]
- ❖ „Можемо ли се бар спустити и погледати мало унаоколо? Тамо је нека равна и чиста стена. Где су се, до врага, дели овдашњи житељи?” (Кларк, Артур. 2061: Трећа одисеја. Опатија: Отокар Кершовани, 1987.)
- ❖ Те птице ... су из туљане главна храна ондјешњим људима. (РМС 6: 2747, Финк)
- ❖ ...Ни јуче ниси отпрве хтео да поверујеш у атомску бомбу. Како сада објашњаваш збивања у Америци? Вероватно су се тамошњи физичари на почетку рата заиста прибојавали евентуалног покушаја грађења атомских

бомби у Немачкој ...(Хајзенберг, Вернер. Физика и метафизика. Београд: Нолит, 1972.)

- ❖ Тамо има и мање свијета, и не примјећује се, и свакако је згодније, а што је главно подаље је одавде. (Достојевски 1983: 63)

Там и людей меньше, и незаметнее, и во всяком случае удобнее, а главное – от здешних мест дальше. (Достоевский 2008: 58)

- ❖ Дјевојчица говори те говори; некако се из тог цијелог приповиједања може разабрати, да је то дијете, које не воли мајка нека увијек пијана кухарица, ваљда у овој гостионици, па је дијете од млаћења отупјело и заплашено; (Достојевски 1983: 297)

Девочка говорила не умолкая; кое-как можно было угадать из всех этих рассказов, что это нелюбимый ребенок, которого мать, какая-нибудь вечно пьяная кухарка, вероятно из здешней же гостиницы, заколотила и запугала; [Достоевский 2008: 270]

- ❖ Та жена није никада питала отворено, него би се најпријевзапочела смјешкати и трти руке, а онда би, ... отпочињала од сасвим радозналих и скоро пожудних питања о Паризу и тамошњем дворском животу, [Достојевски 1983: 293]

Эта женщина никогда не делала вопросов прямых, а всегда пускала в ход сперва улыбки и потирания рук, а потом,... начинала любопытнейшими и почти жадными вопросами о Париже и о тамошней придворной жизни [Достоевский 2008: 266]

- ❖ Катерина му се Ивановна силно обрадује, што јој је он од свих гостију једини "образовани гост", и "како се зна, спрема се он, да за двије године засједне на професорску столицу на овдашњем свеучилишту" [Достојевски 1983: 224]

Катерина Ивановна ужасно обрадовалась ему, во-первых потому, что он был единственный «образованный гость» из всех гостей и, «как известно, через

два года готовился занять в здешнем университете профессорскую кафедру»
[Достоевский 2008: 203]

- ❖ A čim sam gruhnuo onamo, odmah sam se upoznao sa svim tvojim poslovima; sa svima,... i s gospodinom Zamjotovom, Aleksandrom Grigorijevičem, perovođom u tom uredu, [Достојевски 1983: 72]

Только как я нагрюнул сюда, тотчас же со всеми твоими делами
познакомился; со всеми,... и с господином Заметовым, Александром
Григорьевичем, письмоводителем в здешней конторе, [ДОСТОЕВСКИЙ 2008:
66]

- ❖ По обе стороны переулка шел плетень, за которым тянулись огороды прилежащих домов; (ДОСТОЕВСКИЙ 2007: 60)
Са обе стране пружао се плот, иза кога су се ређале баште тамошњих кућа (Достојевски, Браћа Карамазови)
- ❖ Каждый горожанин может тогда в любое время дня и ночи выйти на балкон и посидеть на диване или вообще по делам и без дел поболтаться на мосту. [Андрич 1985: 6]

Tada svaki ovdašnji građanin može, u svako doba dana i noći, da izide na kapiju i sedne na sofu, ili da se zadržava tu oko nje u poslu ili razgovoru. Иво Андрић

- ❖ И не только местная райя, но и райя трех соседних уездов. [Андрич 1985: 13]

I to ne samo ovdašnja raja nego i ona iz tri susedna kadiluka.

- ❖ Отец его, родом из Рогатицы, и по сей день состоял там на должности судьи, а мать принадлежала к большому вышеградскому семейству Османгичей. [Андрич 1985: 138]

Otac mu je Rogatičanin i sada je kadija u Rogatici, ali majka mu je iz velike ovdašnje porodice Osmanagića.

- ❖ Здешние чекисты отстроили себе дворец. (Нова газета, № 89, 2017, стр. 13)
- ❖ Однако и на этом работа железнодорожников не закончилась – они шли вслед за солдатами Красной Армии, восстанавливали движение поездов, переводили *тамошнюю*, «корейскую», колею на отечественную... (Огонёк, № 28, 2015, стр. 25)

- ❖ В Челябинске я родился и окончил филологический факультет здешнего университета. [НПК: Екатерина Карсанова, Дмитрий Бавильский. Дмитрий Бавильский из Челябинска // «Русский репортер», 2013]
- ❖ Одна бабушка, с которой я успел побеседовать, дочь Асиной гувернантки, рассказывала мне, что барыня очень любила здешний самодеятельный театр — и с удовольствием участвовала в спектаклях, которые показывали в дворянском клубе. [Майя Кучерская. Тетя Мотя // «Знамя», 2012]
- ❖ Да мы просто не доберемся до наших пограничников! Нас сцапает таможенная служба здешнего аэропорта. Ты думаешь, они не поймут, что у меня мадонна Леонардо [РНК: Наталья Александрова. Последний ученик да Винчи (2010)]
- ❖ Здешний рельеф сформировался еще в ледниковый период. [Н. Гельмиза. Лебязьби Озерявки // «Наука и жизнь», 2007]
- ❖ Совершенно очевидно, что это, с одной стороны, здешний продукт, который завязан на здешние моды, здешние интересы. [Средства осмысления жизни // «Отечественные записки», 2003]
- ❖ А во-вторых, здешний «базар» богаче всех рынков Аделаиды вместе взятых. [Станислав Ломан. Стряпуха (2001) // «Формула», 2001.10.15]
- ❖ Олигарх купил здешний футбольный клуб «Монако», благодаря чему стал вхож в правящую княжескую семью. [Евгений ЧЕРНЫХ. Дмитрий Рыболовлев развелся по-крупному // Комсомольская правда, 2014.05.29]
- ❖ Они нужны фестивалям и здешним, и тамошним. [РНК: Марина Давыдова. Пациент скорее жив // Известия, 2006.03.29]
- ❖ Выкиньте ваш телевизор, он неправильно показывает тутошнюю погоду. [Людмила Петрушевская. Город Света // «Октябрь», 2003]
- ❖ Так что по части мебели в его тутошней двухкомнатной квартире два дивана, хромой кухонный стол и две табуретки. [РНК: Сергей Эйгенсон. Сельхозработы (2003) // Интернет-альманах «Лебедь», 2003.06.23]

- ❖ Для тутошних мест это обычное дело, здесь никто не сообразует вес поклажи с возможностями животного [РНК: Фазиль Искандер. Сандро из Чегема (Книга 1) (1989)]
- ❖ Ломакин взъярился, мстя тутошним бандитам за тамошних убийц. [РНК: Андрей Измайлов. Трюкач (2001)]

Границе домена говорног лица, на који се упућује придевима, могу се мењати од случаја до случаја. Овде се може односити на радни сто, собу, зграду, улицу, град, земљу..., а актуелни опсег референцијалности препознаје се из контекста и/или ситуације.

У руском језику придеви *здешний*, *тутошни* у функцији просторне референције понашају се као синоними. Придев *тутошни* је у БТС (2000: 1354) означен као разговорна варијанта, док уз њега у речнику РАН стоји да је то народски израз.

У српском језику постоје три заменичка корена ов-, т-, он-. Трочлани заменички микросистем у српском језику према двочланом или одсуству икакве дистинкције у руском језику представља заправо најизразитију разлику између датих руских и српских заменичких подсистема, како показних заменица унутрашње детерминације, тако и спољашње детерминације⁴⁶.

Међу заменичким придевима имамо оне чија се заменичка природа обично оставља без коментара, односно који се традиционално без икаквог коментара убрајају у праве придеве (нпр. у српском *овдашњи*, у руском *здешний*). Реч је о придевим у чијим су семантичким структурама садржана значења одговарајућих заменичких прилога. У целини гледано, заменице са посебним показним значењима чине два ужа подсистема, од којих су у једном заменице унутрашње одредбе: квалитативне, било према особини (нпр. српско *такав*, руско *такой*), било према начину (нпр. српско *тако*, руско *так*), или квантитативне (нпр. српско *толико*, руско *столько*). Насупрот њима у подсистему заменичких речи са значењем спољашње одредбе налазе се оне са временским и просторним

⁴⁶ Трочлани систем заменичких речи срећемо и у шпанском, док лакски језик (дагестанска група језика) има петочлани систем (више у ГУНАЕВ 1977)

значењем (нпр. српско *овде, сада, садашњи, овдашњи*, руско *здесь, теперь, теперешний, здешний*), или заменичке речи са узрочним и последичним значењем (српско *зато*, руско *потом*)

Заменички придеви доводе се у везу са заменичким прилозима и заменицама као речи са истим коренским морфемама. У опису заменичких речи⁴⁷ најчешће се наводе као њихове особине: замењивачка функција, деиктичност, уопштеност значења, ситуативност (или контекстуалност), асемантичност (или синсемантичност), егоцентричност (упућивање на говорно лице).

2.1.1.1 Придевски заменички просторни квантификатори

Посебу групу заменичких придева чине они који указују на степен захваћености простора неким објектом. Они у оба језика имају значење потпуног контакта између простора и објекта који се просторно одређује.

Овде бисмо навели и заменичке придеве *свудашњи* и *свудашњи* у српском језику, а *вездесущий* и *повсеместный* у руском језику.

Примери:

- ❖ Смрт је пред њом [Аском] била, невидљива а једина и свугдашња, грозна и невероватна у својој грозоти. [РСКЈ: *Андр. И.*]

⁴⁷ Заменичке речи представљају језгро синсемантичних јединица и супротстављене су аутосемантичким јединицама (о аутосемантији и синсемантији више у Гулыга 1967). Сви придеви су сматра Коробејникова синсемантични (1981), али синсемантија није иста код свих подсистема придева. „Значение относительных прилагательных в меньшей степени зависит от контекста, так как оно прежде всего определяется словообразовательными связями” (ВОЛЬФ 1978: 10). Качественные прилагательные в большинстве своем содержат в значении, наряду с номинацией того или иного явления действительности, еще и оценочный компонент (ВОЛЬФ 1978: 6), т.е. кроме наименования признака денотата, они еще оценивают его, и этим обуславливается тесная связь их семантики с семантикой определяемого существительного. Синсемантију речи одређују три фактора: 1) зависност од ситуације, тј. екстралингвистичких услова; 2) зависност од контекста претходног или оног који следи, тј. од језичких јединица, које се налазе изван реченице у чијем је саставу и синсемантичка јединица; 3) веза са речју или зависном реченицом која се слаже са датом синсемантичком јединицом, тј. валентност. Дакле, разликујемо 1) ситуациону синсемантију; 2) контекстуалну синсемантију; 3) валентну или синсемантију спојивости.

- ❖ Простор око мене испуне ударци . . . безбројни и свудашњи. [РСКЈ: *Андр. И.*]
- ❖ И на всём его трудном пути невыразимо почему-то мучил вездесущий оркестр, под аккомпанемент которого тяжёлый бас пел о своей любви к Татьяне. [БулГАКОВ 1984: 27]
- ❖ И на читавом његовом тешком путу необјашњиво га је мучио свуда присутан оркестар, уз чију је пратњу тешки бас пјевао о својој љубави према Тајјани. [БулГАКОВ 1985: 53]

За руски језик на интернету налазимо различите облике са значењем потпуног контакта за које немамо лексикографсе потвде:

Примери:

- ❖ Да этот повсюдашний маркетинг уже надоедает малость, все стремятся переманить клиентов на свою сторону и стать обладателем как можно больших средств клиентов и при этом чтобы все были довольны. Но если на рынке много таких организаций, то они просто раздражают своих же клиентов излишней информацией. И бывает что хочется просто абстрагироваться от всего этого.[<https://www.forexdengi.com/threads/17625-dlya-novichkov-pravda-о-kuhnyah-dts/page923.3.2017.>]
- ❖ Тимченко (Вадим Васильевич Тимченко, примерно 1953 г.р.; по документам, начиная с какого-то года - Назенцев) - не знаю как обозначить род его деятельности - уличный артист-импровизатор? - неточно, хотя бы потому что не только уличный, но "вездешний", где бы ни находился... человек-театр, человек-перфоманс (непрерывный, непрекращающийся), что-то в этом роде. [<https://lukomnikov.dreamwidth.org/613187.html?style=site&thread=401731>]
- ❖ Почти все, даже самые хилые городки Средиземноморья, по моему велению и моему же хотению напоминают мне Одессу. Да. Просто потому, что мне так хочется. Я упорно закрываю глаза на многочисленные недостатки, и с закрытыми глазами, в тёмных переулках резче чувствую и всюю втягиваю носом тот самый вездешний аромат испечёной солнцем сырости старых

домов, с никогда не просыхающим полумраком. [<http://el-kons.livejournal.com/47482.html>]

- ❖ Кстати, звездил на слушаниях опять-таки всегдашний и вездешний Мединский. Похоже, поскольку он один из немногих в ЕР, кто владеет устной речью, он теперь в каждой бочке затычка. [<http://kolobok1973.livejoiu>]
- ❖ Да этот повсюдашний маркетинг уже надоедает малость, все стремятся переманить клиентов на свою сторону и стать обладателем как можно больших средств клиентов и при этом чтобы все были довольны. Но если на рынке много таких организаций, то они просто раздражают своих же клиентов излишней информацией. И бывает что хочется просто абстрагироваться от всего этого. [<https://www.forexdengi.com/threads/17625-dlya-novichkov-pravda-okuhnyah-dts/page9> 23.3.2017.]
- ❖ Почти все, даже самые хилые городки Средиземноморья, по моему велению и моему же хотению напоминают мне Одессу. Да. Просто потому, что мне так хочется. Я упорно закрываю глаза на многочисленные недостатки, и с закрытыми глазами, в тёмных переулках резче чувствую и всю втягиваю носом тот самый вездешний аромат испечённой солнцем сырости старых домов, с никогда не просыхающим полумраком. [<http://el-kons.livejournal.com/47482.html>]

2.1.1.2 Однос просторних придева и других средстава за изражавање локализације у физичком простору

Просторни придев у функцији атрибута у зависној позицији уз именицу у централној позицији (коју придев атрибутски одређује) чини јако фреквентан тип синтагми. Међутим, овај тип синтагми може, иако знатно ређе, бити замењен супстантивном синтагмом с месним прилогом у функцији атрибута у зависној позицији, од кога је најчешће творен одговарајући придев. И у том случају месни атрибут при одређењу положаја појма у централној позицији синтагме указује на просторну релацију према говорном лицу, односно према говорној ситуацији.

Пример: *тамошњи риболов / риболов тамо*

У неким синтагмама са показном заменицом у централној позицији уместо месног прилога могућа је употреба синонимних придева.

Пример: *онај тамо* и *онај тамошњи*

У оваквим синтагмама иако је формално могућа замена придева и прилога, употреба прилога је уобичајенија, јер се уз све заменице лакше вежу неконгруентни од конгруентних атрибута.

2.1.2 Просторни придеви опште деиксе

У систему средстава за изражавање просторних односа придеви заузимају значајно место, упућујући на својства, карактеристике објеката, важне за просторну оријентацију носилаца језика (облик, величина, простирање, положај у простору у односу на неку референтну тачку).

Као што смо већ истакли анализирамо примарна просторна значења ових просторних придева опште деиксе

Примери:

- ❖ 1. Между двумя плотными, почти обнимающими друг друга сторонами леса, в узком, но *глубоком* ложе течет воршинская вода (РНК: В. А. Солоухин. Капля росы, 1959).
- ❖ Отцу предстояло рано вставать на службу, он спал в *дальней* комнате и не слышал звонков в дверь. (РНК: Сергей Шаргунов. Мой батюшка, 2011)
- ❖ А когда "Родина" развернулась против течения и белые баки нефтебазы оказались уже не с *правого*, а с *левого* борта, тогда я напролом ввалился в каюту к Ивану Андреевичу (ССБ, 145).
- ❖ Мы вышли и пошли к дому по *боковой* дорожке среди густого шиповника. (РНК: К. Г. Паустовский. Книга о жизни. Далекие годы, 1946)

Структура семантичке групе просторних придева опште деиксе

Предмет наше анализе надаље биће семантичка група придева са значењем положаја у простору у односу на неки други ентитет, тј. 'расположение в пространстве относительно чего-либо, т. е. обозначение пространства опосредованно, относительно каких-либо предметов'⁴⁸. Дакле, надаље разматрамо деиктичке просторне придеве користећи теорију семантичких локализација, њен теоријско-методолошки апарат и њене принципе у обиму и облику саобразном конкретном истраживању. Придеве ове групе анализирамо у оквиру следећих опозиција:

- 1) оријентир је унутрашњост/ван граница локализатора-садржатеља,
- 2) оријентир је одређен горњом/доњом страном локализатора,
- 3) оријентир је одређен предњом/задњом страном локализатора,
- 4) оријентир је одређен левом/десном страном локализатора,
- 5) оријентир је ван граница локализатора.

Сви чланови ове групе повезани су опозиционим односима. Заједнички елемент им је значење локализације у односу на неки референтни објекат.

Придеви са просторним значењем представљају један од подсистема за изражавање семантичке категорије простора и у руском и у српском језику.

Иако су облици и изрази са просторним значењем вековима били предмет лингвистичке пажње, који је обрађиван у различитим теоријско-методолошким оквирима, конфигурација саме семантичке категорије простора у појединим језицима, или на упоредном плану, још увек није исцрпно проучена, нити су исцрпене све методолошке могућности њеног описивања и објашњавања.

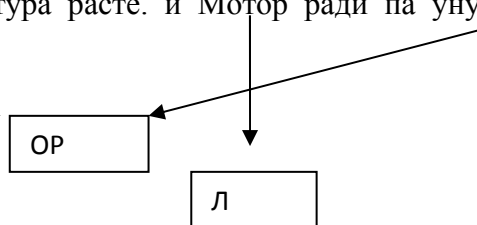
⁴⁸ Овде бисмо напоменули и то да придеви прве подгрупе који реализују 'обозначение пространства непосредственно, безотносительно к чему-либо' у неким случајевима могу да реализују значење придева друге подгрупе, тј. деиктичких просторних придева 'расположение в пространстве относительно чего-либо' (высокий – низкий горизонт, потолок, небо; глубокий – мелкий) и тако се приближавају придевима друге подгрупе.

Ово истраживање посвећено је томе како се може просторно значење изразити једним подсистемом придева са значењем просторног односа.

Просторни придеви опште деиксе за разлику од групе просторних придева субјективне деиксе немају за локализатор увек обавезно учесника у говорној ситуацији, они могу али и не морају упућивати на такав локализатор.

На синтагматском плану, карактеристично је, пре свега, да се у придевским просторним изразима локализатор често може изоставити, уз могући ослонац на контекст, а именовање објекта локализације је обавезно и очекујемо да дате придеве региструјемо у препозицији према управној именици.

Пр. Унутрашња температура расте. и Motor radi na unutrašnja temperatura расте. (Пипер 2014: 281)

У првој реченици локализатор је изостављен, а информацију о њему можемо да добијемо на основу ужег или контекста.

На синтагматском плану је релевантна и могућност употребе граматички различитих просторних израза у различитим синтаксичким позицијама у реченици, али у истом или сличном значењу.

Пр. Чује удаљене гласове. и Чује гласове из даљине.

На парадигматском плану најопштија разлика између између ПрП опште деиксе тиче се значења 1) непосредне локализованости или 2) посредне локализованости. У првом случају оријентир је део простора локализатора (нпр. *унутрашњи притисак*, а у другом оријентир није део простора локализатора (нпр. *спољашњи притисак*).

2.1.2.1 Непосредна локализованост

Овај опис обухвата на првом месту следеће придеве: у руском језику то је придев *внутренний*, а у српском придев *унутрашњи*. Ови придеви означавају оријентир који упућује на положај објекта локализације у унутрашњости локализатора. То је њихово примарно значење.

Затим ће овде бити размотрени и придеви *центральный*, *средний*⁴⁹, као и придеви *периферийный* и *поверхностный*, а у српском *централни*, *средишњи/средишни*, као и *периферни* и *површински*, иако се строго узевши последња два не налазе у иницијалном нашем списку придева које анализирамо.

Базично значење непосредне локализованости обухвата значења

- 1) локализованости унутрашњим делом локализатора (нпр. *унутрашње оштећење*), или
- 2) локализованости површином локализатора (нпр. *површинско оштећење*).

У оквиру локализованости унутрашњим делом локализатора разликујемо у принципу три могућности:

1.1) **општа унутрашња локализација** (придев *внутренний* / *унутрашњи*⁵⁰)

Примери:

- ❖ А для высших дамских лиц пристроены здесь же на галерее, но вне ограды, две комнатки, вот эти самые окна, и старец выходит к ним внутренним ходом, когда здоров, то есть все же за ограду. [Достоевский 2007: 22]

А за даме из вишег друштва изграђене су овде, али изван ограде, две собе, ено они прозори, то јст такође иза ограде, и старац одлази к њима унутрашњим ходником, када је здрав [Достојевски 1983: 43]

⁴⁹ *средний* је маркирано као народски израз

⁵⁰ У речнику РСКЈ налазимо и облике унутарњи, нутрашњи, нутарњи, изнутрашњи

- ❖ Через пять минут *внутренняя* дверь в конференц-зал распахнулась, и через нее, сопровождаемая двумя помощниками, вошла Шараева в сером приталенном костюме, деловом и женственном одновременно. [РНК: Семен Данилюк. Бизнес-класс (2003)]

- ❖ Сергей прочитал письмо, аккуратно сложил листок по сгибу и сунул во *внутренний* карман куртки. [РНК: Людмила Улицкая. Казус Кукоцкого [Путешествие в седьмую сторону света] // «Новый Мир», 2000]

- ❖ Он бережно достал из *внутреннего* кармана карту, которую называл Путеводителем [Глуховский 2007: 78, Метро 2033]

- ❖ Артем с готовностью протянул свой паспорт, Михаил Порфирьевич запоздало принялся отыскивать во *внутреннем* кармане свой, и наконец тоже достал его. [Глуховский 2007: 104, Метро 2033]

- Артјом спремно пружи свој пасош, а Михаил Порфирјевич са закашњењем поче да по *унутрашњем* џепу тражи свој, али га не нађе. [Глуховский 2009:167]

- ❖ Вот, смотрите, у меня где-то здесь записано, – и, сбиваясь с шага, он извлек из *внутреннего* кармана своей куртки засаленный блокнот. [Глуховский 2007: 95, Метро 2033]

- ❖ Вот если бы ему удалось проникнуть на *внутренние* территории Ганзы, выдумав какой-нибудь предлог, уболтав охрану кордона, прорвавшись с боем, или еще какнибудь, тогда дорога до Полиса была бы все еще довольно короткой. [Глуховский 2007: 45, Метро 2033]

- ❖ *Внутренняя* стена его была облицована мрамором, отчего Артем сразу почувствовал себя как дома, а внешняя... Внешняя была совершенно прозрачна, и сразу за ней начиналось небо [Глуховский 2007: 255, Метро 2033]

- ❖ Кто-то подкрутил невидимый ключ в его спине, и *внутренняя* пружина снова начала разворачиваться. [Глуховский 2007: , Метро 2033]

- ❖ *Внутренний*, перламутровый *слой* [ракушника] сохранился хорошо, но внешний, роговой, начал шелушиться. [РАН: Арсен. В гор.Сихо1Э-Алиня, гл. 6.]
- ❖ Её *внутренняя* температура достигает нескольких тысяч градусов (судя по спектру светового излучения), но внешняя поверхность имеет, как правило, низкую температуру (по данным очевидцев, которых она касалась). [РНК: Александр Власов. Шаровая молния – индукционный разряд в вихревом кольце? // «Наука и жизнь», 2009]
- ❖ С потом вы теряете много солей и жидкости, происходит сдвиг в солевом равновесии организма, ухудшается теплоотдача, и ваша *внутренняя* температура повышается до 39 градусов. [РНК: Целительница-баня (2003) // «Сельская новь», 2003.12.16]

1.2) **централна унутрашња локализација** (придеви *центральный, средний / централни, средишњи/средишни* – нпр. *средишња места у Заузели су средишња места у сали*),

Примери:

- ❖ Столовая находилась в *центральной* тенте. [Глуховский 2007: 189, Метро 2033]
- ❖ Невысокий блондин, краснощекий и улыбчивый, с синими глазами, в которых всегда блестели слезы умиления, новый учитель был всегда в *центре* трактирных забав, пикников и веселящихся компаний. [Андрич 1984: Рассказ о кмете Симане]

Плав, онизак, румен и насмејан, са модрим очима увек заливеним неким радосним сузама, нови учитель је био *средишна* тачка свих механских шала, теферича и веселих друштава. [Андрич 1984: Прича о кмету Симану]

- ❖ А *средишња* просторија, коју су оба зида обухватала и у којој су некад лежали барут и муниција, била је сада закрчена гомилом поломљеног црепа и дрвета. [Андрић 1984:Кула]
- ❖ В столице компания уже обеспечила связь высокого качества и на центральных улицах, и в спальных районах города. (АиФ: 19)
- ❖ Он опоздал на спектакль, вошел в *центральную* ложу уже в темноте, него мало кто разглядел. [РНК: Герард Васильев. Роли, которые нас выбирают (2002)]

1.3) **периферна унутрашња локализација** (придев *периферийный* / *периферни* – нпр. *периферне* улице у *Реновирају* поједине *периферне* улице, али не и *Заузели* су *периферна* места у *сали*⁵¹).

Примери:

- ❖ ЛПНП несут холестерин из печени, где он в основном и вырабатывается, к *периферийным* тканям; ЛПВП, напротив, доставляют холестерин от *периферийных* тканей в печень на переработку. [РНК:Галина Костина. Хороший может стать плохим // „Эксперт”, 2014]
- ❖ Видимо, они считают, что после того, как столица будет взята, все периферийные группы сдадутся сами. [РНК: Сергей Ястребов. Лунная соната (2007)]
- ❖ Ни один *периферийный* район никогда не догонит Остоженку или Арбат. [РНК: Золотые улицы сменят платиновые (2003) // „Мир & Дом. City”, 2003.08.15]
- ❖ Все эти морены, лежащие на поверхности льда, называются поверхностными. [РАН: Обруч. Осн. геологии, 6.]

⁵¹ Избор придевских лексема одрђује њихово значење, али врло често и колокацијска својства.

- ❖ Черепные кости целы. Рана неопасная, поверхностная, — обернулась Варяк Звонареву. [РАН: Степан. Порт-Артур, 11,4.]

Избор таквих придевских лексема је одређен не само њиховим значењем, него и њиховим колокацијским својствима, нпр. било би тешко прихватљиво **Добили су периферна места када се говори о местима у некој просторији.*

Просторни изрази са значењем локализованости површинским делом локализатора имају могућност прецизнијег именовања просторне релације, тако да и ту у принципу постоје три могућности, аналогне претходним:

2.1) општа површинска локализација (придев *површински/површан* у српском и *поверхностный* у руском)

Површински – површински трагови исто значење може да се пренесе и именичким изразом трагови на површини

- ❖ Судя по *поверхностным* следам, Широкова была задушена, ну а уж истинную причину смерти установят только посл вскрытия [РНК: Александра Маринина. Светлый лик смерти (1996)

Површински трагови су трагови саобраћајне незгоде расути на већој површини чији положај, облик и правац пружања су важни (најчешће правац пружања ових трагова помаже вештаку да утврди правац кретања возила непосредно пре судара). [КСЈ: Крсто, Липовац. Безбедност саобраћаја. Београд: Службени лист СРЈ, 2008.]

- ❖ Његово лепо избријано, чисто лице, с лаким површним борама. [РСКЈ: Лаз. Л.]
- ❖ Всего из-за аварии были загрязнены *поверхностные* воды на площади 700 квадратных метров. [РНК: В Оренбургской области из-за аварии произошла утечка нефти // РИА Новости, 2008.04.09]

Површинске воде ће имати посебан значај за снабдевање аридних и безводних крајева Републике Србије уз неопходне грађевинске

- интервенције за њихово акумулирање и пречишћавање. [КСЈ: Закон о просторном планирању Републике Србије од 2010 до 2020.]
- ❖ У ТЕ Костолац предвиђено је затварање два мања нерентабилна *површинска* копа (Ђириковац и Кленовник) и завршетак инвестиционог циклуса на ПК Дрмно са повећањем капацитета са 6. 5 на 12 мил . т угља годишње , као и утврђивање угљоносне потенцијалности Западног дела Костолачког угљеног басена. [КСЈ: Закон о просторном планирању Републике Србије од 2010 до 2020.]
 - ❖ *Површинска* температура спољних делова мотора који се користе у току операција утовара и истовара , као и температуре њихових усисних и издувних водова не смеју премашити вредности које су дозвољене сагласно њиховим температурним разредима. [КСЈ: Закон о потврђивању европског споразума о међународном транспорту опасног терета на унутрашњим пловним путевима]
 - ❖ Словени су на врло примитиван начин обрађивали земљу. Орали су ралом које је секло само *површински* слој земље. Ралом се није превртала бразда. Тако обрађена земља доносила је мали принос [КСЈ: Уџбеник историје за VI разред основне школе, електронска верзија]
 - ❖ Наоборот, корневая система деревьев усложняет процесс оврагообразования, то есть размыва поверхностного слоя земли водными потоками при выпадении осадков. [РНК: Андрей Круглов. Сфера разума // „Зеркало мира”, 2012]
 - ❖ Пре масаже потребно је пилингом удаљити *површински* слој изумрлих ћелија. [КСЈ: Политикин магазин, 2001]
 - ❖ В *поверхностный* слой кожи впрыскиваются микродозы активных натуральных препаратов (в данном случае – экстракты эмбриональных клеток), которые воздействуют на клетки, вырабатывающие коллаген, эластин и гиалуроновую кислоту, и стимулируют кровообращение. [РНК: Морщины – не повод для печали (2002) // „Домовой”, 2002.03.04]

2.2) **централна површинска локализација** (придеви *средишњи* и *централни* могу у одговарајућем контексту да има и ово значење, нпр. Трг је био простран, а на средишњем//централном месту стајао је споменик (Пипер 2014: 283) У овом значењу важну улогу има сам физички објекат, тј. објекат локализације и то да ли се он доживљава више запремински или више површински, на пример. *Деца се играју у дворишту* према *Деца се играју на дворишту*.

- ❖ По пыльному грейдеру вдоль границы едем километров семь и приезжаем в Селятин. На *центральной* площади – три бара.

2.3) **периферна површинска локализација**

У овом значењу важну улогу има то како се доживљава објекат локализације више запремински или више површински.

- ❖ В период тотальных ремонтных работ автомобильное движение перейдёт на узкие *периферийные* улицы. [РНК: Итоговый выпуск (вечерний) – 12.08.05 18:30 – Екатеринбург // Новый регион 2, 2005.08.13]

2.1.2.2 Посредна локализованост

Базично значење посредне локализованости (оријентир није део локализатора) обухвата значења 1) просторне локализованости према нивоу објекта локализације у односу на локализатор

и значења 2) просторне локализованости према квантитативном критеријуму.

1. Локализованост према нивоу објекта локализације

Значење просторне локализованости према нивоу објекта локализације у односу на локализатор остварује се као значење:

1.1) хоризонталне локализованости,

и то: 1.1.1) опште (било који локализатор осим страна света), где можемо издвојити следећа значења:

1.1.1.1) фронталну локализованост

У оквиру фронталне локализованости анализираћемо следеће придеве: у руском *передний, задний, первый, последний, крайний* а у српском *предњи, задњи, први, последњи, крајњи*.

Наведни придеви образују опозицију локализованост

1.1.1.1.1 предњом страном локализатора нпр. *предњи точкови, први ред* и локализованост

1.1.1.1.2 задњом страном локализатора нпр. *задњи точкови, последњи, крајњи*.

Корпус је представљен делима руских писаца и преводима тих дела на српски језик, делима савремених српских писаца и њиховим преводима на руски језик, новинским чланцима и чланцима из стручне и научне литературе на српском и руском језику, као и материјалом ексцерпираним из електронских корпуса руског и српског језика.

Примери:

- ❖ Стой! – снова крикнул Тихонов и хотел было выстрелить, но передний человек споткнулся о прибрежные камни и упал. [Паустовский 1967: 42]

- ❖ Између Плевљаковог чамца и скела налазио се мали сплав од свега три дирека; само на *предњем* делу било је весло, право сплаварско весло, тек краће и слабије [Андрић 1966: 24]

Между лодкой Плевляка и строительными лесами находился маленький плот всего из трех досок; в *носовой* его части имелось весло, каким обыкновенно пользуются сплавщики, немного только короче и легче. [Андрич 1985: 18]

- ❖ Краве и козе растурају задњим ногама и тешко иду од надошлог и забреклог вимена. [Андрић 1966: 224]

Расставив ноги, едва тащили козы и коровы свое тяжелое вымя, набрякшее от прилива молока. [Андрич 1985: 153]

- ❖ Обе кондукторши – на задней площадке переднего вагона, бабы о чѐм-то оживлѐнно говорили, прижимая к себе сумки с медяками. [Анатолий Азольский. Облдрамтеатр // «Новый Мир», 1997]

- ❖ В темноте пробрался в заднюю каморку, столь часто укрывавшую его от людской назойливости, утомительного суесловия, от семьи и гложущих забот. [Андрич 1985: 153]

Оставши у мраку, повуче се у онај мали собичак позади, где се толико пута склонио од насртљивог света, од разговора који трују и замарају, од породице и од својих рођених брига. [Андрић 1966: 261]

- ❖ Након што се провезао само на *задњем* котачу, човјечуљак се окренуо ногама увис, у вожњи је откачио *предњи* котач и одбацио га за кулису а затим је наставио пут на једном котачу вртећи педале рукама. [Булгаков 1985: 123]

Проехавшись на одном заднем колесе, человек перевернулся вверх ногами, ухитрился на ходу отвинтить переднее колесо и пустить его за кулисы, а

затем продолжал путь на одном колесе, вертя педали руками. [БУЛГАКОВ 1984: 62]

- ❖ черный жирный кот, который, войдя в уборную на задних лапах, совершенно непринужденно сел на диван [БУЛГАКОВ 1985: 63]
- ❖ Пас се подигао на стражње шапе, а предње је ставио на рамена својему господару тако да га је скоро срушио на под, и лизнуо његов образ. [БУЛГАКОВ 1985: 328]

Пес поднялся на задние лапы, а передние опустил на плечи своему хозяину, так что едва не повалил на пол, и лизнул его в щеку. [БУЛГАКОВ 1984: 167]

- ❖ Рюхин сконфузился до того, что не посмел поднять глаза на вежливого доктора. Но тот ничуть не обиделся, а привычным, ловким жестом снял очки, приподняв полу халата, спрятал их в задний карман брюк, а затем спросил у Ивана: [БУЛГАКОВ 1984: 34]

Али се тај није нимало увриједио, него је навиклим, спретним покретом скинуо наочале, подигао skut огртача, сакрио их у стражњи цеп хлача, а затим је упитао Ивана [БУЛГАКОВ 1984: 68]

- ❖ Црни се застор у позадини размакнуо и на позорницу је дошла млада љепотица у плесној хаљини... [БУЛГАКОВ 1985: 174]

Черный задний занавес раздвинулся, и на сцену вышла юная красавица в бальном платье [БУЛГАКОВ 1984: 88]

- ❖ Тада је пао предњи застор и сакрио све оне који су били на позорници. [БУЛГАКОВ 1985: 174]

Тут рухнул передний занавес и скрыл всех бывших на сцене. [БУЛГАКОВ 1984: 88]

- ❖ Сделав несколько петель, вся компания под тревожную дробь барабана из оркестра подкатилась к самому краю сцены, и зрители первых рядов ахнули и

откинулись, потому что публике показалось, что вся тройка со своими машинами грохнется в оркестр. [Булгаков 1984: 62]

- ❖ Након што је учинила неколико кругова, читава дружба довезла се, уз немирно добовање бубњева у оркестру, до самог руба сцене, а гледаоци у првим редовима узвикнули су и нагнули се унатраг јер се публици причинило да ће се цијела тројка са својим возилима стровалити у оркестар. [Булгаков 1985: 123]
- ❖ Всю дорогу, сидя на переднем сиденье, между ним и шофером, она молчала. [Симонов 1984: 4]
- ❖ Сейчас придет последний поезд, с которым он может сегодня приехать. [Симонов 1984: 29]
- ❖ По предварительным данным, сошли с рельсов *передние* колеса *первого* вагона. [Мария Табак. Поезд сошел с рельсов в метро Вашингтона, пострадавших нет // РИА Новости, 2010.02.12]
- ❖ Перераспределение усилия возможно не только между *передними* и *задними* колёсами, но и между левой и правой стороной автомобиля. [Николай Качурин. Крутящий момент истины (2002) // «Автопилот», 2002.02.15]
- ❖ Взаяся за вышедшие передние ноги теленка и со словами: «Раз, два, три», потянул теленка, при этом корова стала тужиться. [М. И. Сайтов. Островки // «Бельские Просторы», 2010]
- ❖ Зашел в первую в ряду палатку, штабную, проводит оперативное совещание с представителями всех служб. [Новая газета 1: 6]
- ❖ Пруга је ишла низ Дрину, оном стрмином испод Мејдана, усечена у брег, опасивала варош и спуштала се у равницу код *последњих* кућа, на обали Рзава. Ту је била станица. [Андрић 1966: 175]
- ❖ На извесном одстојању од *последњих* коња у овом необичном каравану, ишли су, раштркани и задихани, многи родитељи или рођаци ове деце, која се одводе заувек да у туђем свету буду обрезана, потурчена и да, заборавивши

своју веру, свој крај и своје порекло, проведу живот у јањичарским одама или у некој другој, вишој служби Царства. [Андрић 1966: 10]

- ❖ Он се ударио по кољену – једном, затим унакрст по другом – два, зграбио из руку крајњег свирача чинел и ударио је њиме по ступу. [Булгаков 1985: 278]

Он хлопнул себя по коленке раз, потом накрест по другой – два, вырвал из рук *крайнего* музыканта тарелку, ударил ею по колонне. [Булгаков 1984: 141]

- ❖ Мария Тимофеевна кивнула в сторону крайней слева квартиры. [РНК: Дарья Донцова. Микстура от косоглазия (2003)]

Специфичност придевског означавања у оквиру локализованости предњом, односно задњом страном локализатора јесте у томе што такви придеви, по правилу, истовремено значе опозицију неког дела целине у односу на централни део те целине, тако да се њима означавају локализације у којима локализатор није цео објекат, него је он централни или главни део објекта у односу на неки други његов део или неке његове делове (нпр. *Тај нас има црне пеге на предњим и задњим ногама*). Придеви у овоме нису усамљени, јер ту семантичку специфичност могу имати и просторни прилози, али и не морају (нпр. *Тај нас има црне пеге и напред и позади* или *Тај нас има црне пеге и спреда и позади* и *Он је седео напред, а она је седела позади*).

Предња и задња страна локализатора могу бити његова инхерентна својства (локализатори типа: човек, кућа, ауто), које неки локализатори је немају (локализатори типа: лопта, чаша, јаје). Код локализатора који немају инхерентну предњу и задњу страну, предњом страном се сматра она која је ближа говорном лицу као посматрачу, а задњом она која даља од њега. Ако локализатор има инхерентну предњу/задњу страну, а интерпретација допушта ослонац на критеријум посматрача као обавезног другог локализатора, искази постају двосмислени, нпр. *Туристи су се фотографисали испред аутобуса* може значити или '*... испред предње стране аутобуса*' или '*... испред бочне стране аутобуса окренуте посматрачу*' (Пипер 1977–1978).

Придеви *первый/први* означава почетни ентитет у неком реду који је најближи говорнику, а тај ред се завршава објектом који је на максималном растојању од говорника, било да је реч о хоризонталној фронталној, односно чеоној оси (као што је случај са овом групом придева), или је пак реч о вертикалној оси, на пример *последний этаж у живет на последнем этаже* у значењу 'на највишем спрату', или *последняя ступенька у стоял на последней ступеньке* која у зависности од тачке гледишта може да буде или највиша или најнижа, али максимално удаљена од говорника на вертикалној оси. Дакле, придев *последний/последњи* у просторној употреби има значење '*абсолютног краја/абсолютного конца*'.

Без обзира да ли је реч о хоризонталној или вертикалној оријентацији у простору ентитет означен као последњи је максимално удаљен од говорника, и перцепира се као јако мали:

Пример:

- ❖ Он перевертел все, до последней нитки и лоскутка, и, не доверяя себе, повторил осмотр раза три. Но не было ничего, кажется, никаких следов; только на том месте, где панталоны внизу осеклись и висели бахромой, на бахроне этой оставались густые следы запекшейся крови. [ДОСТОЕВСКИЙ 2008: 48 стр]

Испревртао све, сваку ситницу и крпицу, али није ни самому себи повјеровао, него до три пута обнављао прегледавање. Но чини се, нема ничега, нема никаквих трагова. Само доље на хлачама, гдје су се истрцале, те висе ресе, виде се на ресама јаки трагови стиснуте крви. [ДОСТОЈЕВСКИ 1983: 52]

- ❖ Николай Иванович, видный в луне до *последней* пугови на серой жилетке, до *последнего* волоска в светлой бородке клинышком, вдруг усмехнулся дикой усмешкой, поднялся со скамейки и, очевидно, не помня себя от смущения, вместо того, чтобы снять шляпу, махнул портфелем в сторону и ноги согнул, как будто собирался пуститься впрысядку. [БУЛГАКОВ 1984: 125]

Николај Иванович видљив на мјесечини до *последњег* дугмета на сивом прслуку, до *последње* власи у свијетлој клинастој бради, одједном се насмијешо дивљим осмијехом, подигао се с клупе, и очито изван себе од сметености умјесто да скине шешир макнуо је актовку у страну и сагнуо је ногу као да се спрема да чучне. [БУЛГАКОВ 1984: 246]

У оквиру опште хоризонталне локализованости имамо још и

1.1.1.2) **латералну локализованост**, нпр. *лево од улаза / десно од улаза*).

Могућности изражавања латералне локализованости и у руском и у српском језику су мање него када је реч о фронталној локализованости. Доказ за то је и чињеница да се латерално значење не може изразити ни предлогом⁵² ни префиксом, иначе једним од централних подсистема за изражавање просторних односа како у руском тако и у српском језику. Значење латералне локализованости имају прилози: у руском *лево, налево, улево, слева, десно, надесно, удесно* и *здесна*; у српском *лево, десно, улево, удесно, слева, сдесна, налево, надесно*.

У овом одељку анализираћемо следеће придеве: у руском *левый* и *правый*; у српском *леви* и *десни*. Поред поменутих придева овде ћемо укључити и придев *боковой / бочни* који има значење опште латералне локализованости. У систему прилога можемо га довести у везу са руским прилогом *сбоку*, док у српском бележимо празно место, односно немамо прилог којим бисмо то значење изразили већ се користи прилошки израз *са стране*, па тако имамо у руском *Мать села сбоку*, а у српском *Мајка је села са стране*.

Корпус је представљен делима руских писаца и преводима тих дела на српски језик, делима савремених српских писаца и њиховим преводима на руски језик, новинским чланцима и чланцима из стручне и научне литературе на

⁵² Празно место у предлошком систему компензују предлошки изрази *лево од / десно од, налево од / надесно од, слева од / здесна од*, нпр. *Десно од цркве је пошта*.

српском и руском језику, као и материјалом ексцерпираним из електронских корпуса руског и српског језика.

За разумевање ове еквивалентне опозиције битна нам је латерална (хоризонтална) оса, а оријентир ће упутити на локализацију објекта на леву/десну страну од локализатора. Када је реч о говорном лицу у одређивању леве и десне стране учествује анатомска грађа човека и стране се везују за положај леве и десне руке, иако у речничким дефиницијама имамо одређење према положају човековог срца.

Примери:

- ❖ Помимо диффузног токсическог зоба в *левой* доле имеется опухоль. [Улицкаја 2011: 47]

Поред дифузно токсичне гуше у *левом* режњу постоји тумор. [Улицка 2006: 85]

- ❖ *Левая* нога была короче, и к тому же на полтора номера меньше, чем *правая*, и истерзана многочисленными операциями. [Улицкаја 2011: 87]

Лева нога је била краћа, и уз то за број и по мања него *десна*, и деформисана многобројним операцијама. [Улицка 2006: 158]

- ❖ Делал он ей танкеточку на левую наращивал кожу – полтора сантиметра изнутри, полтора – на подметку. И супинатор ставил особый, под подошву. [Улицкаја 2011: 87]

Правио јој је ципелицу, на леву је додавао кожу – центиметар и по иунутра, центиметар и по споља. [Улицка 2006: 158]

- ❖ Этот Рашид был левшой, и поэтому первым грамотным ударом он сломал Шурику челюсть с *правой* стороны. [Улицкаја 2011: 135]

Тај Рашид је био левак и зато је првим добрим ударцем сломио Шурику вилицу с *десне* стране. [Улицка 2006: 239]

- ❖ Мария висела на его *правой* руке, левой он вяло отражал нападение. [УЛИЦКАЯ 2011: 154]

Марија је висила на његовој *десној* руци, левом је он упорно одбијао нападе. [УЛИЦКА 2006: 270]

- ❖ Пал Палыч застенчиво отправил мизинец левой ноги обратно в носок цвета хаки. [ЕРОФЕЕВ 2009: 6]

Пал Палич снебивљиво завуче мали прст леве ноге назад у чарапу каки боје. [ЕРОФЕЈЕВ 2001: 17]

- ❖ С Елового острова видны только два водопада: *средний* самый большой и величественно спокойный, падающий отвесно, и *правый*, если стать лицом к Выгозеру (ГЕОРГИЕВИЧ 2016: 38)

- ❖ *Левая* и *средняя* головы внимательно глядели на Сперо, а *правая* была задрана к небу. [РНК: Виктор Пелевин. Любовь к трем цукербринам (2014)]

- ❖ По правую и по левую сторону в темноте возникают ДНС и ГРС, напоминающие космодромы. (Новая газета, № 49, 2016, стр. 11)

- ❖ Перед перекрестком решил перестроиться из левого ряда в *средний* – *правый* от меня. [Хлыстун Виктор. БАНДИТ НА БОЛЬШОЙ ДОРОГЕ // Труд-7, 2006.04.19]

- ❖ У человека есть *правое* ухо, *левое* ухо, *среднее* ухо, внутреннее ухо... [Пятое ухо, или Пинок в 1000 ватт]

- ❖ Под *левым* глазом у него задергалась жилка, – умирать от ожогов солнца! (БУЛГАКОВ 1984:164)

Испод његова *лијевог* ока тргнула се жилица. [БУЛГАКОВ 1985::322]

- ❖ На *правом* берегу реки, непосредственно примыкая к мосту, сосредоточилось основное ядро города с площадью и торговыми рядами, расположенное частью на равнине, частью на отрогах гор. (АНДРИЧ 1985: 2)

На десној обали реке, почињући од самог моста, налази се главнина касабе, са чаршијом, делом у равници а делом на обронцима брегова.

- ❖ Ты что? Заснул, осел? – кричал Абидага, короткой кожаной плеткой настегивая голенище *правого* сапога. (Андрич 1985: 21)

Шта је? Теби се спава, јарамазе? — викао је Абидага, ударајући кожным кратким бичем по сари своје *десне* чизме. (Андрић 1966: 21)

Овај пример ће нам послужити као увод да размотримо однос просторних придева према другим средствима за изражавање локације у физичком простору (прилошким и предлошким адвербијалима). Иако ово разматрамо у одељку где анализирамо латералну локализованост размотрићемо и друга просторна значења.

Просторни придев у функцији атрибута у зависној позицији уз именицу у централној позицији чини јако фреквентан тип синтагми. Међутим, овај тип синтагми може, иако знатно ређе, бити замењен супстантивном синтагмом с месним прилогом у функцији атрибута у зависној позицији, од кога је најчешће творен одговарајући придев. И у том случају месни атрибут при одређењу положаја појма у централној позицији синтагме указује на а) просторну релацију према говорном лицу, односно према говорној ситуацији с једне стране, а са друге стране врши се б) просторна детерминација појма именованог у централној позицији тако што се тај појам ставља у просторну релацију према неком другом у контексту имплицитно или експлицитно израженом појму, односно ситуацији.

Примери:

1. *лева кућа // кућа слева*
2. *тамошњи риболов // риболов тамо*

И да на крају размотримо синтагме *правый/левый сапог*, односно у српском *лева/десна чизма* према *чизма слева/чизма здесна*

Овај пример представља илустрацију још једне ситуације на коју смо наишли истражујући међуоднос синтагми са месним придевом или прилогом у зависној позицији. Наиме, ради се о томе да се придев не може употребити уместо

прилога и када постоји могућност његове творбе од прилога, јер би та употреба изазвала промену значења синтагме.

Тако синтагма са прилозима *чизме лево* и *чизме десно* из горње реченице није синонимна са синтагмом *леве* и *десне чизме*, јер у првом случају са прилозима имамо просторно значење (*'чизме које се налазе с нечије леве и десне стране'*), а у другом пример придеви имају значење намене (*'чизме за леву и чизме за десну ногу'*).

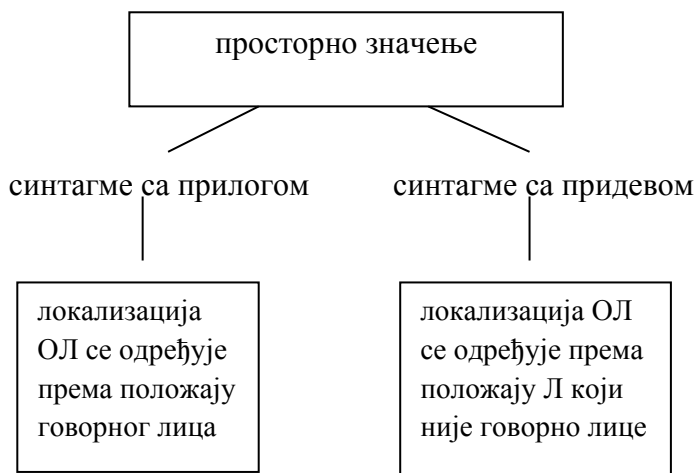
Такву ситуацију имамо и великом броју примера које смо ексерпирали.

Примери:

Синтагме *кућа доле* и *доња кућа*

Ове две синтагме повезује опште заједничко значење, а то је просторно значење, међутим оне се међусобно разликују и супротстављају једна другој у следећем сегменту значења: прилогом се положај куће одређује према положају говорног лица, док се придевом положај куће одређује према некој другој говорном лицу ближој кући.

Из истих семантичких разлога нису синонимне ни синтагме: онај доле и онај доњи; човек лево и леви човек; прелазак тамо и тамошњи прелазак; снимање вани и вањско снимање.

Придевом се не може заменити ни прилог са просторним значењем у синтагмама код којих је елидиран субјекатски генитив за који се тај прилог веже.

Пример: *наређење одозго* не може се заменити са *горње наређење*.

У неким синтагмама са показном заменицом у централној позицији уместо месног прилога могућа је употреба синонимних придева.

Пример: *онај тамо* и *онај тамошњи*

У овим синтагмама иако је формално могућа замена придева и прилога, употреба прилога је уобичајенија, јер се уз све заменице лакше вежу неконгруентни од конгруентних атрибута.

Поред овог односа придев – прилог, овде бисмо се још осврнули и на однос придев – предлошко-падежна конструкција.

Постоје примери код којих имамо генитивну конструкцију са предлогом *с(а)* и именицом *страна* (реч је о именичком фрагментизатору), уз коју као обавезни детерминатор долази придев, на пример: *чизме с леве стране* и *чизме с десне стране*; *обод с предње стране*; *ограда са задње стране* и сл. Ове конструкције означавају локацију према некој страни говорног лица или неког другог експлицираног појма. У овим синтагмама осим генитивне могућа је и употреба локативне конструкције са предлогом *на*, јер је генитивна конструкција са предлогом *са* и просторним значењем само аблативни опозитив локативне конструкције са предлогом *на*, на пример: *чизме с десне стране // чизме на десној страни // чизме које се налазе на десној страни*.

За конструкције овог типа као синонимне налазимо синтагме са прилогом просторног односа којима се означава нека страна говорног лица или неког другог експлицираног појма, на пример: *чизме с леве и чизме с десне стране // чизме слева и чизме здесна*; *обод с предње стране // обод спреда*; *ограда са задње стране // ограда позади* и сл.

Када је реч о деловима тела *Боли га лева нога* илуструје пример где за називе делова тела који нису парни или вишечлани референција је једнозначна,

чим се ови именски изрази употребе у исказу зна се коме припадају, али ако се такви називи односе на делове тела који су парни (нпр. ноге, очи) или вишечлани (нпр. прсти, зуби) за њихову референцијалну једнозначност није довољно указати у исказу коме припадају, него се ширим описом у облику додатне одредбе у именском изразу мора постићи референцијална једнозначност.

Поред опште хоризонталне локализованости у подсистему просторних придева опште деиксе можемо говорити и о 1.1.2) **посебној хоризонталној локализованости према странама света**, нпр. *Они су населили источне области*).

Овде имамо следеће придеве: у руском *северный, восотчный, западный, южный, северо-восточный, северозападный, юговосточный, югозападный*; у српском *источни, западни, северни, јужни, североисточни, југозападни, југоисточни и југозападни*.

Корпус је представљен делима руских писаца и преводима тих дела на српски језик, делима савремених српских писаца и њиховим преводима на руски језик, новинским чланцима и чланцима из стручне и научне литературе на српском и руском језику, као и материјалом ексцерпираним из електронских корпуса руског и српског језика.

Код ове групе придева оријентир је одређени тачком изван самог локализатора, овде је реч о странама света. Придев у улози оријентира стоји уз именицу и атрибушки је одређује.

Примери:

- ❖ Ветер уносит шар *в северном* направлении. [РНК: Владимир Лукашик, Елена Иванова. Сборник задач по физике. 7-9 кл. (2003)]
- ❖ Не порадовала и погода. Холодный северо-восточный ветер пронизывал до костей. Над Сарминским ущельем стояло зарево пожарища, от дыма — не

продохнуть. [Александр Антоненко. У каждого свой фарт (2003) // «Восточно-Сибирская правда» (Иркутск), 2003.06.14]

- ❖ - Да, капрал, будет сильная буря. Я хорошо знаю этот восточный *ветер*. Ночь на море будет очень беспокойная. [В. Г. Короленко. Мгновение (1900)]
- ❖ А поскольку мой дедушка до сих пор обрезает виноград в Западной Грузии и мне трудно выдавать его за князя, придётся мне получить мастера. [УЛИЦКАЯ 2011: 132]

А пошто мој деда и дан данас обрезаје винограде у Западној Грузији, па не могу да представљам као кнез, морам да постанем мајстор. [УЛИЦКА 2006: 234]

- ❖ Разговор о восточной Джамиле она решила не поднимать. [УЛИЦКАЯ 2011: 139]

Одлучила се да не покреће разговор о Џамили с истока. [УЛИЦКА 2006: 246]

- ❖ Его на восточных женщин тянет, – разъяснил Женя несложное построение. [УЛИЦКАЯ 2011: 157]

Њега очиглено привлаче источне жене, – објаснио је Жења просту ситуацију. [УЛИЦКА 2006: 275]

- ❖ Происходила Елизавета Ивановна из богатой купеческой семьи Мукосеевых, не столь известной, как фамилии Елисеевых, Филипповых или Морозовых, но вполне преуспевающей, известной по всем южным городам России. [УЛИЦКАЯ 2011: 9]

Јелисавета Ивановна је потицала из богате трговачке породицепозната по свим јужним градовима Русије. [УЛИЦКА 2006: 17]

- ❖ Северные реки сами по себе повернули вспять. [ЕРОФЕЕВ 2009: 6]

Северне реке саме од себе потекоше уназад. [ЈЕРОФЕЈЕВ 2001: 180]

- ❖ Николай Второй побежал трусцой в западную сторону. [ЕРОФЕЕВ 2009: 21]

- ❖ Велика сеоска општина Стражиште, на североисточној страни долине, најближа је касаби. [Андрић 1966: 78]

Крупная сельская община Стражиште в северо-восточной стороне долины ближе всего к городу. [Андрич 1985: 54]

- ❖ Изнад њих, целом југозападном половином тога амфитеатра, који се отвара погледу са капије, летњи облаци који непрестано мењају боју. [Андрић 1966: 73]

А над ними, заполняя собой юго-западный край небосклона, огромный амфитеатр которого так широко и вольно открывается с моста, громоздятся, причудливо меняя краски, летние облака. [Андрич 1985: 50]

Концепт *север* у свести носилаца језика повезује се са страном света или територијом која се налази/простире у одређеном правцу, при чему је карактеристично својство за север хладноћа, ово се у принципу и фиксира у речницима у дефиницијама дате именице.

У семантичкој структури ове именице можемо издвојити следећа значења: 1. 'сторона света', 'направление'; 2. 'территория', 'место', 'часть'; 3. 'местность'; 4. 'холодная местность'.

Придев *северни* је изведен од дате именице. Семантичке компоненте ове лексеме су: 1. Находящийся на севере, лежащий к северу от чего-либо. Северный полюс. Северное полушарие. Северное направление. // Дующий с севера (о ветре). Северный ветер. // Свойственный северу, характерный для севера (во 2 знач.). Северное лето. 2. прил. к Север. Северные народы (БТС 2000). СССР (1983) даје следећи опис просторног значења придева северни: 1. такой, который находится на севере, лежит к северу от чего-л., идет с севера: ~ сторона; направление; полушарие; половина; берег/побережье; граница; окраина; часть страны; порт; ветер; течение; стена; трибуна; группировка (войск).

Синтагматске везе нам омогућавају да издвојимо следеће значење: 'расположенный в данной стороне света' – 'признак по отношению к месту'.

Синтагмаме *северный полюс / полушарие / направление, берег / граница, окраина, порт, стена* и др. све могу бити дефинисане препозицијом 'находиться – на – севере'.

Разматрајући дата значења закључујемо да семантика односног придева са просторним значењем *северни* у синтагмама *северная сторона, северное направление, северное полушарие* садржи заједничку општу компоненту 'страна света', док у синтагмама *северный берег, северная граница, северная окраина/порт/часть страны* општа компонента је 'часть'. Осим тога елемент 'холодный' није обавезан у значењу придева *северни* у овим синтагмама, нпр., *северный берег* или *северная граница* чега-либо не значи обавезно и 'холодный берег / холодная граница'.

Интересантне су нам за анализу синтагме *северный ветер / северное течение*. У речницима налазимо да имају значење онај који 'идет с севера'. Те овде имамо изражено значење аблативности. За разлику од свих горе наведених синтагми и примера уз зачење односа '*отношение к месту / направлению*' додаје се и значење 'холодный'.

Слични односи се могу видети и када је реч о анализи осталих придева изведених од назива за стране света и то важи за оба језика: у руском *южный, восточный, западный*, као и *северовосточный, югозападный, юговосточный, северозападный*, у српском *североисточни, југозападни, северозападни и југоисточни*.

Сада ћемо размотрити два типа именских израза: с једне стране *Северни сусед Србије, Јужни пол*, а с друге *Први кошчија*

Ово су два референцијална изведена именска израза⁵³ која се разликују по томе што први илуструје ситуативно независну изведену референцијалност јер се референцијалност не мења ако дође до промене говорне ситуације, увек постоји или се подразумева неки референцијално непосредни елемент (у примеру *Јужни пол* подразумева се да се ради о *Јужном полу* планете Земље, а не неке друге планете), а други ситуативно зависну изведену референцијалност јер се оно што је

⁵³ О основним и изведеним референцијалним изразима видети у нпр. Пипер и др. 2005

описано именским изразом може односити на денотате који припадају различитим ситуацијама

Значење просторне локализованости према нивоу објекта локализације у односу на локализатор остварује се као значење:

1.2) **вертикалне локализованости** код које имамо разликовање с обзиром на то да ли је оријентир одређен 1.2.1) горњом страном локализатора (придев *горњи*) или

1.2.2) доњом страном локализатора (*доњи*)

Пример: Горњи слој изолације је пропао, а средњи и доњи слој није.

Овде ћемо размотрити следеће придеве: у руском *верхний, нижний*; у српском *горњи, доњи*, у анализу ћемо укључити и придев *средний/средњи*.

Корпус је представљен делима руских писаца и преводима тих дела на српски језик, делима савремених српских писаца и њиховим преводима на руски језик, новинским чланцима и чланцима из стручне и научне литературе на српском и руском језику, као и материјалом ексцерпираним из електронских корпуса руског и српског језика.

У анализи разматрамо само просторна значења, пренесена значења занемарујемо, јер би с обзиром на тежину и обим материја то могла да буде тема новог рада.

Главну улогу у одређивању просторног односа има вертикална оса. Вертикална димензија има примат у односу на остале димензије оријентације у простору, што показују Franklin и Tversky (1990) када се при лоцирању ентитета у тродимензиооналном простору најбрже одређују координате на вертикали: субјекти најбрже и најлакше памте предмет који су изнад/испод, затим оне који су испред/иза, а најсорије и уз највише грешака оне који су лево/десно. Вертикална оса је, због гравитације и равнотеже, константна и свеprisутна, а полове и фиксирани, геофугални, смер одређује јој човеков усправни ход. Услед тога вертикална оса је супериорна у односу на остале, осу посматрача и хоризонталну осу, које се заправо и дефинишу у односу на вертикалну. (RASULIĆ 2004: 43)

Придеви за означавање локализованости горњом или доњом страном локализатора (о чему смо писали у АДАМОВИЋ 2012) могу у зависности од лексичког састава синтаксичког модела у којем су употребљени значити позицију неког дела целине у односу на централни део те целине, тако да се њима ознавају локализације у којима локализатор није неки цео објекат, него је локализатор централни или главни део објекта у односу на неки други његов део или неке друге његове делове (нпр. *Горњи спратови ове зграде немају струју, а доњи спратови је имају*), аналогно придевима са значењем фронталне локализованости.

Ово семантичко својство могу имати и просторни прилози вертикалне локализације (нпр. *Горе немају струју, а доле је имају*), али то није обавезно (нпр. *Горе лети хеликоптер, Спасилац је још доле* и сл.).

Примери:

- ❖ И все же остается вопрос: как пистолет системы Марголина оказался на верхней полке шкафа священника РПЦ, а наркотики — в его холодильнике? (Новая газета 1: 12)
- ❖ На *верхнем* и *нижнем* краях пледа добавляйте половинки кружков между целыми. [РНК: Л. Романенко. Для тех, кто вяжет. Разноцветный плед // „Наука и жизнь”, 2008]
- ❖ В *верхних* слоях атмосферы появляется дополнительный источник энергии, вызывающий вертикальную неустойчивость воздушных масс, их смещение и нагрев. [РНК: Б. Лучков. Ураганы — вечная проблема? // „Наука и жизнь”, 2006]
- ❖ Она иде у дојну⁵⁴ махалу. [РНК: НП Шаул. 3, 146, РСАНУ]
- ❖ Ездят вне дорог, по тундре, на газушках, снимают полностью верхний плодородный слой, он сразу покрывается весь водой, по деревьям катят, по маленьким этим кедрушечкам. [НОВАЯ ГАЗЕТА 2: 10]
- ❖ Ољушти им (главицама црног лука) *горњу* љуску. [РСАНУ: Поп. К. 1, 27]
- ❖ Очемушај *горње* лишће са главица купуса.... [РСАНУ: Ускоци, Станић Мил.]

⁵⁴ Дијалекатски облици придева доњи: дојњи, долњи, дољни и дољњи. (РСАНУ)

- ❖ *Верхняя* кромка берега, там, где зеленая трава срезана белым меловым откосом, если смотреть на нее со стороны моря, выглядит как волнистая линия. [РНК: Алексей Кузнецов. Между Гринвичем и Куреневкой (2002)]

- ❖ По утрам в уголках глаз на *верхних* веках – маленькие мешочки, они чешутся и как бы суша кожу. [РНК: Красота, здоровье, отдых: Красота (форум) (2005)]

- ❖ Подводка для *верхних* век и белый карандаш для нижних – и вот уже глаза девушки кажутся нереально большими, глубокими. [РНК: Мария РЕМИЗОВА. 15-летняя Барби из Туркмении: Для местных жителей я выгляжу дико! // Комсомольская правда, 2014.07.17]

- ❖ По вечерам на носу, на *верхней* палубе, нестройным хором пели ехавшие в Европу американские студенты... Мимо Басаргина, сидевшего в шезлонге на *средней* палубе, медленно прошли двадцать католических монахинь... [СИМОНОВ 1984: 12]

- ❖ Медленно, основательно натянула сперва правый чулок, потом левый; надела крахмальную *нижнюю* юбку, а поверх нее *верхнюю* юбку, а потом – привычное черное платье; сняла со спинки стула широкий мужской пояс. [РНК: Марина Дяченко, Сергей Дяченко. Магам можно все (2001)]

- ❖ Иногда она сидела на корточках у *нижних* полок или стояла на стуле у *верхних* и тряпкой вытирала сотни пыльных корешков. (БУЛГАКОВ 1984: 75)

Понекад је чучала крај *најнижих* полица или стајала крај оних *виших* и крпом отирала стотине прашњавих хрптова. (БУЛГАКОВ 1985: 148–149)

- ❖ На тој ћелавој глави био је ријеткозубасти златни вијенац; на челу је била округла рана која је раздрла кожу и која је била намазана мелемом; упала, безуба уста с *доњом* хировитом усном. (БУЛГАКОВ 1985: 27)

На этой плешивой голове сидел редкозубый золотой венец; на лбу была круглая язва, разъедающая кожу и смазанная мазью; запавший беззубый рот с отвисшей *нижней* капризною губой. (БУЛГАКОВ 1984: 27)

- ❖ ...прокуратор је оштрим слухом уловио далеко доље, тамо гдје је камени зид дијелио *доње* терасе дворског врта од градског трга, дубоко мрмљање из којег би се покатакд винули слабашни, високи час уздаси, час крикови. (БУЛГАКОВ 1985: 32)

острым слухом уловил прокуратор далеко и внизу, там, где каменная стена отделяла нижние террасы дворцового сада от городской площади, низкое ворчание, над которым взмывали по временам слабенькие, тонкие не то стоны, не то крики. (БУЛГАКОВ 1984: 16)

- ❖ Финдиректор се очајнички осврнуо, повлачећи се к прозору који је гледао у врт, и у том прозору обливеном мјесечином угледао је приљубљено стаклу лице голе дјевојке и њезину голу руку што ју је пружила кроз *горњи* отвор настојећи да отвори *доњу* кваку. *Горња* је већ била отворена. (БУЛГАКОВ 1985: 165)

Финдиректор отчаянно оглянулся, отступая к окну, ведущему в сад, и в этом окне, заливаемом луною, увидел прильнувшее к стеклу лицо голой девицы и ее голую руку, просунувшуюся в форточку и старающуюся открыть *нижнюю* задвижку. Верхняя уже была открыта. (БУЛГАКОВ 1984: 84)

- ❖ Распојасавши се у спаваоници, Наташа је намазала кремом Николаја Ивановича и одрвењела од чуђења. Лице поштованог *доњег* станара смањило се у рило, а руке и ноге добиле су папке. (БУЛГАКОВ 1985: 257)

- ❖ Расшалившись в спальне, Наташа мазнула кремом Николая Ивановича и сама оторопела от удивления. Лицо почтенного *нижнего* жильца свело в пяточок, а руки и ноги оказались с копытцами. (БУЛГАКОВ 1984: 213–2014)

- ❖ Ах, не, не, – одговорила је Низа и хировито напрћила *доњу* усну (БУЛГАКОВ 1985: 331)

–Ах нет, нет, – ответила Низа и капризно выставила вперед *нижнюю* губу... (БУЛГАКОВ 1984: 169)

- ❖ Прогутавши трећу мандарину, Бехемот је гурнуо шапу у лијепу зграду од чоколадних плочица, извукао једну од *најдоњих*, због чега се, наравно, све срушило, и прогутао је заједно са златним омотом. (Булгаков 1985: 368)

Бегемот, проглотив третий мандарин, сунул лапу в хитрое сооружение из шоколадных плиток, выдернул одну *нижнюю*, отчего, конечно, все рухнуло, и проглотил ее вместе с золотой оберткой. (Булгаков 1984: 188)

- ❖ ...оно лежало в трёх последовательно снимавшихся футлярах, из которых *верхний* был неродной – шкатулка карельской берёзы безо всяких выкрутасов, с выпуклой крышкой, – зато два внутренние – подлинные японские,... (Улицкая 2011: 8)

...оно је лежало у три футроле које су стајале једна у другој, од којих горња није била оригинална... – зато су две унутрашње – оригиналне јапанске...(Улицка 2006: 15)

- ❖ Свет падает лишь на *верхнюю* половину пятен, не прикрытую пигментом, и это позволяет животному определить, где находится источник света. [Александр Зайцев. Загадки эволюции: Краткая история глаза // «Знание – сила», 2003]
- ❖ *Над верхней границей этого пятна виднелись какие-то буквы* (Огонёк, № 12, 1998)

Горњи део неког ентитета је онај најдаљи од других у односу на хоризонталну осу, обично је то површина земље.

Посебно ћемо размотрити синтагму у којој придев атрибутски одређује именицу типа пятно, којом се не означава појединачни објекат, већ се означава део његове површине (у МРАН дефиниција изгледа овако: ПЯТНО 1 'часть какой-л. поверхности, выделяющаяся по цвету, тону, освещению'; || 'запачканное чем-л. место на какой-л. поверхности'). Локализатор може том приликом да буде и у хоризонталном и у вертикалном положају. У зависности од тога верхняя граница пятна биће или граница вертикално оријентисаног објекта, која ће бити даље од

других у односу на земљину површину, или граница хоризонтално оријентисаног објекта најудаљенија од погледа посматрача. (ПОНОМАРЕВА 2007: 129)

Просторна класификација се врши узимајући у обзир вертикалну димензију. Означава се она граница, линија објекта/предмета која је најудаљенији од површине земље, односно најближа земљиној површини.

Придеви из ове групе могу да образују трочлану структуру: *верхний – средний – нижний*

Придеви могу да формирају синтагме са именицама које означавају делове одеће и обуће (одежда, платје, белје, сорочка) у којима имамо значење 'носимый поверх чего-либо – под чем-либо' (у примерима бр.) Ради се о одређеном кругу именица коју придев атрибутски одређује и где се мења карактер просторног значења јер се губи одређење по вертикали горе-доле. На основу примера закључујемо да придеви одређују одевне детаље којих је најмање два на човеку: верхняя и нижняя юбка.

Као што смо већ истакли просторни придеви опште деиксе обухватају базично значење посредне, тј. спољашње локализованости (оријентир није део локализатора) у оквиру кога имамо еквиполентну опозицију

1) просторне локализованости према нивоу објекта локализације у односу на локализатор и

2) просторне локализованости према квантитативном критеријуму.

Сада ћемо размотрити значења 2) просторне локализованости према квантитативном критеријуму која се остварују према:

2.1) броју, у оквиру овог критеријума релевантан је 2.1.1) број локализатора, подразумева се локализованост помоћу најмање два локализатора, или

2.1.2) број страна локализатора

Значење локализованости помоћу најмање два локализатора може да изрази придев *средний*⁵⁵/*средњи*, нпр. *Средњи слој изолације био је најбољи*.

Примери:

- ❖ И поставили очень скоро Марию к среднему станку, куда всегда самых лучших...[УЛИЦКАЯ 2011: 146]

И врло брзо су је поставили поред средње шипке, где су биле само најбоље. (УЛИЦКА 2006: 256)

Још бисмо поменули за руски језик и придев *промежуточный*

Примери:

- ❖ Сейчас линию батальона отделяет от противника промежуточная полога, шириной до пятнадцати километров.(РАН: Бек, Волоколам. Шоссе)
- ❖ *Промежуточные опоры электрической линии*. [РАН]
- ❖ За полгода был возведен огромный корпус, внутреннее пространство которого не имело ни одной *промежуточной* опоры. [РНК: Понемногу о многом // «Знание - сила», 2005]
- ❖ Восстановили *промежуточные* опоры, что находятся в русле реки, также были восстановлены конуса на берегу Софийской стороны, парапеты и вазоны. [РНК: Елена Тюшина, Надежда Вылегжанина. На главной переправе (2013.05.07) // «Новгородские ведомости», 2013]
- ❖ Вал состоит из двух частей с промежуточной опорой между ними. [РНК: Н. Юрьев. Чайка // „Техника – молодежи”, 1959]
- ❖ Во время такого совместного путешествия, на которое уходилчас, голубь постоянно держался над составом, никогда не садился и даже не отдыхал во время остановок поезда на промежуточных станциях, – когда пассажиры выходили на перрон иуказывали друг другу на удивительную птицу. [РНК: Сизокрылый проводник (2002) // „Аграрный журнал”, 2002.02.15]

⁵⁵ Придев середний у речницима носи статус маркираног, тј. народског израза.

- ❖ Но надају се да је са своја два пратиоца стигао на средњу станицу и да ће онде , са још оном двојицом коју је ту затекао , провести зиму да се у пролеће врате живи и здрави (КСЈ: Миланковић, Милутин. Кроз васиону и векове. Антологија српске књижевности)
- ❖ Пассажиры садились и вылезали на промежуточных станциях.

Значење 2 просторне локализованости према квантитативном критеријуму остварује се и према: 2.2) степену растојања између локализатора и објекта локализације.

У оквиру критеријума 2.2) степена растојања између локализатора и објекта локализације имамо 2.2.1) општу степеновану локализацију,

и 2.2.2 посебну степеновану локализацију (вертикална локализација).

(2.2.1) општа степенована локализација

У оквиру опште степеноване олокализације имамо следећу опозицију:

2.2.1.1) проксимална локализација / 2.2.1.2) дистална локализација

У овом одељку ћемо размотрити следеће придеве: у руском језику *близкий, ближний, далекий, недалекий, дальний, смежный, соседний* у српском *близак, обличњи, недалек, далек⁵⁶, суседни*. Сви ови придеви значе степен растојања између објекта локализације и локализатора.

Значење проксималне локализације може се изразити и са још два придева у руском *смежный, соседний*, а у српском *суседни*.

Реч је о хоризонталној локализованости са значењем проксималности/дисталности. У оквиру овог подсistema локализација се врши

⁵⁶ У српском језику срећемо још и облике *предалек, одаљен, удаљен, поудаљен, одалек, подалек*.

према подразумеваном локализатору (хоризонтална оса) и још једном локализатору (проксималност/дисталност).

Примери:

- ❖ С ближайшего столба доносилась хрипкая бессмысленная песенка. [БУЛГАКОВ 1984: 96]

С најближег ступа чула се промукла бесмислена пјесмица. [БУЛГАКОВ 1985: 190]

- ❖ К голосу курьера присоединились дальние голоса, хор начал разрастаться, и, наконец, песня загремела во всех углах филиала. [БУЛГАКОВ 1984: 102]

Гласу достављача придружили су се други гласови, збор је почео расти и на крају је пјесма загрмјела у свим кутевима филијале [БУЛГАКОВ 1985: 201]

- ❖ В ближайшей комнате N 6, где помещался счетно-проверочный отдел, особенно выделялась чья-то мощная с хрипотцой октава. Аккомпанировал хору усиливающийся треск телефонных аппаратов. [БУЛГАКОВ 1984: 102]

У најближој соби бр. 6, гдје се налазио рачунско-контролни одјел, особито се истицала нечија промукла октава [БУЛГАКОВ 1985: 201]

- ❖ План Берлиоза следует признать правильным: нужно было добежать до ближайшего телефона-автомата и сообщить в бюро иностранцев о том, что вот, мол, приезжий из-за границы консультант сидит на Патриарших прудах в состоянии явно ненормальном. [БУЛГАКОВ 1984: 43–44]

Морамо признати да је Берлиозов план био правилан: требало је дотрчати до најближе телефонске говорнице и јавити у уред за странце да ето, дошљак из иноземства, конзултант, сједи на Патријаршијским рибњацима у стању које је видљиво ненормално. [БУЛГАКОВ 1985: 43–44]

- ❖ Здорово, други! – после чего заглянул под ближайший столик и воскликнул тоскливо: – Нет, его здесь нет! (БУЛГАКОВ 1984: 32)

Здрaво, дружи! - након тога је погледао под најближи стол и тужно викнуо: - Не, њега ту нема! [БУЛГАКОВ 1985: 63]

- ❖ С соседнегo столбa донесе гoлос Дисмаса: [БУЛГАКОВ 1984: 97]

Са сусједног ступа допро је Дисмасов глас: (БУЛГАКОВ 1985: 191)

- ❖ Из соседней комнаты вылетела большая темная птица и тихонько задела крылом лысину буфетчика. [БУЛГАКОВ 1984: 111]

Из сусједне собе улетјела је велика тамна птица и лагано је крилом дирнула бифецијину главу. [БУЛГАКОВ 1985: 218]

- ❖ Обедаящий за соседним столиком беллетрист Петраков-Суховой с супругой, доедавшей свиной эскалоп, [БУЛГАКОВ 1984: 192]

Белетрист Петраков-Суховеј који је сједио са супругом крај сусједног стола и довршавао свињски котлет, [БУЛГАКОВ 1985: 374]

- ❖ Из-за ближней двери раздался громкий мужской голос: [УЛИЦКАЯ 2011: 93]

...иза оближњих се зачуо громки мушки глас. [УЛИЦКА 2006: 169]

- ❖ ...соседняя крыша с двумя омертвевшими трубами была единственной точкой покоя и опоры во всей движущейся и колышущейся картине. [УЛИЦКАЯ 2011: 154]

...суседни кров с два мртва димњака био је једина мирна тачка и ослонац целе те покретне слике која се таласала. [УЛИЦКА 2006: 269]

- ❖ при условии правильного лечения в дальнейшей жизни ей будут грозить лишь естественное старение и связанные с этим болезни. [УЛИЦКАЯ 2011: 104]

Уз правилно лечење, њен даљи живот ће угрожавати само природно старење и болести повезане са тим [УЛИЦКА 2006: 188]

Погледајмо најпре придеве *близкий* и *далекий* када је реч о реализацији њихових просторних значења, анализа осталих непросторних значења овог пара деиктичких просторних придева била је предмет анализе у дисертацији

Стевановић (2005). Специфичност свих значења и конструкција са овим придевима се састоји у томе да имају примарно просторно значење, а конкретно – означавају растојање између два објекта, и имају две валентности за та два објекта. Треба истаћи и то да за ова два придева, а и за неке друге, да су су тесној вези са прилозима који се употребљавају уз глаголе кретања или локације или у функцији предикатива.

Примери: Он живет далеко; Магазин от нас близко (а не *близкий); Мне до дома недалеко; Тут ехатъ недалеко [Кустова 2006: 324]

Управо због много чешће употребе прилога или предлога за означавање физичких растојања објеката (нпр., близко, далеко, вблизи, вдали, рядом, возле, около, у) ови се придеви знатно ређе употребљавају (нпр., путь далекий (= ехатъ далеко), дорога неблизкая, близкие взрывы, далекие раскаты грома).

Примери: уместо Живет в доме, близком к реке на руском је боље рећи Живет в доме около / возле / у реки; Живет недалеко от реки.

Треба рећи да постоје и придеви ближний, ближайший, дальний (нпр., Купил в ближнем магазине (а не *в близком магазине); Доставили в ближайшую больницу; В дальние деревни хлеб не доставляется (премда имамо *далекие страны*). Поред овога треба напоменути да у чистом просторном значењу није уобичајена употреба кратке форме придева (нпр. Мы уже близко к городу, но не *Мы близки к городу), док је у случају непросторних значења кратка форма јако карактеристична⁵⁷.

Да погледамо просторну конструкцију за придев близки: X близок к Y-у, где је X објекат локализације, а Y локализатор. ОЛ може да се налази на малом растојању од Л, али може и да буде у динамичком стању: нпр., *близкий поезд* (приближается).

Други члан ове бинарне опозиције близина/удаљеност је придев далеки. Они могу да формирају опозицију и по својству предельность/непредельность, где је близки предельное прилагательное, а далекий непредельное.

⁵⁷ Некада чак и једина могућа: Фед близок к отцу - *Фед близкий к отцу (у значењу односа међу људима)

Размотримо разлику у значењу у *близкий друг* и *далекий друг*

У првом случају искључено је просторно значење, а реализује се значење дорогой, родной человек, док у *далекий друг* имамо значење просторне удаљености далеко находящийся, далеко живущий

А сада да размотримо изуразе типа *далекие страны/звезды; далекий друг*. У њима се актуализује значење они који се налазе далеко од говорника. поред значења за ове лексеме су важна и њихова колокацијска својства, нпр. можемо рећи *далекие страны*, али не и *близкие страны* (ЯКОВЛЕВА 1994: 59).

Мада у корпусу руског језика налазимо два такве примера (један од њих искључујемо јер прирада средини 19. века):

- ❖ *Далекие и близкие страны* шлют своих послов-коробейников в Эльдorado-Одессу. [Леонид Утесов. „Спасибо, сердце!” (1982)]
- ❖ Судя по общему ходу дел, можно сказать с уверенностью, что будущий год должен быть весьма плодородным, и как *далекие*, так и *близкие* страны все равно наслаются благополучием. [РНК: В. Васильев. Выписки из дневника, веденного в Пекине (1848-1850) // „Русский вестник”, 1857]

Када је реч о односу придева и прилога са значењем дисталности у *Дорога далека* и *Дорога далеко*, код придева се удаљеност не може схватити као растојање, већ као иманентно својство објекта. Осим тога, како тврди Јаковљева (2004: 57) у *Дорога далека* у функцији предиката је глагол *является*, а о *Дорога далеко* глагол *находится*, односно имамо значење *’дорога находится недалеко отсюда’*.

Сви ови придеви формирају једну градуелну скалу: *ближайший/ ближний/ близкий* (у српском *најближи/ ближњи/ близак*), затим *недалекий* (у српском *недалеки*) и *далекий*, *дальний* (у српском *далеки*)

Блиски и далеки објекти могу да се налазе и на вертикалној и на хоризонталној оси. У српском језику имамо изражавање близине на вертикалној оси, нпр. *далекое небо, близкое солнце; далекий поселок*; у српском *далеко небо, блиско сунце, далеко село*, блиске звезде.

Примери:

- ❖ Я задрал свои боевые очки в далекое небо. [Виктор Пелевин. S.N.U.F.F (2011)]
- ❖ Близкое солнце развеяло тьму на море, и неожиданно Эмуль увидела пароход, идущий к берегу. [Юрий Рытхэу. Сегодня в моде пиликены (1970-1977)]
- ❖ Но если раньше в каждое село раз в неделю летал вертолет, то сейчас инспектора могут попасть в далекий поселок лишь на вездеходе. [Валерий Писигин. Письма с Чукотки // «Октябрь», 2001]
- ❖ Зато запомнились на всю жизнь яркие крупные и близкие звезды над ночным хребтом, лунное мерцание соседних ледников, пронзительно-голубые краски мечетей и медресе, недолгое ощущение счастья, когда поднимаешься на недоступную, казалось бы, вершину, и приятный холодок штатива на обожженном солнцем плече. [Александр Городницкий. «И жить еще надежде» (2001)]

Чињеница да просторни придеви (као и прилози) са значењем опште или вертикалне дистанце значе степен растојања између објекта локализације и локализатора, омогућава тим прилозима и придевима да, по правилу, имају облике компаратива и суперлатива (нпр. близак – ближи – најближи; далек – даљи – најдаљи), што други просторни изрази немају, а немају га ни сви просторни придеви (а ни сви прилози) за степеновање просторног растојања (нпр. оближњи, удаљен, периферни).

Размотрићемо и придев *дальний* у синтагми *дальние села* са значењем велике удаљености у односу на неку референтну тачку, али не и обавезно значење 'в глубинные страны'.

Синтагма *дальний звук* има адлативно значење 'звук издалека'

Овде ћемо навести и напомену Ивић (2002) у вези са придевом оближњи и чињеницом да се каже *оближња зграда*, али не и *оближњи човек*.

За тумачење је битан семантички критеријум ефемерно/постојано за исказивање локализације датим придевом, те се може закључити да поред датог критеријума као основног, ту, допунски, функционишу и неки други критеријуми

(1) спољашњи простор/унутрашњи простор (нпр. *Путоказ је причврстио на оближње дрво*, али не и *Слику је окачио на оближњи зид спаваће собе*),

(2) величина локализатора, било да је употреба *оближњи* блокирана због сувише малог локализатора (нпр. *Ударио је у оближње дрво*, али не и **Спотакао се о оближњи корен/каменчић*), било због сувише великог локализатора (нпр. *Отишао је на оближње језеро*, али не и *Отишао је на оближње море*),

(3) степен растојања између агенса и локализатора (*Путоказ је причврстио на оближње дрво*, али *Путоказ је причврстио на оближње дрво под којим је седео*), при чему може бити релевантно да ли се има у виду близина агенсу или близина говорном лицу (посматрачу).

Придеви *одалек*, *одаљи*, *подалек*, *подаљи*⁵⁸ ублажавају значење основног придева *далек*. У РСКЈ облик (п)одаљи компаративни облик од придева (п)одалек (реченице са придевима одаљи дате су као примери за облик одалекодалек), док се у РСАНУ и РМС овакви случајеви обрађују као посебне лексеме, што је у складу са препоруком коју Стијовић даје на крају свог истраживања о придевима са префиксима о- и по- (СТИЈОВИЋ 1996).

Рангирање ових придева по степену ублажености особине од најмањег ка највећем било би: (п)одаљи → (п)одалек → *далек*

Примери:

- ❖ Дођоше духови у одалеку улицу доњег града (Шен. А. 5, 220).⁵⁹
- ❖ Они који су из одаљих махала, остају ту, па преноће (И., 32)

⁵⁸ О облицима са префиксом о- и по- може се истовремено говорити, јер су ови префикси у својој општијој функцији синоними (имају улогу семантичког ублажавања придева, које Ирена Грицкат назива атенуацијом (ГРИЦКАТ 1995)

⁵⁹ Скраћенице употребљених извора разрешене су у 1. и 8. књизи РСАНУ

У РСКЈ налазимо и интересантан пример супстантивизиране употребе придева подаљи: Подаљи метнули длане на уши нека боље чују. (Шим)⁶⁰

Придев *предалек* – изражава прекомерен степен раздаљине, али је она схваћена као претерана и самим тим као негативна.

Чињеница да просторни придеви са значењем опште дистанце значе степен растојања између објекта локализације и локализатора, омогућава тим придевима да имају облике компаратива и суперлатива (дале – даљи – најдаљи; близак – ближи – најближи), поред њих ту могућност имају и одговарајући прилози, док други просторни изрази немају, а немају га ни сви просторни прилози и придеви за степеновање просторног растојања (нпр. оближњи, удаљен, периферан)

И у руском и у српском језику облици изражавања просторне проксималности су разноврснији него облици којима се изражава просторне дисталност, што је можда, језичка универзалија, будући да су когнитивне активности човека (укључујући и просторну локализацију) више усмерене на оно чиме је у свакодневном животу непосредно окружен него на удаљене објекте и догађаје.

Значење проксималне локализације може се изразити и са још два придева у руском *смежний, соседний*, а у српском *суседни*.

Примери:

- ❖ Шурик подумал, что судьба у него такая. В его комнате спала Мария. Бабушкина, где ему было постелено, была смежная с комнатой Веруси. (Улицкая 2011: 149)
- ❖ Когда Раскольников вышел, он постоял, подумал, сходил на цыпочках в свою комнату, смежную с пустою комнатой, достал стул и неслышно перенес его к самым дверям, ведущим в комнату Сони. (Достоевский 2008: 176)

⁶⁰ Скраћенице употребљених извора разрешене су у 1. књизи РСКЈ

Кад је Раскољњиков отишао, постоји он још мало размисли, оде на прстима у своју собу, до те празне собе, узме столицу и однесе је тихо до оних врата, што воде у Соњину собу (ДОСТОЈЕВСКИ 1983: 194)

- ❖ I to ne samo ovdašnja raja nego i ona iz tri susedna kadiluka. (Андрић 1966: 16)

И не только местная райя, но и райя трех соседних уездов. (Андрич 1985: 13)

Поред опште степеноване локализације систем просторних придева опште деиксе може да изрази и значење 2.2.2 посебне степеноване локализације (ради се о вертикалној локализацији).

У оквиру вертикалне локализације имамо опозицију 2.2.2.1) растојање од горње стране локализатора / 2.2.2.2) растојање од доње стране локализатора.

У овом одељку размотрићемо следеће придеве: *высокий, низкий, глубокий, неглубокий, мелкий*; а у српском *висок, низак, дубок, плитак*. Примећујемо већ приликом набрајања придева који могу да означе општу степену локализацију да према руском *неглубокий* у српском имамо празно место, тј. лауну. Када се размотрени придеви упореде са другим просторним изразима којима са значењем вертикалне локализованости са значењем проксималности или дисталности, на првом месту са прилозима у руском *низко/високо, глубоко/неглубоко/мелко*; у српском са *ниско/високо и плитко/дубок* (обрађени у Меденица 2014: 202–220) можемо да констатујемо да придеви изражавају пре свега квалификацију у вези са локализацијом, а не саму локализацију, што показује податак да долазе у одговору на питање *какав?*

Немаркирани члан у опозицији *дубок – плитак*, јесте дубок, а маркирани је плитак, показатељ немаркираности се огледа у томе што однос *дубок – плитак* називамо *дубином*, а не *плиткоћом*.

Вертикална димензија има примат у односу на остале димензије оријентације у простору, што показују Franklin и Tversky (1990) када се при лоцирању ентитета у тродимензиооналном простору најбрже одређују координате на вертикали:

субјекти најбрже и најлакше памте предмет који су изнад/испод, затим оне који су испред/иза, а најсорије и уз највише грешака оне који су лево/десно. Вертикална оса је, због гравитације и равнотеже, константна и свеprisутна, а полове и фиксирани, геофугални, смер одређује јој човеков усправни ход. Услед тога вертикална оса је супериорна у односу на остале, осу посматрача и хоризонталну осу, које се заправо и дефинишу у односу на вертикалну. (Rasulić 2004: 43)

За придеве вертикалне димензије висок и низак релевантна су четири референтна оквира: геометријски, канонички, гравитациони и контекстуални, које детаљно разматра Расулић (2004) у енглеском језику у поређењу са српским.

Геометријски – подразумева условљеност употребе лексема вертикалности геометријским, перцептивним својствима ентитета. Овде се подразумева и постојање хоризонталне референтне равни или линије. Вертикална димензија може бити (1) проминентно перцептивно својство различитих ентитета (човек, бандера, торањ) или (2) перцептивно релевантна (кућа, ограда, зид).

Оквир каноничке референције – подразумева условљеност употребе лексема вертикалности перцептивним и функционалним својствима ентитета у каноничком положају, где се осе изводе из гравитационих оса при замишљеној нормалној оријентацији ентитета. Човек остаје висок, тј. не постаје дугачак, када лежи, врх флаше остаје врх и када је флаша окренута наопако или оборна.

Гравитациони оквир – подразумева да употреба придева вертикалне димензије одговара постојећој оријентацији ентитета у простору, без обзира на каноничку оријентацију. Ако се флаша окрене наопако, па се кутија шибица стави на врх флаше, ради се заправо о каноничком дну.

Контекстуални оквир – подразумева да употреба придева вертикалне димензије одговара оријентацији ентитета коме припада ентитет чија је просторна диспозиција енкодирана. Често овде има утицај и каноничка оријентација ентитета коме припадају ентитети на које се придев односи. Врх и дно етикете на флаши одређују се према каноничкој оријентацији флаше, чак иако је на етикети представљен човек који дуби на глави.

Код димензионих придева (параметрические прилагательные) *высокий/висок* – *низкий/низак*, како закључује на материјалу енглеског и спског језика Расулић, статус централног прототипа имају она просторна значења која имплицирају вертикално простирање у степену већем или мањем од норме (*висока/ниска зграда, вода*), а другом прототипичном просторном значењу које имају ови димензиони придеви имплицира се положај ентитета на вертикалном растојању од хоризонталне референтне равни које је веће или мање од норме (*висок/низак спрат, ниво воде*). На просторна значења посматраних лексема надовезују се апстрактна значења путем оријентационих појмовних метафора. (RASULIĆ 2004: 320–321)

Примери:

- ❖ Устроив запруду в русле мелкого ручья, они обеспечили себе вольготный и достаточно широкий водоем, с бережком, одетым в сплошной пояс тростников, камышей и рогозов. [Дмитрий Иванов. Жил-был бобр (2004) // «Вокруг света», 2004.06.15

Вцепившись в самую высокую ветку дерева, железный человек крепко-накрепко привязал один конец веревочной лестницы к дереву, а другой сбросил друзьям.[Валентин Постников. Приключения Карандаша и Самоделкина на «Дрындолете» (1997)]
- ❖ Третий этаж сталинского дома, коридор, по которому можно ездить на велосипеде, высокие потолки и все остальное тоже очень шикарное. [Марина Зосимкина. Ты проснешься. Книга первая (2015)]
- ❖ Если вы живете в хоромах с высокими потолками, следует сделать на это поправку. [Алексей Савин. Отречемся от внешнего мира. Как выбирать оконный кондиционер (2001) // «Известия», 2001.07.19
- ❖ На глубоких реках, на крутых горных склонах приходилось удваивать количество быков втаскивать фургоны по очереди.[Александр Алексеев. Караваны дикого Запада // «Наука и жизнь», 2009]

❖ Приготовленный им запас сучьев быстро таял, а находить сучья под глубоким снегом было затруднительно. [Евгений Водолазкин. Лавр (2012)]

❖ Её фамилия удивительно подходила к её внешности – красивому грубому лицу под русой чёлкой, закрывающей низкий лоб, к дельфиньему обтекаемому туловищу и плотным ровным ногам с широкими лодыжками. [Улицкая 2011: 25]

То презиме је зачуђујуће одговарало њеној спољашности – лепом грубом лицу испод смеђих шишки које су покривале ниско чело, телу као у делфина, и чврстим равним ногама са широким чланцима. [Улицка 2006: 47]

❖ волосы, которые он помнит густыми, – как она расчёсывала их после мытья и сушила, присев на низкую скамеечку возле батареи. [Улицкая 2011: 47]

Коса коју је запамтио када је била густа, - како се чешља после прања и суши седећи на столицичи поред радијатора. [Улицка 2006: 86]

❖ Из всех окошек работало только одно, и единственная посетительница, высокая тощая спина с длинными волосами, ругалась с местной работницей. [Улицкая 2011: 93]

од свих шалтера радио је само један, и једна посетитељка, висока, мршавих леђа, с дугом косом, свађала се са шалтерском службеницом. [Улицка 2006: 168]

❖ Вскоре после переезда, уже здесь, на Новолесной, в её мелком рукаве, сбегавшем к откосу железнодорожной ветки, соединявшей Белорусскую и Рижскую железную дорогу [Улицкая 2011: 111]

Ускоро после пресељења, већ овде, у Новолесној, у њеном малом рукавцу који је води према скретању пруге која је спајала Белоруску и Ришку железничку пругу...бака је први пут испричала свом петнаестогодишњем унуку само срце легенде [Улицка 2006: 15]

Примери лексичке (не)спојивости са датим придевима: *глубокая посудина* (миска, тарелка), али не и **глубокая рюмка* (кови, ложка), док је допустиво *глубокие корни* (недра, дно), али не *глубокий якорь*

Глубокая шляпа је правилно само ако у контексту имамо ситуацију да је шешир окренут и више није аксесуар већ служи за скупљање милостиње

Имамо *высокие ветки*, али не **высокие плоды*

Придев *висок* може се односити не просто само на објекте којима је доминантна вертикална оса, већ се односи на објекте са фиксираним положајем у простору па тако ни *звезды*, ни *палка*, ни *лыжи*, ни *стрелка* не могу чинити синтагме са овим придевом. Не можемо имати ни високи *лыжи* ни у случају да су постављене у вертикални положај

Высокая ветка – овде придев указује на одаљеност објекта локализације од површине земље, тако имамо и високо место, *самая высокая ступенька лестницы*, али не и **высокие цветы* (при могућем *цветы на высоких стеблях*)

Могуће су и синтагме *высокие потолки*, *свод*, *купол*, *небо*, *высокие звезды* и *высокие облака* (већином у поетском стилу изражавања), али не и *высокие планеты*, *высокая луна*, *высокий Сириус*

Када је реч о синтагмама *глубокая река*, *глубокая коробка* наспрам немогућег *глубокий мешок*, јер нема постојану форму, главни локализатор је вертикална оса, али придев *глубокий* може да се сретне и у синтагмама *глубокая пещера*, *глубокая нора* где имамо доминантну хоризонталну линију. Овде ћемо истаћи и једну разлику између придева *глубокий* и одговарајућег прилога *глубоко* – имамо *глубоко в горах*, али не и **глубокие горы*, **глубокий лес*

Он опустился в мягкое глубокое кресло, али не и **глубокий стул и табуретка*

Глубокая вода / *глубокий снег* / *глубокий песок* / *глубокая грязь* описују слој на површини земље, те је отуда немогуће *глубокий дождь* (дождь не образује слој)

Глубокие корни означава положај објекта на великој дубини под земљом или водом

Постоји и још један придев у руском језику који означава на далеки положаји објекта локализације а то је придев *глубинный* у синтаagmaма типа: *глубинные течения, глубинные породы земной коры*. Наводими и овај придев јер он може да попуни празно место придева *глубокий* у синтаagmaма с а значењем локалције далеко у дубини земље, далеко од центра у синтаagmaма типа *глубинные села / районы / территории*

Синтаagmaма *глубокий стол, глубокая пропасть, глубокая миска* означавају садржатеље у које се много извесног садржаја може сместити.

Када је реч о односу придева *высокий* и *глубокий* у синтаagmaма *глубокие тарелки* и *высокие стаканы/бокалы*. У првом примеру имамо посуду одакле се храна кашиком узима, а у другом случају чашу држимо у руци када пијемо и није нам релевантна унутрашњост.

❖ Днем, при високом солнце, вернулся Мэбэт и тоже спрашивал о сыне.[Александр Григоренко. Мэбэт // «Новый мир», 2011]

У датом примеру придев *высокий* означава положај Сунца у односу на површину земље.

За разлику од просторних прилога високо, ниско, дубоко, плитко, придеви са одговарајућим значењем (висок, низак, дубок, плитак), изражавају пре свега квалификацију у вези са локализацијом, а не саму локализацију, што показује податак да долазе у одговору на питање какав?

Наведени у раду придеви са дисталним и проксималним значењем разликују се од других разматраних у раду придева по томе што имају могућност поређења. Па тако имамо *висок, виши – највиши, низак – нижи – најнижи, дубок – дубљи – најдубљи, плитак – плићи – најплићи* у српском језику; а *высокий – выше – самый високий, высочайший, выше всех, низкий – ниже – самый низкий, нижайший, ниже всех, глубокий – глубже – самый глубокий, глубочайший, глубже всех, мелкий – мельче – самый мелкий, мельчайший, мельче всех* у руском језику.

Сада да погледамо однос *высокий – невысокий – низкий / висок – невисок – низак*

Невысокий и *низкий* за опис референата који су изнад/испод просечног човековог раста, односно да је онај који је описан са низак мањи од оног означеног са невисок, невисок може значити и средњу величину.

У корпусу РНК налазимо потврду овога: Домна Платоновна расту *невысокого*, и даже очень *невысокого*, а скорее совсем *низенькая*, но всем она показывается человеком крупным.

Ако је објекат А одређен као нижи од објекта Б, то не значи одмах да су ова објекта (нпр. куће) ниске: обе могу бити високе, или једна од њих висока, или обе могу бити ниске.

Невысокий узима од придева високий оријентацију по антропоморфној вертикали, док је *низкий* оријентисан на вертикалу у широком сислу

Размотримо још и природу ентитета које ови придеви просторно квалификују.

Истовремено постојање двоструких референтних тачака (оријентира и стандарда) просторне придеве чини сложенијим него што на први поглед изгледа. Негирање једног члана оваквог пара не подразумева нужно и потврђивање другог члана, већ може једноставно значити приближавање норми. Ако неко *није висок*, то не мора да значи да је *низак*, већ да је *средњег раста*. Сама норма је релативна и зависи од тога шта се мери. Вредност норми која се везује за придев прецизније се одређује тек у споју са значењем ентитета на који се придев односи. *Високо дете* није исте величине као *висок човек*, а *ниска планина* вишеструко премашује висину *високог човека*.

Вертикална оријентација подразумева хоризонталну референтну раван, а то је тле или под или одговарајућа хоризонтална подлога на којој ентитет стоји. Сегмент вертикалне димензије коју ентитет заузима у простору мери се у односу на хоризонталну основу и просечну, типичну, очекивану вредност, тако да може бити већи или мањи од норми.

Висок подразумева вертикално простирање ентитета веће од норме, а низак подразумева вертикално простирање ентитета мање од норме. Оба придева се могу односити на практично све ентитете за које је висина релевантно својство.

Пр. Живот у *високим зградама* подразумева зависност од лифта. Ради се о вертикалном простирању у случају када су све три димензије перцептивно изражене

....подићи цркву са највишим звоником на Балкану... ради се о томе да вертикална димензија вишеструко премашује остале и ентитет се управо на основу своје висине истиче у односу на околину.

Вертикално простирање мање од норме изражава се придевом низак у *У низу ниских кућа једна одмах пада у очи*.

Изађеш из куће а пред тобом *планина, висока и моћна*, овде је реч о деловима пејзажа са вертикалним простирањем, тродимензионални простор вертикалне оријентације, али представа о стремљену у висину потиснута је представом о општој величини

Зидови су били високи, капије ниске овде је реч о серији ентитета (зидови, капије, ограда, врата код којих се из одређеног угла види само једна страна, ентитети код којих је димензија дебљине занемарљива у односу на остале две, те се могу свести на две димензије, могу стајати самостално у односу на околину или могу бити саставни део неког већег ентитета спрам кога се издвајају својим изгледом и функцијом).

Ту су и три *високе барске столице*, свака различите боје. Ради се о ентитетима који стоје усправно (делови намештаја, возила итд.) код којих је вертикална димензија изражена у већој или мањој мери у односу на остале представнике исте класе.

На столу су чекале *високе шампањске чаше* овде се придевом наглашава обликаентитета за које висина сама по себи није карактеристично својство. Овде је искључено профилисање вертикалног простирања мањег од норме, јер је сврха концептуализације управо обрнута.

У Купите *сандале са високом штиклом* и Тапка марамцом зној са *ниског чела* ради се о ентитетима који припадају неком већем ентитету и код којих је вертикална димензија изразитија или мање изразита него код осталих представника исте класе (*чело, потпетице*). Овде је битан и контекстуални референтни оквир: тако *високе штиклее* остају високе и када су ципеле преврнуте, тј. када је нарушена геофизичка и каноничка вертикалност.

У *низак ходник* реч је о затвореном, тродимензионалном простору који може бити и шупаљ, празан и у који човек може ући, вертикално простирање ентитета се посматра из његове унутрашњости (*дворана, ходник, вагон, кабина*)

Ентитети које карактерише покривање одређеног дела простора или постојање стварне или замишљене горње површине као што су *вода, снег, трава* референтни ниво је дно или тле, тако да представља саставни део материје, висина се одређује у односу на неку спољну меру (најчешће је човек или његова активност), нпр. *снег висок изнад колена*. Због природе саме материје у зависности од тачке гледишта или интеракције као што смо видели могућа је употреба пара висок/дубок, нпр. Снег је дубок до појаса.

Још једно значење које бележимо код деиктичких просторних придева је значење 3) опште екстралокализованости.

Ово значење обично изражавају придеви *внешний, наружный* у руском; *спољашњи* у српском (нпр. *спољашња температура расте*)

Примери:

По тщательном осмотре, на нем не нашлось никаких признаков ни внутренней, ни наружной раны. [РАН: В. Одоев. Русск. ночи.]

- ❖ За фасадом большого города, в недрах "убитых" коммунальных квартир, с гнилым серпантином наружной электропроводки, "жучками", крючками, затворами, синюшными стенами, битыми стеклами, разохшимися подоконниками, оторванными дверными ручками, тазами, затхлостью, там,

где улица начинается с коридора, трубы слезятся, в уборных дворовый холод и голая лампочка, расселена Русь [ЕРОФЕЕВ 2009: 78]

Иза фасаде великог града, у „недрима“ ликвидираних заједничких станова, с иструлелим кабловима спољашње електричне инсталације...тамо где улица почиње од ходника, расењена је Русија [ЈЕРОФЕЈЕВ 2011: 117]

- ❖ Еще помню черный силуэт на пороге наружной двери и белый сверток. [БУЛГАКОВ 1984: 79]

Још се сјећам црне силуете на прагу вањских врата и бијелог замотка. [БУЛГАКОВ 1985: 155]

- ❖ Ловко извиваясь среди прохожих, гражданин открыл наружную дверь магазина. [БУЛГАКОВ 1984: 187]

- ❖ Спретно вијугајући између пролазника, грађанин је отворио вањска врата дућана [БУЛГАКОВ 1985: 365]

- ❖ Теперь ей становилось ясно, что люди превратили *наружные* павильоны Павелецкой в перевалочный пункт, куда стаскивали все добро из окрестностей, пока более сильные создания не вытеснили их отсюда. [ГЛУХОВСКИЙ 2009: 100]

- ❖ Таким образом, в его распоряжении было максимум два дня на то, чтобы придумать предлог, под которым можно было бы пройти через *внешние* кордоны на Рижской, которые были еще более подозрительны и придирчивы, чем внешние, северные, патрули ВДНХ [ГЛУХОВСКИЙ 2011: 43]

- ❖ Внешняя поверхность его была почти неподвижна, а вот в глубине, где темнаясинева переходила в непроглядную тьму, угадывалось бешеноевращение. [РНК: Сергей Лукьяненко. Ночной дозор (1998)]

- ❖ Наружная поверхность «пирога» покрыта прочным лаком на основе поливинилиденфторида (ПВДФ). [РНК: Бюро научно-технической информации // «Наука и жизнь», 2008]

- ❖ Отмывается (пусть и не за один раз) даже наружная поверхность тефалевской сковородки. [РНК: Мария Маганова. А посуду Пушкин будет мыть? (2004) // «Homes & Gardens», 2004.03.02]
- ❖ Поезда, вся внешняя поверхность которых используется как рекламный носитель, должны пополнить небилетные доходы столичной подземки. Московская подземка планирует увеличить свои небилетные доходы. [Светлана Башарова, Анна Семенова. Метро хочет зарабатывать на брендированных вагонах // Известия, 2014.02.07]
- ❖ Перед употреблением у кочанчиков отрезают корни, перистые листья с черешками, удаляют наружный слой листьев или снимают тонкую кожицу. [РНК: И. Сокольский. Сельдерей и фенхель // «Наука и жизнь», 2006]
- ❖ Поторапливаясь, свернул шкурку и сунул в тот же наружный карман рюкзака, где уже лежала одна. [РНК: Виктор Ремизов. Воля вольная // «Новый мир», 2013]
- ❖
- ❖ Не кладите ценные вещи в задний карман брюк или наружный карман куртки. [РНК: Корчмарек Наталья. Большие милицейские чины попались на покровительстве воров-карманников // Труд-7, 2010.03.17]
- ❖ Никаком вору не придет в голову, что можно сунуть тысячу рублей прямо во внешний карман куртки. [РНК: Дина Сабитова. Где нет зимы (2011)]

Ова два придева могу се довести у опозицију са придевом *внутренний*, тако да имамо парове: *внутренний – внешний* и *внутренний – наружный*.

Примери: *внутренняя поверхность – внешняя поверхность – наружная поверхность*; *внутренний слой – внешний слой – наружный слой*, *внутренний карман – наружный карман*.

Између придева имамо разлику у значењу: *внешний* – 'находящийся за пределами чего-либо', а *наружный* – 'обращенный наружу',

У ову групу можемо укључити и придев *параллельный / паралелан*.

Примери:

- ❖ Параллельный путь по Дону, предпочтенный генуэзцами, стал дублером и преемником днепровского, указав на Москву как на новый Киев. [РНК: Рустам Рахматуллин. Имя Русь // «Новый Мир», 2009]
- ❖ Источник в «Газпроме» уточнил Reuters, что экспорт российского газа в Европу не был сокращен, поскольку «существует параллельный газопровод». [РНК: Сергей Канашевич, при участии Георгия Перемитина и Александра Ратникова. Газовый теракт на Украине // РБК Дейли, 2014.06.18]
- ❖ Скалы с обеих сторон [ущелья] стоят параллельными стенами.[РАН]

Импликације за даља истраживања

У најопштијем погледу, досадашња проучавања семантичке категорије простора односила су се на важније аспекте те категорије – или у једном језику, или у светлу упоредних истраживања или су имала теоријске и општелингвистичке циљеве. При томе се у когнитивнолингвистичким и теоријски сродним истраживањима тежиште пажње видљиво ставља не толико на саму категорију простора, колико на начине транспоновања просторних критеријума у непросторне сфере, првенствено коришћењем механизма метафоре и метонимије, тако на пример у домену времена догађаји и стања представљају тему, време постаје референцијални објекат, а тренутак у коме се одвија догађај игра улогу локализације, због чега за два различита домена, просторни и временски, употребљавамо исте предлоге, а понекад и исте придеве, прилоге или глаголе (нпр. празници су близу, блиска будућност, долазе празници...) Најопштији домен у који се пресликавају просторне релације јесте време (о томе ПИПЕР 2001, АНТОНИЋ 2001, ЦЕКЕНДОФ 1985), али спацијалност је изворни домен метафоричког изражавања (и уопште когниције) и других, специфичнијих домена (нпр. емоција, градуалност и сл.; о томе: КЛИКОВАЦ 2004, РАСУЛИЋ 2004).⁶¹ пренесена значења остварују се метафоризацијом тако што је просторни домен, будући конкретнији и семантички и когнитивно фундаменталан, изворни домен метафоре.

У раду смо анализирајући деиктичке просторне придеве узимали у обзир само њихова просторна значења. Устаљени изрази и слободне синтагме са просторним значењем често се употребљавају и у метафоричком, пренесеном значењу. Најопштији домен у који се пресликавају просторне релације јесте време, али спацијалност је изворни домен метафоричког изражавања и других

⁶¹ Клаичне студије о метафоризацији уопште: Lakoff and Johnson: *Metaphors we live by* (1980); Lakoff: *Women, Fire and Dangerous Things* (1987).

специфичнијих домена па би ваљало на материјалу размотрених деиктичких просторних придева те домене евидентирати и описати....

Богат систем преносна значења који ови придеви поседују би могла да буде тема новог рада, која захтева доста времена и простора. На физичком простору, као основном, образује се још неколико слојева метафоричких простора. Исцрпан попис тих простора, као и детаљи у вези релевантности и детаљи у вези са њиховим односима на материјалу деиктичких просторних придева, могли би бити предмет будућих истраживања.

Имајући у виду особине придева као врсте речи овде ћемо навести мишљење Виноградова да се „значение слова определяется не только соответствием его тому понятию, которое выражается с помощью этого слова (например: движение, развитие, язык, общество, закон и т. д.); оно зависит от свойства той части речи, той грамматической категории, к которой принадлежит слово, общественно осознанных и отстоявшихся контекстов его употребления, от конкретных лексических связей его с другими словами, обусловленных присущим данному языку законами сочетаний словесных значений, семантического соотношения этого слова с синонимами и вообще с близкими по значению и оттенкам словами, от экспрессивной и стилистической окраски слова (Виноградов 1953: 6)” значење придева умногоме зависи од управне речи-именице. Придев се лако прилагођава именицама најразличитије семантике и при томе се често развија велики број пренесених значења, која неће бити предмет овог истраживања.

Чем конкретнее семантика определяемого существительного, тем конкретнее значение прилагательного. В сочетаниях с существительным более отвлеченного содержания развиваются и более отвлеченные значения прилагательных. Это создает широту и некоторую 'размытость' семантики прилагательных. Мнение о зависимости значения прилагательного от значения существительного восходит еще к античным временам (о томe више у Вольф: 1978).

Значај категорије простора у укупној језичкој слици света испољава се и степену фреквентности употребе просторних израза у целини као и појединих просторних

израза, која показује њихову комуникативну траженост, а тиме и значај који дати језички колектив поклања одређеној страни просторног дела стварности.

Посебан значај за потпуније сагледавање места простора у језичкој слици света има асоцијативни потенцијал просторних израза у целини и појединих просторних израза у систему вербалних асоцијација неког језика. Структура асоцијативних мрежа просторних израза у истом језику или у различитим језицима може показивати мањи или већи степен структурних сличности и разлика, које су условљене географским, историјским, друштвеним, културним и другим искуством датог језичког колектива. Што би ваљало испитати и на материјалу деиктичких просторних придева.

ЗАКЉУЧАК

У овом раду пружа се опис деиктичких придева са просторним значење према оријентационом и кинетичком аспекту, као и схематски приказ разматраних придева. Са друге стране, извршено је поређење придева са сличним просторним значењима, како у једном језику, тако и у два словенска језика упоредно.

У раду смо констатовали да нам је за просторно одређивање у исказима са деиктичким просторним придевима неопходна употреба следећих појмова⁶²: *објекат локализације, оријентир и локализатор*. Објекат локализације односи се на ентитет који се просторно одређује, локализатор (који се најчешће „крије“ у контексту) представља референтни ентитет у односу на који одређујемо објекат локализације, док је оријентир однос између објекта локализације и локализатора, тј. одређена конкретизација локализатора. На тај начин, у реченици *Опарао му се задњи џеп* имамо објекат локализације (*џеп*), али тек након што из контекста сазнамо да је локализатор реч *панталоне*, можемо прецизно да одредимо однос између објекта локализације и локализатора, тј. оријентир, а то је у овом примеру фронталан оса и њен задњи део.

Односи у (под)систему деиктичких просторних придева⁶³ су хијерархизовани и организовани у бинарне опозиције (исто као и у систему просторних придева у целини) – постоји базична опозиција, према којој се све остале опозиције налазе у односу субординације, и постоје терминалне опозиције из којих се не могу изводити хијерархијски ниже опозиције. Почев од базичне па наниже утврђујемо опозиције како бисмо дошли до терминалних обележја (чланова терминалних опозиција) помоћу којих одређујемо семантичку структуру чланова система деиктичких придева са просторним значењем у руском и српском језику.

⁶² У раду се употребљавају термини који су преузети из већ разрађене и описане теорије семантичких локализација

⁶³ Или месних придева како се и још означавају у појединим граматицама српског језика

Два члана система, или пак два подскупа одређеног семантичког скупа налазе се у опозитивном односу који се формира на основу присуства или одсуства одређених диференцијалних семантичких обележја у семантичким структурама опозита. Семантичку структуру једног разматраног просторног придева чини, дакле, комбинација диференцијалних семантичких обележја само за дати придев или за синонимски ред придева. На основу присуства или одсуства одређеног диференцијалног семантичког обележја у семантичкој структури придева, он гради опозитив са другим придевом (нпр., парови *леви / десни, овдашњи / тамошњи* у српском језику, *левый / правый, верхний / нижний* у руском језику), или може, удружен по сличности структура, да припада једном скупу придева који се, по извесном критеријуму, налази у опозитивном односу према неком другом скупу просторних придева (на пример, *ближайший/ ближний/ близкий* (у српском *најближи/ ближњи/ близак*) - *недалекий* (у српском *недалеки*) – *далекий, дальний* (у српском *далеки*)).

Када је реч о диференцијалним семантичким обележјима код она могу бити заједничка за оба језика и карактеристична само за један од њих. Хипотеза од које полазимо у истраживању, а коју делом намеће и блискородност два језика, јесте да међу системима просторних придева у руском и просторних придева у српском језику постоји велика сличност. Анализа руских и српских деиктичких придева са просторним значењем довела нас је до закључка да су сличности у њиховој употреби у ова два словенска језика израженије у односу на разлике (у српском имамо празно место за руски придев *неглубокий*, а када је реч о просторним придевима субјективне деиксе српски језик је богатији са изразима).

Диференцијална семантичка обележја групе просторних придева коју разматрамо у раду са значењем места и правца односе се на различите аспекте појма „простор”, у који укључујемо појмове „место”, као његов статички аспект, и „правац кретања” као његов кинетички аспект. Анализом семантичке структуре просторних придева посматраних у светлу опозиција које образују, можемо дати диференцијална семантичка обележја расчланити на саставне делове. Тако се, на пример, руским придевима *здесьний* и *тамошний* указује на место које према критеријуму дистанца ближе одређују обележја близине или удаљености.

Семантичке структуре групе придева која је наш предмет разматрања чине обележја која се односе на просторне појмове.

Просторни придеви најчешће имају локативно значење '*који се налази ...*', нпр. *унутрашњи органи, задњи редови, доњи спрат, горња полица, леви џеп* и сл. Ређи су примери да просторни придев има директивно значење, као што то могу изразити придеви за стране света, нпр. источни ветар је '*ветар који долази са истока*'.

Када је реч о директивном значењу имамо изразе са именицом ветар и придевом који упућује на неку страну света, нпр. *северный ветер, южный ветер* у којима је присутно аблативно значење, *дальний звук* у значењу '*звук издалека*'.

Истовремено постојање двоструких референтних тачака (оријентира и стандарда) просторне придеве чини сложенијим него што на први поглед изгледа. Негирање једног члана оваквог пара не подразумева нужно и потврђивање другог члана, већ може једноставно значити приближавање норми. Ако неко *није висок*, то не мора да значи да је *низак*, већ да је *средњег раста*. Сама норма је релативна и зависи од тога шта се мери. Вредност норме која се везује за придев прецизније се одређује тек у споју са значењем ентитета на који се придев односи. *Високо дете* није исте величине као *висок човек*, а *ниска планина* вишеструко премашује висину *високог човека*.

Ако се анализа значења просторних придева пренесе са парадигматског на синтагматски план, запажа се да се они налазе у мање или више сложеним семантичко-синтаксичким односима са својим лексичким окружењем, и да је информација о просторном односу само једним делом садржана у значењу одговарајућег просторног придева, док њен други део носи управна реч или глаголска лексема, на пример придеви којима се идентификује општа и/или субјективна деиктичност, на пример *горњи, доњи, јужни, источни* и сл. регистровани су искључиво у препозицији према управној именици нпр. *са јужне стране, високий потолок*.

Како смо себи поставили задатак да у овом раду анализирамо деиктичке просторне придеве која су до сада у мањој мери разматрани у руском и српском

језику (и то са тачке гледишта просторних значења) можемо констатовати да је дисертација *Придеви са просторним значењем у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским* указала на одређене сличности, које доминирају, и разлике у употреби деиктичких просторних придева у ова два словенска језика. Поред овог, у раду смо пружили опис подсистема деиктичких просторних придева и појаснили принцип и начин његовог функционисања.

ЛИТЕРАТУРА

АДАМОВИЋ 2012: Мирјана, Адамовић. „Просторна значења придева верхний/горњи – нижний/доњи у руском и српском језику.” *VII Међународни симпозијум Достигнућа и перспективе конфронтационог проучавања руског и других језика*. Ур. Вера Белокапић-Шкунца. Београд: Славистичко друштво Србије, 2012. стр. 205–213.

АПРЕСЈАН 1986: Ю. Д., Апресян. „Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира.” *Семиотика и информатика* Москва: пик ВИНТИ, 28 (1986): 272–298.

АПРЕСЈАН 1995: Ю. Д., Апресян. Лексическа семантика (синонимические средства языка).

АШИЋ И СТАНОЈЕВИЋ 2008: Ашић, Тијана и Веран, Станојевић. „О предлозима *испред* и *пред* у српском језику.” *Семантичка проучавања српског језика, зборник радова*. ур. Милорад Радовановић, Предраг Пипер. Београд: САНУ, 2008. стр. 129–160.

БЕЛОШАПКОВА 1989: В. А., Белошапкова. *Современный русский язык*. Москва: Высшая школа, 1989.

БОШКОВ 1981: Дана, Бошков. „Придевска негација префиксима (НЕ-, А-, ДИС-, БЕЗ-).“ *Наш језик* XXV/1–2 (1981): 63–67.

БУТОРИН 2008: С. С., Буторин. „Дейктические локативные наречия в кетском языке.” *Гуманитарные науки в Сибири* 4 (2008): 57–60.

БЮЛЕР 1993: Карл, Бюлер. *Теория языка*. Москва: Прогресс, 1993.

ВИНОГРАДОВ 1953: В. В., Виноградов. „Основные типы лексических значений слова.” *Вопросы языкознания* 5 (1953):3–29.

ВИНОГРАДОВ 1972: В. В. Виноградов. *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, изд. 2-ое. Москва: Высшая школа, 1972.

ВОЛЬФ 1978: Е.М., Вольф. *Грамматика и семантика прилагательного*. Москва: Наука, 1978.

ВСЕВОЛОДОВА И ВЛАДИМИРСКИЙ 2009: М. В., Всеволодова, Е. Ю. Владимирский. *Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке*. изд. 3-е Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009.

ГАК 1977: В. Г., Гак. *Сопоставительная лексикология (на материале французского и русского языков)*. Москва: Международные отношения, 1977.

ГАК 1996: В.Г., Гак. „Функционально-семантическое поле предикатов локализации.” *Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность*, под ред. Бондарко А.В. Санкт-Петербург: Наука, 1996. стр. 6–26.

ГАК 2010: В. Г., Гак. *Языковые преобразования: Виды языковых преобразований. Факторы и сферы реализации языковых преобразований*. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010.

ГАН 1980: *Грамматика русского языка*. Том I. фонетика и морфология. АН СССР Москва: Наука, 1980.

ГОРТАН-ПРЕМК 1994: Даринка, Гортан-Премк. „Типови и врсте речи.” *Јужнословенски филолог* L (1994): 117–128.

ГРИЦКАТ 1995: Ирена, Грицкат. „О неким особеностима деминуције.” *Јужнословенски филолог* LI (1995): 1–30.

ГУЛЬГА 1967: „Автосемантия и синсемантия как признаки смысловой структуры слова.” *Филологические науки* 2 (1967): 62–72.

ГУНАЕВ 1977: З. С., Гунаев. „О выражении пространственных отношений в некоторых дагестанских языках.” *Вопросы языкознания* 6 (1977): 126–129.

ДМИТРИЈЕВ 1967: П. А., Дмитријев. „Неке особености изражавања атрибутивних односа у српскохрватском језику.” *Наш језик* XVI/5 (1967): 341–349.

ДРАГИЋЕВИЋ 2007: *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.

ЖЕРЕБИЛО 2010: Т.В. Жеребило. *Словарь лингвистических терминов*. (изд. 5-е, испр. и доп.). Назрань: ООО «Пилигрим», 2010. – 486 с.

ЖУРИНСКИЙ 1971: А.Н., Журинский. „О семантической структуре пространственных прилагательных.” *Семантическая структура слова (психологические исследования)*. Москва: Наука, 1971. стр. 96–124.

КАШИЋ 1999: Зорка, Кашић. „Један прилог расветљавању дејксе.” *Српски језик* 4/1–2 (1999): 481–486.

КИБРИК 1983: А. А., Кибрик. „Об анафоре, дейксие и их соотношении.” *Разработка и применение лингвистических процессов*, сборник научных трудов под ред. А. С. Нариньяни. Новосибирск: Вычислительный центр, 1983. стр. 107–129.

КЛИКОВАЦ 2004: Душка, Кликовац. *Метафоре у мишљењу и језику*. Београд: XX век, 2004.

КЛИКОВАЦ 2006: Предраг, Пипер „О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика.” *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика: зборник радова*, уредник Предраг Пипер. Београд: САНУ, 2006. стр. 125–46.

КОРОБЕЙНИКОВА 1974: В. А., Коробейникова. „О внутреннем строении лексико-семантической группы пространственных прилагательных.” *Вопросы сочетаемости языковых единиц*: сб. ст. Саратов: Изд-во Саратов. гос. пед. ин-та, 1974. стр. 40–46.

КОРОБЕЙНИКОВА 1999: В. А., Коробейникова. „Словообразовательные возможности пространственных прилагательных.” *Предложение и слово* (доклады и сообщения международной научной конференции, посвященной памяти профессора В. С. Юрченко). Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1999. стр. 132–135.

КОРОБЕЙНИКОВА 2002: В. А., Коробейникова. „Об антонимичности словообразовательных гнезд.” *Предложение и слово* (межвузовский сборник научных трудов). Саратов: Изд-во Саратовского университета, 2002. стр. 431–434.

КОРОБЕЙНИКОВА 2002: В. А., Коробейникова. „Об антонимичности словообразовательных гнезд.” *Предложение и слово* (межвузовский сборник научных трудов). Саратов: Изд-во Саратовского университета, 2002. стр. 431–434.

КОСАРЕВА 2016: Е. О., Косарева. „О частотности дейктических пространственных наречий в повседневной речи.” *Вестник пермского университета: российская и зарубежная филология* 1/33 (2016): 14–20.

КРОНГАУЗ 2001: М. А. Кронгауз, „Семантическая типология: пространство и время.” *Язык и культура: факты и ценности: в честь академика С. Степанова*, отв. ред. Е. С. Кубрякова, Т. Е. Янко. Москва: Языки славянской культуры, 2001. стр. 325–333.

КУБРЯКОВА 2004: Е.С., Кубрякова. *Язык и знание*. Москва: Языки славянской культуры, 2004.

КУСТОВА 2006: Г. И. Кустова. „Валентности и конструкции прилагательных.” *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: труды международной конференции «Диалог 2006»* (Бекасово, 31 мая – 4 июня 2006 г.) ред. Н.И. Лауфер, А. С. Нариньяни, В. П. Селегея. Москва: Изд-во РГГУ, 2006. 323 – 328.

ЛЯШЕВСКАЯ И ШАРОВ 2009: О. Н. Ляшевская, С. А. Шаров. *Частотный словарь современного русского языка* (на материалах Национального корпуса русского языка). Москва: Азбуковник, 2009.

ЛОБАНОВА 2007а: Ю. С., Лобанова. *Языковая номинация пространственных признаков в современном английском языке* (на материале прилагательных). Барнаул: Барнаулский государственный педагогический университет, 2007. (автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук)

- ЛОМПАР 2004: Весна, Ломпар. „Анализа приступа придевима у сербокроатистичким граматикама.” *Наш језик XXXV/ 1–4* (2004): 23–29.
- ЛОМПАР 2006: Весна, Ломпар. *Врсте речи и граматичка пракса: од Вука до данас*. Београд: Друштво за српски језик и књижевности Србије, 2006.
- МАРИЋ 2012: Биљана, Марић. *Синтаксичка деривација: у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским*. Београд: Филолошки факултет, 2012.
- МАРОЈЕВИЋ 1994: Radmilo, Marojević. *Gramatika ruskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1994.
- МЕДЕНИЦА 2014: Лука, Меденица. *Незаменички прилози са просторним значењем у савременом руском и српском језику*. Београд: Филолошки факултет, 2004. (необјављена докторска дисертација)
- МЕДНИКОВА 1969: Э. М., Медникова. „К критике некоторых современных методов лингвистической семантики.” *Вопросы языкознания* 3 (1969): 37–46.
- НЕВСКАЯ 1998: И.А., Невская. „Типы локативный предикатов в тюркских языках.” *Языки коренных народов Сибири* 4 (1998): 215–263.
- НИКОЛИЋ 2014: Марина, Николић. *Категорија степена у српском језику: сложена реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014.
- НИКОЛОВА 1997: Анна, Николова. *Функционална граматика: изражавање просторних односа у руском језику (на фонe бoлгарског)*. Шумен, 1997.
- НОВИКОВ 1973: Л.А. Новиков, *Антонимия в русском языке. (Семантический анализ противоположности в лексике)*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1973.
- ПАВЛОВ 1960: В. М., Павлов. О разрядах имен прилагательных в русском языке. *Вопросы языкознания* 2(1960): 65–70.
- ПАВЛОВИЋ 2000: Слободан Павловић. *Детерминативни падежи у говору северо-западне Боке*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2000.

ПАДУЧЕВА 2006: Е. В: Падучева. Наблюдатель: типология и возможные трактовки. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: труды международной конференции «Диалог 2006»* (Бекасово, 31 мая – 4 июня 2006 г.) ред. Н.И. Лауфер, А. С. Нариньяни, В. П. Селегея. Москва: Изд-во РГГУ, 2006. 403 – 413.

ПИПЕР 1977/1978: Пипер, Предраг. „Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику.” *Прилози проучавању језика* 13–14 (1977/1978): 1–51.

ПИПЕР 1978: Предраг, Пипер. „Заменички прилози са значењем места и правца у руском, пољском и српскохрватском језику.” *Зборник за филологију и лингвистику* XXI/1 (1978): 63–82.

ПИПЕР 1987: Предраг, Пипер. „О семантичком систему заменица у српскохрватском језику у поређењу са руским.” *Зборник Матице српске за славистику* 33 (1987): 79–102.

ПИПЕР 1988: Предраг, Пипер. *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику: (семантичка студија)*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1988.

ПИПЕР 1990: Предраг, Пипер. „Хронотоп текста као функционално-семантичка категорија српскохрватског језика.” *Научни састанак слависта у Вукове дане 20/2* (1990): 23–31.

ПИПЕР и СТОЈНИЋ 2002: Предраг, Пипер и Мила, Стојнић. *Руски језик: изговор, граматика, конверзација, вежбе*. Београд: Завет, 2002.

ПИПЕР 2003: Предраг, Пипер. „О ексцесивности у словенским језицима.” *Зборник Матице српске за славистику* 63 (2003): 159–177.

ПИПЕР и ДР. 2005: *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, ред. академик Милка Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005.

ПИПЕР 2006: Предраг, Пипер „О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика.” *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језик: зборник радова*, уредник Предраг Пипер. Београд: САНУ, 2006. стр. 9–46.

ПИПЕР 2009: Вјара Малцијева, Зузана Тополињска, Маја Ђукановић, Предраг Пипер. *Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције*. Београд: Београдска књига, 2009.

ПИПЕР 2014: Предраг, Пипер. „О простору у српској језичкој слици света.” *Slavistična revija*, 3 (2014): 275–294.

ПЛУНГЈАН 2003: *Общая морфология: введение в проблематику*. Учебное пособие, изд. 2-е, исправленное. Москва: Едиториал УРСС, 2003.

ПОНОМАРЁВА 2007: Н. В., Пономарёва. *Семантический и словообразовательный потенциал имён топологических зон ВЕРХ / НИЗ: на материале русского литературного языка (диссертация кандидата филологических наук)*, Иркутск, 2007.

ПОПОВИЧ 2003: Людмила, Попович. „Семантическая структура метатекстуального хронотопа.” *Зборник Матице српске за славистику* 63 (2003): 177–200.

ПРОСКУРИН И ОРЕХОВА 2008: С.Г. Проскурин, О.М. Орехова. „Аутопоэзис дейктических матриц.” *Критика и семиотика* 12 (2008): 126–134.

ПУСТЕЈОВСКИ 1991: James, Pustejovsky. „The Generative Lexicon.” *Computational Linguistics* 17/4 (1991): 409–441.

РАДОВАНОВИЋ 2008: Радовановић, Милорад. „Фази логика у лингвистици: темељни појмовник и систематизација.” *Семантичка проучавања српског језика*, зборник радова. ур. Милорад Радовановић, Предраг Пипер. Београд: САНУ, 2008. стр. 11–44.

РАСУЛИЋ 2006: Предраг, Пипер „О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика.” *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језик: зборник радова*, уредник Предраг Пипер. Београд: САНУ, 2006. стр. 231–46.

СРЕБРЯНСКАЯ 2005: Н.А., Сребрянская. *Дейксис и его проекции в художественном тексте*. Воронеж: ВГПУ, 2005.

СТАНКОВИЋ-ШОШО 2006: Наташа Станковић-Шошо. *Топос пута у српским народним бајкама: магистарски рад*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2006.

СТАНОЈЧИЋ-ПОПОВИЋ 2000: Живојин, Станојчић, Љубомир, Поповић. *Грамматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.

СТАНОЈЧИЋ 2010: Живојин, Станојчић. *Грамматика српског књижевног језика*. Београд: Креативни центар, 2010.

СТЕВАНОВИЋ 1981: Михаило, Стевановић. *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)*, I. Увод, Фонетика, Морфологија. Београд: Научна књига, 1981.

СТЕВАНОВИЧ 2005а: С. В., Стеванович. *Национална специфика опозицији «близкий – далекий» в русском и сербском языках*, автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Кемерово: Томский государственный педагогический университет, 2005.

СТЕВАНОВИЧ 2005б: С. В., Стеванович. *Национална специфика опозицији «близкий – далекий» в русском и сербском языках*, диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Кемерово: Томский государственный педагогический университет, 2005.

СТЕВАНОВИЧ 2009: Светлана В., Стеванович. „Метафора и метонимия в аспекте изучения концептуализации пространственных смыслов.” *Зборник Матице српске за славистику 75 (2009)*: 179–187

СТЕВОВИЋ 1974/1975: Игрутин, Стевовић. „Прилози као врста речи.” *Јужнословенски филолог XXXI (1974/1975)*: 79–109.

СТЕПАНОВ 1995: Ю. С., Степанов. „Изменчивый „образ языка” в науке XX века.” *Язык и наука конца 20 века (сборник работ)* отв. ред. Ю. С. Степанов. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1995. стр. 7–34.

СТЕПАНОВА 1986: М. Д., Степанова. Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка). Москва: Высшая школа, 1968.

СТЕРНИН 1972: И. А., Стернин. К понятию дейксиса. *Историко-типологические и синхронно-типологические исследования (на материале языков разных систем)*, отв. ред Э. А. Макаев. Москва: Институт языкознания, 1972. стр. 302–311.

СТЕРНИН 1973: И. А., Стернин. *К проблеме дейктических функций слова*. Москва: Академия наук СССР, Институт языкознания, 1973. (диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук)

СТИЈОВИЋ 1996: Рада, Стијовић. „О компаративу придева са префиксима о- и по-.“ *Наш језик* /1–5 (1996): 106–109.

ТОПОРОВ 1983: В. Н., Топоров. „Пространство и текст.“ *Текст: семантика и структура*, (сборник работ) отв. ред. Т. В. Цивьян. Москва: Наука, 1983. стр. 227–284.

УСПЕНСКИЙ 2011: Б.А., Успенский. „Дейксис и вторичный семиозис в языке.“ *Вопросы языкознания* 2 (2011): 3–30.

ХЛЕБЕЦ 2002: Борис, Хлебец. „Лексичко-семантичка анализа српских придева са значењем једне димензије.“ *Српски језик* 7/ 1–2 (2002): 213–236.

ХАРИТОНЧИК 1986: З.А., Харитончик. *Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка*. Минск: Вышэйшая школа, 1986.

ЧЕКАРЕВА 2014: Е. С., Чекарева. „Прилагательные пространственной ориентации в древнегреческом языке.“ *Universum: Филология и искусствоведение*: электрон. научн. журн. 2/4 (2014). URL: <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/1009> (дата обращения: 24.03.2017).

ЧЕРЕМИСИН 2015: А. Н., Черемисин. Прилагательные пространственной семантики как средство репрезентации оценки в современном английском языке. Тамбов: Тамбовский государственный университет им. Г. Р. Державина, 2015. (диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук)

ЧУТУРА 2012: Илијана, Чутура. „Статичка просторна локализација у изразима са пренесеним значењем.” *Простор, време, друштво – сусрети у језику*, зборник радова ур. М. Јањић, И. Чутура. Јагодина: Педагошки факултет, 2012. стр. 169–182.

ЯКОВЛЕВА 1994: Е.С., Яковлева. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). Москва: Издательство „Гнозис“, 1994.

ADAMOVIĆ 2013: Mirjana, Adamović. „O deiktičkim prostornim pridevima u srpskom jeziku.” *Језици и културе у времену и простору* II/2, тематски зборник ур. Снежана Гудурић. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013. стр. 373–378.

ANTONIĆ 2002: Ivana, Antić. *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2002.

BELAJ 2009: Branimir, Belaj. „Prostorna značenja na razini složene rečenice.” *Prostor u jeziku / Književnost i kultura šezdesetih* zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole. Zagreb. 43–67.

BOHNEMEYER 2011: Bohnemeyer, Juergan. „Spatial frames of reference in Yucatec: Referential promiscuity and task-specificity.” *Language sciences* 33/6 (2011): 892–914.

FRANKLIN I TVERSKY 1990: Nancy, Franklin and Barbara, Tversky. „Searching Imagined Environments.” *Journal of Experimental Psychology: General*, 119/1 (1990): 63–76

GRUNDY 2000: Peter, Grundy. *Doing pragmatics*. London: Arnold, 2000.

JACKENDOFF 1985: Ray, Jackendoff. *Semantics and Cognition*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1983.

IVIĆ 2002: Milka, Ivić. Red reči: Lingvistički ogledi 4. Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Knjižara krug, 2002.

IVIĆ 2006: Milka, Ivić. O pridevima visok i veliki. Jezik o nama: Lingvistički ogledi 6. Ur. Ivan Čolović Beograd: Biblioteka XX vek. str. 63–77

JACKENDOFF 1996: Jackendoff, Ray. „The Architecture of the Linguistic-Spatial Interface” *Language and Space*. eds. Paul Bloom, Mary A. Peterson, Lynn Nadel, and Merrill F. Garrett. Cambridge, Mass.: MIT Press. p. 1–30.

KLAJN 1985: Ivan, Klajn. *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1985.

MAJID et al 2004: Asifa Majid, Melissa Bowerman, Sotaro Kita, Daniel B. M. Haun and Stephen C. Levinson. „Can language restructure cognition? The case for space.” *TRENDS in Cognitive Sciences* 8/3 (2004): 108–114.

LANGACKER 2013: Ronald W., Langacker. *Essentials of Cognitive Grammar*. New York: Oxford University Press, 2013.

LEVINSON 1994: S. C., Levinson. „Deixis.” *Encyclopedia of language and linguistics*, ed. R. E. Asher. Oxford: Pergamon Press, 1994. pp. 853–857.

LEVINSON 1996: Stephen C., Levinson, „Language and Space.” *Annu. Rev. Anthropol* 25 (1996): 350–382.

PIPER 1982: Predrag, Piper. *Zamenički prilozi u ruskom, poljskom i srpskohrvatskom jeziku*: doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1982.

PIPER 1983: Predrag, Piper. *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnost, 1983.

PIPER 1983/1984: Piper, Predrag. „Psiholingvistički aspekt opozicije „unutra/spolja” kao mogućeg konsitutivnog faktora sistema semantičkih kategorija.” *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije* 7–8 (1983/1984): 223–230.

PIPER 1988: Predrag, Piper. „Language in space and space in language.” *Yugoslav General Linguistics*, selected, edited, and introduced by Milorad Radovanovic. Amsterdam: John Benjamins, 1988. p. 241–263.

PIPER 2001: Predrag, Piper. *Jezik i prostor*. (2. dopunjeno izd.) Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.

РАДИЋ-БОЈАНИЋ 2007: Biljana, Radić-Bojanić. *Neko za chat!?: diskurs elektronskih ćaskaonica na engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet: Futura publikacije, 2007.

RASULIĆ 2004: Rasulić, Katarina. *Jezik i prostorno iskustvo: konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.

TALMY 2000: Leonard, Talmy. „How Language Structures Space.” *Toward a Cognitive Semantics*. Vol. 1 MIT Press, 2002. p. 177–254.

ТОПОЛИНСКА 1977: Zuzanna, Topolinska. „Синтаксичка и семантичка дистрибуција заменичких корена т-, ов-, он- у српскохрватском језику.” *Научни састанак слависта у Вукове дане 7 (1977)*: 297–305.

НЛЕБЕС 1983: Boris, Hlebec. „A lexico-semantic study of English one-dimension adjectives.” *Анали Филолошког факултета* 15 (1983): 243–28

ZNIKA 2016: Marija, Znika. „Što je pridjev imenici? (Pridjev je dijete koje pokazuje kakva mu je majka).” *Jezikoslovlje* 17/1–2 (2016): 135–144

ИЗВОРИ

а) лексикографски извори:

БТС 2000: С. А., Кузнецов. *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: Норинт, 2000.

ОЖЕГОВ 1995: Ожегов, С. И. и Н. Ю. Шведова. *Толковый словарь русского языка*. Москва: АЗЪ.

РАН: *Словарь современного русского языка*. Москва, Санкт-Петербург: Академия наук СССР (книге 1–17), 1950–1965.

МРАН: *Словарь русского языка (в четырех томах)*. Москва: Русский язык, 1985.

РМС: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица Српска, 2007.

РСКЈ: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. – Нови Сад – Загреб (Матица српска и Матица хрватска), 1967–1969, књ. I–III; Нови Сад (Матица српска), 1971 – 1976, књ. IV–VI

СССР 1983: П. Н. Денисов, В. В. Морковкина. *Словарь сочетаемости слов русского языка*. Изд. 2-е, исправленное, Москва: Русский язык, 1983.

САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: Институт за српскохрватски језик, књиге 1 – 15.

Словарь прилагательных 2015: *Словарь русских прилагательных, распределенных по тематическим группам* / под общ. ред. проф. Л. Г. Бабенко. Москва: Проспект, 2015.

СРЕЗНЕВСКИЙ 1893: И.И., Срезневский. *Материалы для словаря древнерусского языка*. Санкт-Петербург: Императорская Академия наук, 1893.

УШАКОВ 2013: Д. Н, Ушаков. *Толковый словарь современного русского языка*. Москва: Аделант, 2013.

б) штампа:

АиФ – Аргументы и Факты, номер 1, 30 декабря 2015 г.–12 января 2016.

ВРЕМЯ 1 – Време, 24.7.2008.

НОВАЯ ГАЗЕТА 1 – Новая газета, № 14, 2017.

НОВАЯ ГАЗЕТА 2 – Новая газета, № 49, 2016.

в) интернет сајтови:

КСЈ: Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu (<http://korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>)

РНК: Национальный корпус русского языка (<http://www.ruscorpora.ru/>)

г) белетристика и стручне публикације:

АНДРИЧ 1984: Собрание сочинений. Том 1. Рассказы и повести. Москва: Художественная литература, 1984

АНДРИЧ 1985: Иво, Андрич. *Мост на Дрине*. Перевод с сербскохорватского Т. Витры. Москва: Правда, 1985.

АНДРИЋ 1966: Иво, Андрић. На Дрини ћуприја. Београд: Просвета, 1966.

БУЛГАКОВ 1984: Михаил, Булгаков. Мастер и маргарита. Москва, 1984.

БУЛГАКОВ 1985: Михаил, Булгаков. Мајстор и маргарита. Превела Вида Флакер. Ријека: Андромеда, 1985.

ГЕОРГИЕВИЧ 2016: Дмитренко Сергей, Георгиевич. Морские тайны древних славян. Москва: Вече, 2016. (<https://unotices.com/book.php?id=171879&page=38>)

ГЛУХОВСКИЙ 2009: Дмитрий Глуховский. Метро 2034. Москва: АСТ, 2009.

ГЛУХОВСКИЙ 2011: Дмитрий Глуховский. Метро 2033. Москва: АСТ, 2011.

ДОСТОЕВСКИЙ 2007: Ф. М., Достоевский Братья Карамазовы Москва: АСТ, Хранитель, Харвест; Москва; 2007

ДОСТОЈЕВСКИ 1983: Ф. М., Достојевски. Злочин и казна, превео Исо Великановић. Загреб: Напријед, 1983.

ДОСТОЕВСКИЙ 2008: Ф. М., Достоевский. Преступление и наказание»: АСТ, АСТ Москва, Хранитель, Харвест; Москва; 2008

ЕРОФЕЕВ 2009: Виктор, Ерофеев. Энциклопедия русской души Москва: АСТ, 2009.

ЈЕРОФЕЈЕВ 2011: Viktor, Jerofejev. Enciklopedija ruske duše. Prevod Draginja Ramadanski. Beograd: Geopoetika, 2001.

НУШИЋ 1966: Branislav, Nušić. Autobiografija. Beograd: JEŽ, 1966.

НУШИЧ 1968: Нушич, Бранислав. Госпожа министерша. Перевод Е. Берковой. Москва: Художественная литература, 1968.

ПАУСТОВСКИЙ 1967: Константин Георгиевич, Паустовский. *Черное море. Дым отечества*. Том 2, 1967.

СИМОНОВ 1984: К.М. Симонов. Дым отечества. Москва; 1984

УЛИЦКАЯ 2011: Людмила Евгеньевна Улицкая. Искренне ваш Шурик Москва: АСТ, Астрель, 2011.

УЛИЦКА 2006: Ljudmila, Ulicka. Iskreno vaš Šurik. Prevod Ljubinka Milinčić. Beograd: Paidea, 2006

ФЕДИН 1974: Константин Федин. Необыкновенное лето. Москва: Художественная литература, 1974. (https://www.litmir.me/br/?b=8597&p=1#section_1)

Биографија аутора

Мирјана Адамовић је рођена 23.09.1985. у Аранђеловцу.

Основну и средњу школу је завршила у Аранђеловцу као ђак генерације. На Филолошки факултет Универзитета у Београду, на студијску групу руски језик и књижевност, уписала се 2004. Основне студије завршила 2009. године са просечном оценом 9,76. Тему докторске дисертације под називом *Придеви са просторним значењем у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским* пријавила је у новембру 2012.

По завршени основним студијама као асистент хонорарно је била ангажована на предметима *Руски језик 1* и *Руски језик 2* на Факултету за образовање дипломираних правника и дипломираних економиста.

Као стипендиста-докотранд Министарства просвете, науке и спорта у својству истраживача-сарадника у периоду од 2010. до 2013. године била је ангажвана у Институту за српски језик САНУ на истраживачком пројекту „*Опис и стандардизација савременог српског језика*”, евиденциони број 178021.

Као наставник страног језика почела је да ради од 2013. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Тренутно ради на месту предавача на предметима *Руски језик 1* и *Руски језик 2*.

Добитник је златне медаље на *XI Међународној Олимпијади из Руског језика* одржаној на Институту А. С. Пушкин; захвалнице града Аранђеловца за доприносе у области лингвистике и награде „Проф. др Радмила Милентијевић”.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Мирјана С. Адамовић

број уписа 08091/Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Придеви са просторним значењем у савременом
руском књижевном језику у поређењу са српским

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 30.3.2017.

М.Адамовић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Мирјана С. Адамовић

Број уписа 08091/Д

Студијски програм _____

Наслов рада Придеви са просторним значењем у савременом
руском књижевном језику у поређењу са српским

Ментор Проф. др Предраг Рипер

Потписани Мирјана Адамовић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 30.3.2017.

М. Адамовић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Придеви са просторним значењем у савременом
руском књижевном језику у поређењу са српским

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 30.3.2017.

U. Arandović